ISSN 0235—7771

AKADEEMIA

29. AASTAKÄIK 2017 NUMBER 7

Mahe-Eestist rahvusriikluseni . . . . . Rein Einasto

Eesti uue maaelu- ja maamajanduspoliitika alused . Jaan Leetsar

Oksjon . . . . . Toomas Kiho

Manasseini revisjonist 19. sajandi teisel poolel . . . Lauri Kann

Kosmiline trikster . . . . . Hasso Krull

Kharādž-maksu raamat . . . . . Abū Yūsuf

Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike . . . . . Galileo Galilei

Arvustus . . . . . Andres Andresen

Tiglatpileser I hümn

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Karis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Tarmo Soomere, Jaan Sootak, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora / *socialia* . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletoimetaja . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee
www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2017
Trükk: AS Pakett.
Trükiarv: 1570.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

29. AASTAKÄIK 2017 NUMBER 7 (340)

Mahe-Eestist rahvusriikluseni: Inimkesksusest ökosüsteemsuseni. Mõtisklusi
Rein Einasto 1155

Eesti uue maaelu- ja maamajanduspoliitika alused
Jaan Leetsar 1172

Oksjon
Toomas Kiho 1193

Manasseini revisjonist ja eesti talurahva soovidest 19. sajandi teisel poolel
Lauri Kann 1194

Kosmiline trikster: Triksteri kuju ja mütoloogilised funktsioonid
Hasso Krull 1220

Tiglatpileser I hümn
..... 1258
Tõlkinud ja kommenteerinud Vladimir Sazonov

Kharādž-maksu raamat. III
Abū Yūsuf 1266
Tõlkinud Üllar Peterson

Arvustus: Põhjalik kogumik Esimesest maailmasõjast ja Eestist. *Esimene maailmasõda ja Eesti*. II. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 24 (31).) Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016. 536 lk.
Andres Andresen 1303

Abstracts
..... 1307

Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike kahe uue teadusharu vallast, mehaanika ja väiksemate liikumiste alalt. XX
Galileo Galilei 1315
Tõlkinud Mailis Põld

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine TASUTA: www.kultuurileht.ee

---

Illustratsioonid lk 1192, 1219, 1257, 1265, 1344:

MADIS ORU (sünd. 1988) on lõpetanud Tartu Kõrgema Kunstikooli maalingute eriala bakalaureuseõppe 2017. aastal; praegu trükikoja Kroonpress brošeerija.

MAHE-EESTIST RAHVUSRIIKLUSENI

Inimkesksusest ökosüsteemsuseni Mõtisklusi

Rein Einasto

PISUT PÕHIMÕISTETEST

Kui ütleme "mahe", peame kõigepealt kindlasti silmas rohelist ehk ökoloogilist, laiemalt bioloogilist, säästlikku, kestlikuks elamiseks ja arenemiseks vajalikku harmooniat looduse ja inimese vahel, inimese sümbiootilist kooselu loodusega senisest sügavamalt ja avaramalt, rõhutades: elu on püha. Kõigi nende mõistete ühisnimetajaks on *ökosüsteemsus* — mitte inimkesksus ega ka looduskesksus, vaid ökokesksus (bioenergeetikat rõhutav), looduse ja inimese võrdne väärtustamine. Ökosüsteemsuse vaieldamatu järeldus on, et mahe on kõigepealt puhas: puhas loodus, puhas toit, puhas elukeskkond, puhas õhk, selgeveelised järved ja jõed, looduslik reostamata põhjavesi, looduslikult kasvav mets, loodusliku biorammuga (sõnnik, põhk, lehed, turvas, virts) väestatud põllupinnas. Puhtast, rikkumata loodusest ammutame täisväärtuslikku toitu, puhtas keskkonnas on parimad eeldused elada hingepuhtuses.

Eesti keeles on neist üldmõisteist — roheline, ökoloogiline, bioloogiline, säästlik, mahe — mitmeti kõige hõlmavam just viimane. Sest "mahe" on mõtteviis, eluviis, mis ei eelda mitte ainult looduskeskkonna puhtust, selle saastamise vältimist, vaid ka pu-

hast vaimset keskkonda, ökosotsiaalset ühiskonnakäsitust, teiste arvelt rikastumise ja ebaõigluse vältimist, liigkasuvõtmise keelustamist jpm. Rõhutagem: mahe peab olema ühelt poolt puhas loodus- ja kultuurikeskkond, teiselt poolt hooliv, aus, heasoovlik, ühismeelne, tervislik, vastutustundlik suhtumine nii looduskui ka inimkooslustesse. Sotsiaalse sfääri küllap keskseim mõiste on õiglus, mis John Rawlsi (2015) põhjaliku käsitluse järgi tähendabki järjekindlat ausameelsust, puhast südametunnistust.

Maheda vaimulaadi lahedaks elluviimiseks vajame Albert Schweitzeri õpetust aukartusest elu ees. See õpetus kõlab haritud vaimule kui süvamuusika, rõhutades inimkonna alusväärtusena kultuuri — võrdselt nii loodus- kui ka vaimukultuuri, üldinimlikku eetikat (Schweitzer 1984). Oleme aru saanud, et need eetilised põhiväärtused — mahe elulaad, üldinimlik hoolivus, kogukondlik kokkuhoid ja õiglus ühiskonnas tervikuna — määravad inimkonna ellujäämise. Mahe elulaad nõuab loodushoidliku ja inimsõbraliku kultuuri esmatähtsuse tunnistamist kõigis eluvaldkondades. Mahe on kaugelenägelik vastutus kindlustada väärikas elu järgnevatele põlvkondadele. Mahe on arengutee aluspõhimõte (esmane printsiip), mis rahuldab praeguse ja tulevaste põlvkondade vajadusi ja püüdlusi. Mahe on igal maal mõneti isemoodi, arvestades paikkondlikke erinevusi: maastikulist, klimaatilist, ökoloogilist eripära, erinevaid elukooslusi, inimeste kombeid, tavasid, elulaadi. Mahe *mõttelaad* peaks saama demokraatliku riigi poliitilise tahte väljenduseks ja mahe *elulaad* üldrahvalikuks sihiks ühiskonnas tervikuna (Murutar 1996, 1998; Kasemets 2000).

Süvenev vajadus rohelise mõtteviisi ja kestliku elulaadi järele nüüdisaegses maailmas on ellu kutsunud loodus- ja keskkonnakaitse, rohelise liikumise ja rohelised erakonnad paljudes maades. Üle neljakümne aasta on üleilmse looduse kaitsel tulemuslikult tegutsenud Greenpeace. Eesti kui ökoriigi kujundamise nimel on sihikindlalt töötanud Eesti vaimsetesse ühendustesse — Eesti Looduseuurijate Seltsi, Eesti Looduskaitse Seltsi, Eesti Kodu-uurimise Seltsi, Eesti Muinsuskaitse Seltsi, Eesti Emakeele Seltsi jm koondunud teadlased jt roheliselt mõtlevad haritlased eeskätt ülikoolidest ja Teaduste Akadeemiast. On vastu võetud (14.09.2005) säästva arengu riiklik strateegia "Säästev

Eesti 21". Selles lähtutakse säästva arengu põhimõttest kui mõtteviisist, "mille kohaselt üks põlvkond ei halvendaks oma heaolutaotluste realiseerimisega järgmiste põlvkondade võimalusi".

Viimasel aastal on Eesti kui maailma esimese võimaliku maheriigi nimel väga tulemuslikult tegutsenud ühendus Organic Estonia. Selle eestvedaja on Krista Kulderknup, kelle energilisel toimetamisel on ühendusega liitunud sadu mahedalt mõtlevaid ja tegutsevaid isikuid ja organisatsioone, toimuvad läbirääkimised riigikogus, ministeeriumides, ülikoolides, asutustes (nt Riigimetsa Majandamise Keskus, Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus jt); loodud on oma koduleht Mahe-Eesti (www.organicestonia.ee). Ellu on kutsutud Keskkonnaühenduste Koda püüdega jõuda ökoriigi idee elluviimiseni (Raus jt 2016). Mullu 6. oktoobril esitati *Maalehes* süvamõtteline idee: *anda loodusele põhiseaduslikud õigused*, käsitades loodust juriidilise subjektina (Raus, Vipp 2016).

MILLEST LÄHTUDA?

Saame lähtuda sellest, mis on: maailma ja ühiskonna hetkeseisu analüüsi järeldustest. Milline siis on meid ümbritsev maailm? Juba Rooma Klubi esimeses raportis "Kasvu piirid" (1972) jõuti inimsoo saatuse küsimuses väga ühiskonnakriitiliste tõdemusteni: rahvastiku kasvul, majanduskasvul, keskkonna (eriti vaimse) reostuse ja vägivalla kasvul on piirid, senine piiramatu kasvu arengumudel ühiskonnale tervikuna ei ole kestlik. Sellest hoiatav ennustus: kui suurriigid ei võta oma elukorralduses ja poliitikas ette olemuslikke muutusi, viib odava loodusressursi, tööjõu, toidu, energia jm kasvav puudujääk ning elukeskkonna süvenev reostus 25–30 aasta pärast olukorrani, kus ühiskond muutub juhitamatuks. See tasakaalutu olukord on nüüd kätte jõudmas (Vipp 2012; Kareda 2014). Üldjäreldus: inimese tegevusvabadus (eriti turumajanduses) vajab ökoloogilisi ja sotsiaalseid (ökosotsiaalseid) piiranguid (Radermacher 2005). Ainus valdkond siin ületsiviliseeritud ja alaharitud inimese ilmas, mis ei ilmuta kasvamise piire ega vaja piiranguid, on vaimsus, haritus.

Tunneme ju igaüks omal nahal, et vajalikke muutusi suurriikide poliitikas ei ole toimunud. Ühiskonna valitsemine suurtest keskustest on valitsejail käest libisemas, rahvaste ühinemine on asendumas eraldumisega (Nõukogude Liit, Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia, Brexit, peatselt Kataloonia jt), prognoositud juhitamatus on orkaanina lähenemas, eriti tuntavalt rahandus- ja rändekriisi kujul. Sõja- ja vaesuspõgenike vool laieneb ülerahvastatud lõunast üle kogu Euroopa põhjala heaolumaadeni. Lõunarahvaste ohjeldamatu ränne põhja toimub ikka veel juhitamatult ja ähvardab lõppeda humanitaarkatastroofiga. Selle ärahoidmiseks puudub Euroopal ja küllap kogu tsiviliseeritud läänel seni võimekus. Või hoopis soovimatus senist elulaadi alusteni muuta, "rahvuslike" huvide kaitsmine sõdade abil võõrastel maadel ometi kord lõpetada?

Lääne majandusimpeeriumide suurvalitsejad on senimaani sihiteadlikult ja silmakirjalikult tegelnud ainult rändeprotsesside tagajärgedega, tegemata põhjuste analüüsist tulenevaid järeldusi. Katastroofilise rände tegelikest, süvapõhjustest "targu" vaikitakse, sest suurriikide valitsusi suunavate suuromanike huvides peetavad vallutussõjad loodusrikkuste ja inimvara oma kontrolli alla saamiseks Sise-Aasias, Lähis-Idas jm on esile kutsunud kohalike rahvaste meeleheitliku vastupanuliikumise, mida lääne valitsejad tõlgitsevad halvustavalt ja enamasti ekslikult terrorismina.

See uuskolonialism algas juba ammu, I maailmasõjas, viimasel poolsajandil uuesti 1979. a detsembris NSV Liidu vägede vägivaldse sisseviimisega Afganistani "omakasupüüdmatu abi" korras. Järgnesid sõjad Iraagis, siis Gruusia ning esialgu paljulubav araabia kevad Tuneesias, Egiptuses ja Liibüas, mis paisus nüüdseks juba neli aastat kestnud laastavaks "kodusõjaks" Süürias. Vahepeal lahvatas Ukraina kriis: Venemaa sisenes vägivaldselt Krimmi ja Donbassi. Sandarm-üliriikide Venemaa ja USA sõjalisest sekkumisest alanud sõjad võõrastel maadel on viinud seni loodud väärtuste halastamatu hävitamiseni, suurlinnade pommitamiseni varemeteks ja kümnete tuhandete süütute inimeste hukkumiseni ning vallandanud miljonite põgenike rände, eeskätt Euroopasse.

Elame inimese väärtushinnangute ja elulaadi tormina kiirenevate olemuslike muutuste olukorras, senise enesekeskse, teiste arvelt rikastumise vabaturumajandusliku süsteemi hilisõhtul, kus *ökoloogilised ja sotsiaalsed piirangud majandusvabadusele on möödapääsmatud*. Kolmanda aastatuhande alguses on kogu Maa loodus ajaloo kõige kiirema liikide massilise väljasuremise ajajärgus, mistõttu oleme sunnitud järeldama: inimene liigina on mitmeti anomaalne ja anormaalne, vaieldamatult suurim parasiit kogu planeedi miljardeid aastaid kestnud elus. Ta on aastatuhandeid üha kasvavas tempos kahjustanud oma elukeskkonda lühinägeliku isikliku kasu nimel, elades mõistusevastaselt järjest ulatuslikumalt vähkkasvajana looduse ja liigikaaslaste arvel. Kui kaua veel? Kas ajaloo lõpp, õhtumaa allakäik või enesetapp aatomisõjas?

Kujunenud üleilmselt kriitilises katastroofieelses olukorras on meil veel võimalus toetuda inimeseks olemise kõige sügavamaile, looduslikult olemuslikele alustele. Need on järgmised.

Esiteks, inimene on looduse osa, kelle liigitunnuseks, põhiolemuseks on vaimsus (*sensu lato*) ja selle looming — kultuur. Siit ka kultuuri kui inimarengu sihi ülimuslikkuse alternatiivita nõue majanduse kui vahendi ees. Esmatähtis on saada tunde- ja mõttepuhtaks eetiliseks inimeseks teiste inimeste keskel ja looduses. Tehnoloogilise kõrgkultuurita pole ka tänapäeval mõeldav ükski arenguvõimeline majandusharu.

Antoine de Saint-Exupéry on kirjutanud: olla inimene — see on eelkõige olla vastutav. See tähendab tunda häbi viletsuse pärast, mis ei näi sinust sõltuvat. See tähendab olla uhke võidu üle, mille kaaslased on saavutanud. Ülo Vooglaid ei väsi kordamast: vastutada saab üksnes valikusituatsioonis otsustamise kaudu. Vastutusega kaasneb enamasti väärtuste konflikt, kas sisemine, inimestevaheline või kultuuridevaheline.

Teiseks, loodus on isereguleeruv süsteem, mille toimimise eelduseks on eluvormide mitmekesisus, mitmesugusus. Kalevi Kull (2004) resümeerib: “Diversiteet ehk mitmesugusus on alusväärtus. Ta on üldisem kui mistahes mõõdetav väärtus. Kuigi kultuur on võimas diversiteeti genereeriv süsteem, on kultuur (eri-

ti modernismiajal) ulatuslikult mitmesugusust hävitanud ja ühetaolisust suurendanud." Inimühiskonnas on loodusseadustest tulenev mitmesugususs omanäoliste ja eripäraste rahvuskultuuride mitmekesisus. Siit järeldus: see inimsoo kestliku arengu põhieeldus peab rahvusvahelises suhtlemispoliitikas saama läbivaks kriteeriumiks ka mitmerahvuselistele suurriikidele (Venemaa, Hiina, Türgi, Hispaania, USA, Brasiilia, India jpt), et aidata kaasa rahvaste omariikluse, täieliku riikliku iseseisvuse taotluse teostumisele, selle asemel et seda takistada. Kultuurilise mitmekesisuse kindlustamine peaks olema kõikide riikide põhiseaduslik kohustus, kui inimsugu soovib kesta läbi aegade. Rõhutame: kui riike juhtivad võimukandjad soovivad inimesele Maal arenguvõimelist tulevikku, tuleb neil paratamatult rahvuskultuuride loomulike eripärade kestmist kindlustada, hakata just väikeste, kogukondlikult terviklike inimkoosluste elujõulisust kasvatama ja omanäolisuse püsimist kindlustama.

Kolmandaks, inimkonna riikidevaheline stabiilsus maailmarahu mõistes on mõeldav üksnes juhul, kui riigipiirid on määratud looduslike ökoloogiliste hõimukoosluste alusel: ökosüsteem ühiskonnas on rahvuspõhine kogukond, sest rahvus on sotsioloogide kinnitusel suurim sotsiaalne subjekt. Imperiaalsed suurriigid ei järgi silmakirjalikult seadusi, mida nad ise on loonud, eirates kõigi maailma inimeste võõrandamatuid inimõigusi, millest olulisimaid on rahvaste enesemääramise õigus. Isegi riigita suurrahvad, eeskätt kurdid, ei saa luua rahvusriiki omal maal ega rahus elada. Sama lugu on paljude hõimurahvastega Aafrikas, Aasias, Ameerikas, kus kehtivad kunstlikult, joonlauaga kaardil tõmmatud vägivaldsed koloniaalvalduste "piirid" (Aasmäe 2015). On selge, et enne maailm rahu ei saa, kui piirid on määratud ökosüsteemselt — looduslike ökoloogiliste hõimukoosluste alusel. Ökosüsteemsust ühiskonnas tuleb mõista kogukondlikkusena. Keskkonnakaitse avardumine looduskaitselt ka inimese kaitsele on loonud eelduse ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni elluviimiseks kõigis maades kogu planeedil, ka poliitikas, nii et kõik väikerahvad oleksid rahvaste punasesse raamatusse kantuna sotsiaalselt kaitstud.

Rein Einasto

MAHE-MÕISTE TEISTEST TUNNETUSLIKEST TAGAMAADEST

Esiteks, "mahe" on paikkondlik mõiste, mis eeldab lähtumist kohaliku maastiku ja rahva eripärast ja pärandkultuurist ning selle pidevat arvestamist. Siit ka "Eelista eestimaist!". Paigavaim on oluline osa talupojatarkusest ja rahvuslikust vaimsusest (Loorits 1951; Murutar 1996, 1998; Kasemets 2000). Tõstkem esile meie kaugetele eellastele olulisi vaimse iseolemise looduslikke pühapaiku (Kaasik, Valk 2007), samuti Eesti paikkondlikke vaimseid kultuurikeskusi (näiteks Keyserlingide Raikküla mõis, Hupeli Põltsamaa oma Aleksandrikooliga, Palmse, Sagadi ja Vihula mõis Lahemaal, Baeri Piibe mõis, Jannseni Vändra, Jakobsoni Kurgja jpt), kus peaks püsima jääma see paigavaimule toetuv omalaadne ja samas üldrahvalik vaimne keskkond. Juba kord loodud kultuuri püsiväärtusi kandvad kohad on põhjust taastada mahetarkuse koolituskeskustena. Vajame rohkem loodust linnakeskkonda (näiteks Jüri Ratase ettepanek kujundada Tallinnast roheline pealinn), kuid ka rohkem kultuuri looduskeskkonda (näiteks lageraie ehk metsa tapmise asemele hooldusraie).

Looduslähedus ja roheline vaimsus on eestlastele kui metsaäärerahvale omane olnud iidsetest aegadest peale ning juurdunud meie kaugete eellaste kommetes, tavades, pühapaikades. Eestimaal on maaviljelus ja sellest tulenev paikne eluviis paeloopealsetel kestnud juba 3500–4000 aastat. Meie maa oli muinasajal kõige põhjapoolsem põllunduspiirkond maailmas. Peaaegu kogu selle aukartustäratavalt pika aja vältel möödunud sajandi alguseni oli põllupidamine looduslähedaselt mahe — põllurammuks loomasõnnik, põhk, puulehed jm metsakõdu, samuti mereannid adru jt merevetikate kujul. Siit ka maheda taime- ja loomakasvatuse ühtsuse nõue talumajanduses ning sellest tulenev talude optimaalne suurus (kasvu piirid) orgaanilise põllurammu tasuvaks laialiveoks. Talupojatarkusena kestab see vaimsus põlisrahva tunnetuses tänapäevani; kütkestavalt on sellest kirjutanud Valdur Mikita (2013, 2015). Ka looduskaitse juured Eestis ulatuvad sajandite taha. Nüüdseks on sellest välja kasvanud sügavam tunnetustasand, mida on hakatud nimetama looduskultuuriks (Maran, Tüür

2005). Jaan Eilarti, Edgar Tõnuristi, Arnold Rüütli ja paljude teiste ühispingutusena sündis Eestis raskustega NSV Liidu esimene, Lahemaa rahvuspark (1.06.1971), samuti Tallinna deklaratsioon kõigile maailma rahvastele "Looduse ja kunsti ühtsus rahu nimel maailmas" (1.06.1983), milles loodus ja rahvuskultuur on ühisväärtuseks ning milles rõhutatakse, et "looduskaitses ei tohi vastanduda, vaid peab just liituma inimese poolt loodud esteetiline keskkond ja meie ema — loodus ise" (Eilart 2016). Sellest on praeguseks kujunenud põhimõte: mahe ei vastandu, mahe eristub.

Paigavaimu süvendamisele ja kujunemisele rahva elutarkuseks on olulist mõju avaldanud vaimuühendused (Eesti Looduseuurijate Selts, Eesti Kodu-uurimise Selts, Eesti Looduskaitse Selts, pärandkultuuri alal kindlasti Eesti Muinsuskaitse Selts jt), samuti loodusajakirjad (*Eesti Loodus*, *Loodusesõber*, *Horisont* jt) ning loodusfilmid. Paigatunnetuse taaselustumisele viimastel aastakümnetel on väga värskendavalt mõjunud iga-aastased ja järjest massilisemad roheliste rattaretked Eestimaa eri paikadesse; raugematu entusiasmiga on neid eest vedanud ja tagant lükanud Helen Arusoo (2013).

Teiseks, "mahe" on kodutunnetuslik mõiste ka väljaspool elupaika, kodukandis: kodu kui elukeskkond perekonnale, isamaa kui rahvuse kodu. Eestis on kodutunnetus lahutamatult seotud laiema kodukandi mõõtmega ja oluliselt avardunud tänu koduuurimuslikule liikumisele, mida nõukogude ajal ja hiljem on elus hoidnud TA kodu-uurimise komisjon ning taasloodud Eesti Kodu-uurimise Selts, hingestajaiks Vello Tarmisto, Hans Kruus, Vello Lõugas, Andrus Ristkok, Eva Maaring, Ene Luka jpt. Nüüdisajal levib üha laiemalt suurriikide näiliselt demokraatlik, tegelikult vägivaldne kodutu elulaad — kus kohver, seal kodu —, mis sisuliselt tähendab "kõikjal kodusolemise kodutust" (Einasto 2005) ja on viinud inimajaloo suurima juhitamatu rahvaste rändeni ning see omakorda humanitaarkatastroofideni.

Kolmandaks, "mahe" on kogukondlik, ühisloomeline mõiste, kus hierarhia algab alt, esmatasandilt — perest ja kodust, perenaisest, peremehest ja lastest koos vanavanematega. Esmatasandile järgnevad hierarhias küla külavanemaga, maakond maavanemaga ja lõpus rahvusriik riigivanemaga. Kogukondlikus süs-

teemis on just väike otsustav lüli, ka väikesel on võimalus ja õigus olla suur — vaimselt (Hurt 2005). Harmooniliste inimkoosluste püsimise aluseks tulevikus on vaieldamatult kogukondlikkus ja ühistulisus väikestest suurteni. Kogu maailmas laieneb kiiresti selliste ökokogukondade võrk nagu 1975. aastal asutatud Damanhur (vt www.damanhur.org) Põhja-Itaalias Alpide jalamil Torino lähistel. Jõudsalt arenevad ka Eesti ökokogukonnad.[1] Harjumaal Aruvallas Lilleorul (www.lilleoru.ee) areneb Toivo Aalja (2015) ja Ave Oiti eestvedamisel jõudsalt 2001. aastal loodud ökokogukondlik koolituskeskus; Märjamaa kandis Mõisamaal on Riinu Lepa ja Liina Järviste algatusel edukalt samme seadnud ökoküla Väike Jalajälg (www.vaikejalajalg.ee). Tegutsevaid ökokülasid on Eestis mitmel pool. Kogukondliku ühiskonna hierarhiline süsteem kujuneb senisest vastupidiseks: mitte tipust rohujuurteni, vaid alt üles, rahvast riigini, perekonnast presidendini. Pere ja kodu on ühiskonna alusväärtused.

Neljandaks, "mahe" on ka rahvuslik mõiste, sest rahvusriik on terviklik ökosüsteem, loodusteaduslikult põhjendatud loomulik kooslus, inimkonna looduslähedane organiseerumisviis. Rahvus on suurim sotsiaalne subjekt, kellele peaksid kohalduma kõik inimõigused. Väikerahvad suudavad püsida, kindlustada oma keele ja omanäolise kultuuri püsimise läbi aegade ainult omariikluses, sõltumatute rahvusriikidena (Valton 1997; Kaasik 2016).

Viiendaks, "mahe" on kindlasti emalik mõiste terviklikus elukäsituses, eluterve konservatiivsus, mille eesmärk on tagada lastele kindlustatus, järjekestvus ühiskonnas, inimlik hoolivus kui ülimuslik väärtus, aineline ja vaimne säästlikkus. Emalikkus ja rahvastikutaaste saab väikerahvale ülimuslikuks juhtpõhimõtteks (Uibu 2016), mida mõistavad ka suured maailma mitmekesisust kindlustades.

Kuuendaks, "mahe" on vägivallatu mõiste. Vajame Mahatma Gandhi (2013, 2015) õpetust vägivallatusest. Sõjaga rahu teha on absurd. Lääne tsivilisatsiooni ähvardav terrorism on olemu-

[1] Vt www.kogukonnad.ee. Üks selle liikumise rahvusvaheliselt tuntud konsultante on Kaidi Tamm.

selt ahistatud, allasurutud rahvaste meeleheitlik vastupanu lääne suurriikide sügavalt ebaõiglasele, inimõigustega vastuolus olevale, tänapäevani kestvale kolonialismile, võõral maal peetavate kuritegelike sõdade tagajärg. Suurriikide soov vägivallaga surmapõlgust ohjeldada on lühinägelik ja tagajärjetu, sügavalt ebainimlik, kuritegelik. Vaimse vägivalla keskkonda reostavaks näiteks on sundreklaami ja vägivallafilmide pealesurumine meedias.

Seitsmendaks, "mahe" on loobumine kõigest tarbetust, kaitstes lääne põhiväärtusi ida aastatuhandeid elanud pehme elulaadi vaimsusega, eriti geopoliitilistel üleminekualadel (Kant 1990). Goethe mõtet väljendades: kogu lääne elulaadile, eriti valitsejate teenistuses olevate vaimuinimeste püüdlustele omane "faustlik tung lõpmatusse", piiramatu kasvu põhimõte — õnne aluseks on "kõigi vajaduste (õigem küll, soovide!) maksimaalne rahuldamine" — ei saa olla kestlik; see on viinud ületarbimise ja pillava hedonistliku elulaadini, seniste tsivilisatsioonide hukkumiseni (Spengler 2012). Peame valmis olema oriendile, loodusrahvaste traditsioonipõhistele kultuuridele omaseks mittevajalikust loobumise elufilosoofiaks, jõudmaks enesesse iseenda sisemaailma vaimse rikastamise kaudu, millega saavutatakse enesevalitsemine ruumis ja ajas (Gandhi 2015; Sarv 2005). Kes määrab, mida inimene tõeliselt vajab?

Kaheksandaks, "mahe" eeldab võimu ja vaimu (bürokraatia ja intelligentsi, konservatiivse ja operatiivse) harmoonilist tasakaalu, dialektiliste vastandite ühtsust ka nende püsivas võitluses. Selle tasakaalu hoidmise ja ajutise kaotamise dünaamilise protsessi keerukuse on avara pilguga lahti mõtestanud juba Gustav Naan (1969). Ilya Prigogine (1995) on tõestanud, et optimaalseks arenguks vajalik seisund on mõnevõrra tasakaalutu tasakaalulisus; täielik tasakaal on paigalseis. Üheaegne stabiilsus ja edasiminek saavutatakse arenenud maades demokraatliku protsessi kaudu. Naani järgi on intelligentsi "tähtsaim kohustus rääkida ühiskonnale ebameeldivusi".

Eesti 2014/2015. aasta inimarengu aruandes peeti meie suureks puuduseks arutleva demokraatia vähesust.[2] Kogeme seda viimaste aastakümnete arutluskoosolekutel, -seminaridel ja -konverentsidel ikka ja jälle: kogu päevakord on täidetud korraldajate kavandatud ettekannetega, sisulist arutelu korraldaja ei ootagi, kuulajaid saalis peetakse vaikivaks vastuvõtjaks. Ka jääkeldri algatus sumbus auru väljalaskmiseks. Ja kui arvamusfestivalil jõutaksegi väitluseni ja tulemuste sõnastamiseni, ei võta võim vaimu kuulda, tegusid ei järgne. Oleme väsinud heade mõtete, tugevate tunnete tulutust kordamisest kurtidele kõrvadele. Vaimne reostus on ju võimalik kõrvaldada väikeriigi suuremaid võimalusi arvestades.

Arvamus- ehk usupõhiselt väitlemiselt tuleks jõuda teadmispõhise ja edasi ka teaduspõhise väitlemise juurde. Kui kõne all on rahvussümboolika, rahvusteadused, rahvuskultuur, suhtub seni valitsev eliit arutlustesse mõningase lugupidamisega, ent niipea, kui arutleme rahvuspoliitikast, oleme otsekohe natsionalistid, fašistid ja mida kõike veel, kellega võimuerakondadel igasuguste põhjendusteta pole mingit võimalust (õigemini, soovi) koostööd teha.

Üheksandaks, "mahe" on mõjutamine eeskuju abil. Meil on oma Eesti (ja baltisaksa) ärkamisaja ning hilisemate rahvuslike suurvaimude kujul väga head eeskujud, kellele toetudes eluterve maailmakäsitus rajada. Väiksena võime olla vähemalt vaimult suured (Hurt 2005). Meil on oma ajaloo rahvajuhid (Jakobson), rahvalaulikud (Koidula), rahvavalgustajad (Jannsen, Tõnisson, Laamann jpt). Meil on varakult väljakujunenud looduskaitsesüsteem oma suurkujudega: Gustav Vilbaste, Endel Varep, Karl Orviku, Edgar Tõnurist, Eerik Kumari, Jaan Eilart, Veljo Ranniku jpt. Meil on oma Eesti sotsiaalteaduste vanaisa Ülo Vooglaid, kes innustab süsteemselt mõtlema ja ütlema, ühiskonna tulevikumudeleid probleemidena käsitlema (Vooglaid 2015). Meil on oma Rainer Nõlvak — "Teeme ära" puhastustalgute idee algataja ja elluviija, nüüd juba üleilmselt. Meil on oma maailmatasemel muusika, kujutavad kunstid, arhitektuur ja teadus, oma vaimu-

[2] Vt www.kogu.ee/wp-content/uploads/2015/06/EIA-2015.pdf, lk 252.

hiiglased, kelle järgi joonduda. Meil on Hando Runneli algatatud, pidevalt täienev, Ilmamaa väljaantav suurvaimude sari "Eesti mõttelugu". Mahe on lahe, mahe on muhe (Kull 2004).

Kümnendaks, "mahe" kaevandamine on loodus- ja inimsõbralik, kaevandamise mõjupiirkonnas elavatele inimestele keskkonnakahjusid heastav, lühiajaline ja tekkivat kultuurmaastikku kaunimaks kujundav, järgnevate põlvkondade vajadusi arvestav maapõue loodusvara muutmine tarbimisvara toormeks.

VÄIKESED SAAVAD SUUREKS VAIMUS, SUURED JAGUNEVAD VÄIKESTEKS RUUMIS

Arenguõpetuse kohaselt toimub looduse ja ühiskonna edenemine tsükliliselt. Inimühiskonna arengus praegu toimuv üleminek inimkesksuselt ökosüsteemsusele on suurusjärgult võrreldav looduse ajaloos aegkondade piiril 70 miljonit aastat tagasi toimunud muutustega, mille käigus suured (saurused) surid välja, väikesed (sisalikud) elavad aga tänapäevani. Igas arengutsüklis on vähemalt kaks faasi: tõus ja mõõn, päev ja öö, tõus ja langus, transgressioon ja regressioon. Aeg on mõista, et üleilmastumise faas on uue kvaliteedi saavutanud (üleilmne kaubandus- ja haridussüsteem, virtuaalne netikeskkond jm) ja möödumas, alanud on kiiresti süvenev eraldumise, kogukonnastumise faas, mis aitab säilitada ja süvendada paikkondade looduse ja rahvuskultuuride mitmekesisust. Siin terendab uus, ühiskonna harmoonilise ja kestliku eksistentsi paigavaimust väljakasvav ühistuline kogukondlikkus, ühiskonnakorralduselt kõige stabiilsem, loodusseadustega kooskõlas olev *rahvusriiklik maailmakord*, mis on eelisväärtuseks odava tööjõu piiranguteta vabaliikumise ja üleilmastunud majandusimpeeriumide ees. Tulemuseks peaks olema seni riigita rahvaste — katalaanide, baskide, šotlaste, kurdide, tatarlaste, baškiiride, komide, maride jpt iseseisvuspüüdluste toetamine ja nende abistamine täieliku riikliku iseseisvuse saavutamisel nii senise emamaa juhtide kui ka ÜRO juhtorganite ühispüüdlustena, millele suured on seni omakasupüüdlikult vastu töötanud. Nii kujuneb täiesti uus olukord maailmas: mitmerahvuselisi suurriike polegi vaja ja nad peaksid avalikkuse survel jagunema väiksemateks loo-

mulikeks, sisemiselt ühtseteks rahvusriikideks. Seda ilmselt küll eeldusel, et praeguse, suurriike eelistava (vetoõigus) ÜRO asemele luuakse võrdsete rahvaste ühendus, kelle käes on üleilmne relvakontroll. Igale rahvale kindlustatakse oma kodu, kus ta on peremees omal maal. See protsess on kindlasti vaevaline ja aeganõudev, ometi mitte utoopia, nagu seni arvatakse, sest valikut ei ole; sundvalik saab olla ainult arengut soodustav. Seega täiesti uus paradigma. Kui palju on meil selles olukorras väikerahvana teha? Kas vabamajandusliku kapitalismi hilisõhtule, rikkuse lõputule koondumisele väheste valdusse (1% omanikke valdab 99% loodud väärtusi) järgneb pikk pime öö (laastavad revolutsioonid, loodu hävitamine) või suudame muutusi suunata põhjala valgete ööde suveaega, mil hämarik ulatab koidule käe? Eesti eelised ja võimalused selles protsessis on looduse ja vaimu eripära tõttu mitmeti tänuväärsed: meie väike asustustihedus, hajaasustus, üksiktalude süsteem, enam kui sajandivanune üldine kirjaoskus, hariduskultus, kõrgetasemeline kunsti- ja teaduskultuur, Balti mõisakultuuri eeskujud, suurte traditsioonidega looduskaitsesüsteem, terviklik looduskultuur, ka perifeeria eelised jpm, millest nii kütkestavalt on kirjutanud Valdur Mikita (2013, 2015).

Kui palju suudaksid väikeriikide eurosaadikute ja välisministeeriumide ühispingutused korda saata suurriikide survestamisel argumentide jõuga jõuargumentide vastu? Kui suurel määral on inimõigustest ja rahvaste enesemääramisõigusest kinnipidamise rahvusvaheliste lepete täitmise kontrollimine eurosaadikute õigus ja kohustus? Miks suurriikide valitsejad seadusi eirates neid inimõigusi oma riigi piires ei tunnista? Survestagem suurriikide valitsejaid olema õigus- ja õiglusriigid, lähtuma üldinimlikest ja loodusseadustest ka maailmapoliitikas. Kes õiglust tunnetab ja õigusi tunneb, on kohustatud neid rakendama. Seepärast peaksime rahvusprobleeme käsitlema senisest argumenteeritumalt, lähtudes rahvusriikluse loodusteaduslikest alustest — ökosüsteemsusest. Ühiskonna arenemise hetkeseisu keerulisuse mõistmiseks vajame loodusteaduste aluste tundmist alates arengu ja evolutsiooni tsüklilisusest kuni Prigogine'i (1995) tasakaalulise tasakaalutuse, Næssi (1993) süvaökoloogia ja Kulli (1998) ökosemiootika alusteni, unustamata Uexkülli omailmaõpetust (2012),

keskkonnakäsitluse süsteemsust (Vissak 2003, 2005). Selles on Eesti vaimueliidil öelda kaalukas sõna maailmateadusse just rahvusriikliku maailmakorra põhjendamisel, seda enam oma rahvuspoliitika kujundamisel. See on meie võõrandamatu õigus: teadvustada ja põhjendada rahvusriikliku organisatsiooni loodusteaduslikku aluspõhimõtet — ökosüsteemsust, mis toetub teadmistele ja teadusele, mitte valitsejate põhjendamatutele soovidele. Sellest peaksid lähtuma kõik põhiseadust austavad ja järgivad Eesti erakonnad, valitsusest ja presidendist kõnelemata.

Pean vajalikuks lõpetada mõne väljavõttega Valdur Mikita kirjast Mahe-Eesti algatusrühmale pärast arutelu maheriigi idee üle aastapäevad tagasi. Mahe-Eesti aitab puhta looduse kuvandi kaudu mõtestada suurt osa meie loomulikest väärtustest, millega Eesti muust maailmast eristub ja silma paistab. Meil oleks tarvis nägemust, mis aitaks ehitada silda igapäevaste lihtsate asjade ja kaugema tuleviku vahele. Mahe-Eesti võiks saada omanäoliseks mudeliks, kuidas inimene ja loodus on osanud ka arenenud ühiskonnas pika aja vältel harmooniliselt koos elada. Rohkem kui kunagi varem vajame praegu ühte, tervet rahvust puudutavat mastaapset ideed, mis võimaldaks ühekorraga kaitsta nii Eesti loodust kui ka Eesti kultuuri ja nende kaudu Eesti inimest. Mahe-Eesti võiks olla üks näide ahvatlevast võimalusest üheskoos deglobaliseeruda. Mahe-Eestist võiks aja jooksul saada eetiline ja jätkusuutlik mõtteviis nii Eesti majanduses, kultuuris kui ka poliitikas.

KOKKUVÕTTEKS

"Mahe" on roheline mõtte- ja elulaad, hooliv suhtumine loodusesse ja inimesse: häirida ümbritsevat nii vähe kui võimalik, hoolitseda selle kestmise eest nii palju kui vajalik, kindlustada elukeskkonna tasakaaluseisund ja isereguleeruvus läbi aegade.

"Mahe" on suund, kuhu minna mitte vastandudes, vaid eristudes. "Mahe" on ka loobumine kõigest tarbetust — reostavast, haiget tegevast, hävitavast. "Mahe" on kaugelenägelik vastutus ja kohustus kindlustada väärikas elu järgnevatele põlvkondadele. "Mahe" on arengutee põhimõte, mis rahuldab praeguse ja tulevas-

te põlvkondade vajadusi ja püüdlusi. "Mahe" on meie jaoks lahe ja muhe. "Mahe" on igal maal mõneti isemoodi ja arvestab paikkondlikke erinevusi: maastikulist, klimaatilist, ökoloogilist eripära, elukooslusi, inimeste kombeid, traditsioone, elulaadi. Mahe mõttelaad kui poliitilise tahte väljendus võiks viia üldrahvaliku kokkuleppeni.

Kirjandus

A a l j a, Toivo 2015. Eesti võiks olla Põhjamaade päike. — Bioneer (www.bioneer.ee), 3.04

A a s m ä e, Hardo 2015. *Mõttetute riikide aabits*. Koostanud Juku-Kalle Raid. Tallinn: Ema & Isa

A r u s o o, Helen 2013. *Roheliste rattaretked 25*. (Looduse raamatukogu.) Tallinn: Loodusajakiri

E i l a r t, Jaan 2016. *Õitse ja haljenda*. (Eesti mõttelugu.) Tartu: Ilmamaa

E i n a s t o, Rein 2005. Kodu otsimas: Mõtteid raamatusse raiutut lehitsedes. — Peeter Vissak (koost., toim.). *Harmoonia võimalikkus süsteemis inimene — keskkond — ühiskond*. II. Tallinn: Ülo Siinmaa Grupp

G a n d h i, Mahatma 2013. *Maailm on väsinud vihkamast*. (Südametarkuse klassika.) Tallinn: Perioodika

G a n d h i, Mahatma 2015. *Mõtteid ja vaateid*. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Ilmamaa

H u r t, Jakob 2005. *Looja ees*. (Eesti mõttelugu.) Tartu: Ilmamaa

K a a s i k, Nikolai 2016. *Väikeriigid ja rahvad*. (Eesti mõttelugu.) Tartu: Ilmamaa

K a a s i k, Ahto, Heiki V a l k (koost.) 2007. *Looduslikud pühapaigad: Väärtused ja kaitse*. (Õpetatud Eesti Seltsi toimetised, 36.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts

K a n t, Edgar 1990. Eesti geopoliitilisest ja geoökonoomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes. — *Akadeemia*, nr 6, lk 1229–1251

K a r e d a, Saale 2014. Energiavabaduse juured. — *Sirp*, 5.07

K a s e m e t s, Aare 2000. Selle maa põlisrahva kultuur ja rahvuslik ideoloogia XXI sajandil: 12 poliitikat ja 24 koostegevuse valdkonda. Www.folklore.ee/ideepank.htm

K u l l, Kalevi 1998. Semiotic ecology: Different natures in the semiosphere. — *Sign Systems Studies*, Vol. 26, No. 1, pp. 344–371

K u l l, Kalevi 2004. Süvaökoloogia põhimõtted ökosemiootilisel alusel. Www.zbi.ee/ kalevi/deepecosem.htm

L o o r i t s, Oskar 1951. *Eestluse elujõud*. Stockholm: Tõrvik

M a r a n, Timo, Kadri T ü ü r (koost., toim.) 2005. *Eesti looduskultuur*. (Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskuse aastaraamat.) Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus — Eesti Kirjandusmuuseum

M i k i t a, Valdur 2013. *Lingvistiline mets*. Tallinn: Grenader

M i k i t a, Valdur 2015. *Lindvistika ehk metsa see lingvistika*. Vara: HM

M u r u t a r, Asser (koost.) 1996, 1998. *Maarahva elujõud: Müüdid ja tegelikkus*, I–II. Tartu: Elmatar

N a a n, Gustav 1969. Võim ja vaim: Bürokraatia ja intelligents tänapäeva kodanlikus ühiskonnas. — *Looming*, nr 12, lk 1856–1872, 1875–1878

N æ s s, Arne 1993 [1989]. *Ecology, Community and Lifestyle*. Cambridge: Cambridge University Press

P r i g o g i n e, Ilya 1995. Ebastabiilsuse filosoofia. — *Akadeemia*, nr 10, lk 2142–2150

R a d e r m a c h e r, Franz Josef 2005. *Tasakaal või häving: Ökosotsiaalne turumajandus kui jätkusuutliku arengu võti*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus

R a u s, Rea, Kalevi K u l l, Kaupo V i p p 2016. Eesti kui ökoriik on väärt unistus, mille poole rahvana püüelda. — *Sirp*, 7.10

R a u s, Rea, Kaupo V i p p 2016. Ökoriik Eesti. — *Maaleht*, 6.10

R a w l s, John 2015. *Õiglus kui ausameelsus: Taasesitus*. (Avatud Eesti raamat.) Tallinn: Valgus

S a r v, Mikk 2005. *Ilmasilmaja*. Vilusi: Maalehe Raamat

S c h w e i t z e r, Albert 1984. *Kultuur ja eetika*. Tallinn: Eesti Raamat

S p e n g l e r, Oswald 2012. *Õhtumaa allakäik*. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Ilmamaa

U e x k ü l l, Jakob von 2012. *Omailmad*. (Eesti mõttelugu.) Tartu: Ilmamaa

U i b u, Jaak 2016. *Perekonnast, kodust, põhiseadusest ja riigist*. Tallinn: J. Uibu

V a l t o n, Arvo 1997. *Rahvusluse vaateid*. Tallinn: Virgela

V i p p, Kaupo 2012. *Globaalpohmelus. Naftatipuvaade tööstusühiskonnale: Mahavaikitud seostest meie maailmapildi, globaalmajanduse tänaste murede ja homse kollapsi vahel*. Türju: DS Varahaldus

V i s s a k, Peeter 2003, 2005. *Harmoonia võimalikkus süsteemis inimene — keskkond — ühiskond*. I, II. Tallinn: Ülo Siinmaa Grupp

V o o g l a i d, Ülo 2015. *Aeg & vaim: Mõtteid ja arutlusi*. Tallinn: SE & JS

REIN EINASTO (sünd. 1934) on Eesti geoloog. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli geoloogilise kaardistamise ja otsingute erialal (1957); geoloogia-mineraloogiakandidaat (1979, Üleliiduline Geoloogia Instituut Leningradis). Töötanud Eesti Teaduste Akadeemia geoloogia instituudis (praegu Tallinna Tehnikaülikooli geoloogia instituut) 1957–2003. Alates 2002. aastast Tallinna Tehnikakõrgkooli professor. Ta on muu hulgas Eesti Rooma Klubi juhatuse ja Eesti Kultuuri Koja eestseisuse liige. Tema algatusel nimetati paekivi Eesti rahvuskiviks.

EESTI UUE MAAELU- JA MAAMAJANDUSPOLIITIKA ALUSED

Jaan Leetsar

Eesti maaelu on pikka aega arenenud vähikäigul. Endiselt jätkub maainimeste väljavool põliskodudest, mis kasutuna maha jäävad ja tasapisi varemeteks muutuvad. Noored lahkuvad linnadesse ja sealt edasi välismaale, vanad viiakse surnuaiale. Külad ja väikelinnad hääbuvad ning surevad tasapisi välja. Olukorra teeb veelgi hullemaks käimasolev omavalitsuste reform ja maavalitsuste kadu. Toetussüsteemide peenhäälestamise ja Euroopa Liidu reeglite järgsed saneerimiskatsed pole maaelu olukorda kuigi palju parandanud. Praeguseks on meie maapiirkonnad ja külad kaotanud 300 000–400 000 inimest, kes on ümber asunud linnadesse (peamiselt Tallinna) ja välismaale ega mõtle niipeagi tagasi tulla. Maaelu arengule ei ole kaasa aidanud ka kõikvõimalikud reformid, valdade liitmine, maavalitsuste ärakaotamine ning maksude optimeerimine. Omavalitsuste reform (liitmine) on aastaid toiminud väära maaelupoliitika tagajärg. Järgnevale toetudes väidan, et Eesti maaelu vajab "peenhäälestamise" asemel radikaalset muutust alates omandisuhetest ning lõpetades uue majandus- ja maareformiga.

Oli aasta 1993, kui ma käisin esimest korda Põhja-Itaalias, mis on põllumajanduspiirkond ja kus peetakse viinamarjakasvatuse kõrval ka suurel hulgal piimakarja. Itaalias oli sel ajal juhtunud üks minu jaoks esmapilgul arusaamatu lugu. Mõistetamatu seepärast, et tol ajal meil mingeid probleeme piima ületootmisega ei olnud. Pigem vastupidi: piimast ja lihast oli kogu aeg puudus. Me ei olnud harjunud olukorraga, kus tootmismahtu on vaja

piirata. Euroopa Liidus, sh Itaalias oli aga kehtestatud toorpiima tootmisele ülempiir ehk tootmiskvoot. Kui sellest kinni ei peetud ja lubatud tootmismaht ületati u 1 miljoni tonni võrra, mis võrdus enam-vähem Eesti tolleaegse piima kogutoodanguga, määras Euroopa Ühendus Itaaliale kohe väga suure trahvi. Mõtlesin: mis juhtub siis, kui tootmiskvoodid kaotatakse? Oli ju selge, et sel juhul algab massiline piima import ka Eestisse ning selle takistuseks oleksid ainult Euroopa Liidu riikide kõrgemad hinnad. Mis saab aga siis, kui hinnad võrdsustuvad? Sain aru, et siis algavat ohjeldamatut importi Eestisse takistavad ainud imporditollid. Neid aga keeldusid Eesti valitsused Mart Laari ja Tiit Vähi juhtimisel rakendamast. Sealt sai alguse ka Eesti maamajanduse allutamine väliskapitalile.

EUROOPA SURVE EESTILE

Itaalias ja teistes vanades Euroopa Liidu liikmesriikides nähtu pani järele mõtlema. Miks ikka asjad kapitalimaailmas niimoodi käivad? Ja miks tootjaid-talunikke ja nende ühistuid vabaturu tingimustes trahvitakse? Kui keegi toodab rohkem, kui müüa suudab, siis jääb ju osa toodangust lihtsalt müümata! Kahju kannatab tootja ja kõik. Asja lähemalt uurides selgus, et Euroopa Ühenduses on väga ranged reeglid ja mingit vabaturumajandust, nagu meie tol ajal kapitalismi ette kujutasime, pole tegelikult olemas. Mõtteainet pakkus ka küsimus: mis juhtub siis, kui Eestis ja Euroopa Liidus kehtivad ühed ja samad reeglid? Mida rohkem ma CAPile ehk ühisele põllumajanduspoliitikale mõtlesin, seda süngemaks mu ettekujutus Euroopa Liiduga liitumise järgsest Eesti maaelust muutus. Asi läks isegi nii kaugele, et kui me pidime Euroopa Liiduga liitumise referendumil hääletamas käima, hääletasin ma täie teadmisega liitumise vastu. Mis sest, et Euroopa Liidus olles lubati meie talunikke-tootjaid ja maaelu arengut toetada vanade liikmesriikidega võrdselt. Nägin juba tollal väga selgesti, mis juhtub Eesti põllumajandusega, sh maaeluga tervikuna, kui me Euroopa Liiduga liitume ja meid erinevalt koheldakse. Etteruttavalt olgu öeldud, et kõik mu toonased hirmud on praeguseks kuhjaga täide läinud, nagu seda maal elades iga päev näen.

Kirjutasin ohtudest tollasele põllumajandusministrile Andres Varikule ja palusin liitumislepingusse panna Eesti põllumajandust ja maaelu kaitsvad paragrahvid. Kahjuks ei suutnud Andres Varik isegi Mart Siimanni valitsuses olles kehtestada ei kaitsetolle ega tagada meie põllumajandustootjatele vajalikku riiklikku kaitset. Kapitalismiihalus oli 1990. aastatel Eesti valitsustes ikka väga suur; peaminister Tiit Vähi takistas ühistegevust lausa avalikult. Keskmiku-taluniku vajadusi ei peetud üldse oluliseks ning toetati ainult suurtootmist, s.t nn mõisaid.

Arvan ka teadvat, miks seda tehti. Iga vana liikmesriik hoolitses eeskätt omaenda maaelu ja peretalude heaolu eest. Minu hinnangul pidi sellele järgnema Eesti põllumajandustootmise hääbumine ja külade väljasuremine. See on meie maaelu katastroof! Samas olen arvamusel, et seda protsessi on võimalik ka tagasi pöörata. Selleks on aga vaja teha põhimõttelisi muudatusi. Enne kui aruteluga edasi läheme, tuletan põgusalt meelde Euroopa Liidus rakendatud ühise põllumajanduspoliitika ajalugu.

Pärast Teist maailmasõda oli Euroopas suur puudus toidust. Toidutootmise ergutamiseks ja linnarahvale soodsate hindadega toidu tagamiseks hakati Euroopas maksma põllumajandustootjatele (taludele) toetusi. Eesmärgiks ei olnud tootjate toetamine, vaid toiduhindade alandamine selleks, et linnarahvas nälga ei jääks. Toetused taludele virgutasid toidutootjaid tootmist suurendama. See eesmärk küll täideti, kuid toetused viisid ületootmiseni, mida tuli omakorda ohjeldama hakata. Kuna talud ei soovinud toetustest loobuda ega linnaelanikud toitu kallimalt osta, ei saadud ka toetustest loobuda. Nii on see kestnud seniajani.

Samal ajal on olukord Euroopa toiduturul ja ka maaelus põhjalikult muutunud. Praegu ei vaja me enam toidutootmise suurendamist iga hinna eest. Põllumeestele makstakse praegu kõikvõimalikke toetusi. Näiteks pindalatoetused stimuleerivad maade haaramist ehk kokkuostu, mille toel kasvavad suurfarmid ja ostetakse üles väiketalude maad. Seega toimivad need risti vastupidi peretalude vajadustele. Teiseks ergutatakse toetustega põllumajanduslikku tootmist, mis pole ületootmise tingimustes üldse vajalik. Nende arvel püüavad suurtootjad (mõisnikud) oma kasumit suurendada. Seega ei ole ka nendel toetustel mingit mõju

Eesti-suguse rahvusriigi arengule. Üldjuhul on kõikide põllumajandustoetuste eesmärgiks tootmismahu suurendamine ning Eesti rahvuse arendamisega pole neil miskit pistmist. Praegu, uue eurotoetuste perioodi ettevalmistamisel, on viimane aeg muuta nn eurotoetuste suunitlust: otstarbekas oleks muuta toetuste eesmärki. Ülemäärase linnastumise takistamiseks ja maaelu arendamiseks tuleks säilitada maal peretalud ja üldse asustus. Eesti oludes peaks toetuste sihiks olema maaelu areng — peretalud ja -ettevõtted ning nende omandis olevad ühistud. Toidutootmise äärmuseni suurendamise asemel tuleks toetada eestlust arendavaid abinõusid ehk peretalude arengut.

Sellal kui meie tootjad unistasid Euroopa Liidu turule pääsemisest, meid sinna lihtsalt ei lastud. Uued liikmesriigid, sh Eesti, oleksid olnud suutelised Euroopa turu põllumajandussaadustega üle ujutama ning sisuliselt viima pankrotti ELi vanade liikmesriikide peretalud ja ühistud. Seda ei saanud ELi poliitikud aga lubada, sest see oleks lõpetanud nende karjääri. Seega oli vaja teha veel eeltööd ehk meie tootjaid enne liitumist veelgi konkurentsivõimetumaks muuta, s.t tõsta tootmise omahinda. Näiteks sundida meid ostma Euroopa Liidust kalleid masinaid, traktoreid, kombaine, lüpsimasinaid jm. Selleks kehtestati kindel toetuste jagamise kord (SAPARDi programm, PRIA (Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ameti) toetused), et ELi toetused oleksid abikõlblikud põhiliselt ainult Euroopa Liidu liikmesriikide masinatööstuses toodetavale tehnikale. Seevastu kvaliteetse, kuid odava Venemaa, Valgevene ja Ukraina tehnika ostu üldjuhul ei toetatud. Vana Euroopa Liit kaitses kiivalt eeskätt oma talunikketootjaid, mingist võrdsest kohtlemisest ei saanud juttugi olla. See, et Euroopa Liidus koheldakse kõiki tootjaid, nii vanu kui ka uusi tulijad võrdselt, oli ja on seniajani udujutt.

Euroopa Liiduga liitumise järel kehtestati ka meie tootjatele osaliselt toetused. Need olid ja on ka praegu tunduvalt väiksemad kui "vanades" liikmesriikides. Eks ikka selleks, et luua neile eeliseid ja hoida ära näiteks Prantsuse talunike massistreike ja teede või tunnelite ummistamist. Uutele liikmesriikidele lubati ainult piiratud ulatuses omalt poolt toetusi juurde maksta. Asjaolu, et Eesti ei rakendanud kuni 2017. aastani isegi Euroopa Liidu lu-

batud mahus otsetoetusi, on meie valitsuste karuteene Eesti põllumajandustootjatele. See omakorda vähendas meie tootjate võimekust suurendada tootmismahtu, mis aga oligi Euroopa Liidu vanade liikmesriikide eesmärk.

MIS SAAB SUURFARMIDEST?

Omaette probleemiks võivad tulevikus kujuneda meie suurfarmid. Ühelt poolt vähendavad suurfarmid tööjõu vajadust ja võimaldavad suurendada tootmismahtu. See on nende hea külg. Samas tõstavad moodsa tehnoloogiaga varustatud ja kallid suurfarmid toodangu omahinda, mis teeb meie suurtootjad jälle vähem konkurentsivõimeliseks. Samal ajal on suurfarmidel ka teistel põhjustel palju vastaseid. Eriti jõuliselt protesteerivad nende vastu keskkonna- ja loomakaitsjad.

Arvan, et meie suurfarme tuleks vaadata hoopis teise nurga alt. Leian, et rajatud suurfarmid on viitsütikuga pommiks eesti rahva elujõule ja rahvuse säilimisele. Need mõisa moodi ettevõtted vajavad väga palju odavat tööjõudu, mida on juba praegu raske leida. Kas ollakse ikka aru saanud, et "uusmõisad" ikestavad osa eesti rahvast ja muudavad nad pärisorjadeks? Eesti rahvas mäletab veel kuldaega aastatel 1935–1940, kui rajati tuhandeid uusi talusid (kodusid), tehti väga palju tööd, kuid sellega kaasnes ka armastus isamaa vastu. Nüüd piiravad "mõisad" tugevasti tänapäevaste peretalude arengut ja eesti rahva taastootmist. Vastuolud suurtootjate ja peretalude vahel maa pärast süvenevad. Moodsad mõisad vajavad juba praegu väga palju maad ja odavat tööjõudu. See on tegelikult ülemaailmne suundumus, mis tuleb riigi jõuga peatada. Viimasel ajal vallandunud maade haaramise (*land grabbing*) protsess on jõudnud ka Eestisse.

MILLEKS MEILE MÕISAD?

Kui olin Eestimaa Talupidajate Keskliidu peadirektor, ilmus kord mu vastuvõtule üks baltisaksa mõisnike järeltulija ja tegi ettepaneku Eesti verisulis talunike toetamiseks. Ta pakkus soodsatel

tingimustel laenu, kuid laenu tagatiseks pidid laenusaajad andma oma maa. Selle toetusega rajatavate õunaaedade saak tuli turustada ainult tema vahendusel ja kokkuostuhinnad pidi kehtestama samuti tema. Polnud raske ennustada, mis juhtunuks, kui talude õunasaak oleks ikaldunud või talu muudel põhjustel pankrotti läinud. Kuna laenu katteks oleks olnud talunike maa, oleks sakslane üsna lihtsalt selle omanikuks saanud. Ja kuna tehingud tuli teha tema vanavanematele kuulunud mõisate maadel asuvate taludega, siis polnud raske ette näha tulevikku ehk tema mõisa taastamist. Keeldusin sellise avantüüriga kaasa minemast. Mõni aeg hiljem tegi endiste mõisasüdamete erastamisest juttu üks Erastamisagentuuri sakslasest nõunik. Seejärel tuli ettepanekuga mõisate erastamiseks endistele omanikele välja ka tollane erakond Isamaa ning president Lennart Meri. Kui seletasin, et põllumajandusministri haldusalas olevad mõisad on Eesti Vabariigis kõik juba enne Teist maailmasõda sakslastele korvatud, siis vaibus surve mõisasüdamete erastamiseks. Siinkohal näen aga kaudset ohtu ka praegustele taludele, sest nagu just ütlesin: maade haaramise protsess on Eestis juba käivitunud.

Kuna eestlane ei soovi teise eestlase juures pärisorjaks olla, tekib suurtootjatel tööjõuprobleemi lahendamiseks vajadus tuua Eestisse hulk odavat välistööjõudu Aasiast ja teistest riikidest, mida on juba ka tehtud. See on aga otseses vastuolus nii Eesti Vabariigi põhiseadusega kui ka Eesti riigi säilimisega tulevikus. Miks Riigikogu neid protsesse ei peata? Kas meie kõige kõrgem valitud kogu sündmuste suunast tõesti aru ei saa? Tundub, et käivitunud on "Vene ajast" veelgi suurem rahvust hävitav protsess. Võimalik, et nii suurtöösturid kui ka põllumajanduslike "mõisate" omanikud algatavad varsti seaduse muutmise, mis looks maakapitalistidele eeliseid odava välistööjõu sissetoomiseks ja veelgi seaduslikumaid võimalusi maade haaramiseks ning väiketootjatelt ülesostmiseks (peretaludelt). Samal ajal otsivad ettevõtlikud eestlased endiselt tööd välismaal.

PUUKFIRMAD EESTI TURUL

Puukfirma all pean silmas välismaist ettevõtet, mille eesmärgiks on Eesti loodusressursse ja tööjõudu kasutades teenida endale kasumit ja see siis emamaale viia. Kasutades ära meie põllumajandustootjate suhtelist vaesust ja ka väheseid ärioskusi, on imbutud Eestisse. Selliste välismaiste ettevõtete lubamine ja ilmumine Eesti põllumajandussaaduste turule on selgesti kahjulik meie maamajanduse arengule. Puukfirmad kasutavad meie tööjõudu, maad, metsa ja vett ning Eestis toodetud toorainet ainuüksi raha (kasumi) teenimiseks. Eri hinnangutel viiakse puukfirmade kaudu Eestist välja 2–10 miljardit eurot aastas. Loomulikult vaesub selle summa võrra igal aastal ka Eesti maaelu. Seega vaesestavad välismaiste toiduainete impordi kõrval Eesti maaelu ka paljud välismaised puukfirmad. Sageli on nende ettevõtete omanikuks välismaised põllumajandustootjad-talunikud ja nende ühistud. Kui Euroopa Liit ja Eesti sellist tegevust endiselt toetab, siis kas see on ikka Eesti talupere suhtes aus ja eetiline? Paradoksaalsel kombel toetab Eesti valitsus neid nii rahaliselt (PRIA kaudu eraldatud toetused) kui ka moraalselt (jagab aurahasid ja tunnustusi). Selline tegevus ei toeta mitte kuidagi Eesti põlisrahvast ja nii tegutsetakse meie põhiseaduse sisu ja mõtte vastaselt. On korduvalt tõestatud, et äärmuseni viidud vabakaubandus on Eesti maaelule äärmiselt kahjulik igas mõttes. Puukfirmade vastu saab turukonkurentsis ainult meie tootjate ühistegevuse ja turgude reguleerimise (tollide) abil. Ühistegevuse võiks viia ka rahvusvahelisele tasandile (nn Euroopa ühistud).

Meie poliitikud on selle teema olemuse mõistmiseni jõudnud alles viimastel aastatel. 1930. aastatel asutati Eestis president Konstantin Pätsi seadustega hulk ühistulisi ekspordiorganisatsioone ja ühistuid (nt Eesti Võieksport, Eesti Lihaeksport, Eesti Munaeksport, ühispangad, ühiskindlustus, ühiskasutus jt, mis koondati Ühistegevuskoja võimkonda). Kiiresti kasvasid Eesti talupidajate tulud, Eesti külad sisuliselt renoveeriti, riigi toel ehitati hulk asundustalusid ja uuendati olemasolevaid, valitsuse ja talurahva algatusel rajati küladesse ridamisi koole, seltsi- ja kultuurimaju jne. Tolle kümnendi teine pool oli Eesti küla õitseaeg. Ka

praegu oleks viimane aeg riiklikul tasemel hakata Eesti külaelu taaselustama. See peab algama täiesti uute ja strateegiliste poliitiliste otsuste vastuvõtmisega. Millest ja kuidas võiks alustada?

KES ON EESTI PÕLLUMEES JA KAS TA PEAB TOITMA OMA RAHVA?

Kes siis on see palju kõneldud põllumees? Kas inimene, kes harib maad palgatöölisena, s.t istub traktorirooli taga ja künnab, külvab, niidab või kombainiga vilja koristab? Või see, kes laudas loomi söödab, sõnnikut välja veab ja lehmi lüpsab ning karjatab? Või on põllumeheks suurmaaomanikust mõisnik, kes elab ehk koguni linnas või välismaal ning on palganud omale mõisavalitseja ja töölised? Või on põllumeesteks taluperemees (-naine) koos laste ja vanavanematega, kes omanikena peretalu majandavad ja perele maaharimise, karjakasvatuse ja muu tegevusega elatist teenivad? Kes loetletuist on see kõige õigem põllumees, rahva toitja, kellest on Eesti riigile kasu ja kellele riik peaks toetusi maksma või võiks maksta?

Leian, et traktoriroolis või lüpsimasina juures tegutsev inimene, kes on palgatöölise staatuses ega ole ka omaniku seisuses, ei ole tegelikult "põllumees". Pigem võib teda nimetadagi palgatööliseks. See inimene aga, kes on küll maaomanik, kuid tegelikku maatööd ei tee, on omakorda "mõisnik". Ja seda inimest, kes teeb küll maatööd, kuid rendib maad või tootmisvahendeid, võiks nimetada rentnikuks (renditalunikuks). Nii jäävadki järele peretalus elavad ja tööd tegevad inimesed, kes on nii maa kui ka tootmisvahendite omanikud, ning nende puhul on tõesti õigustatud nimetus "põllumees". Eesti maaelu vajab eeskätt omanikke, mitte palgatöölisi ehk moonakaid (pärisorje)! Seega tuleks üheselt määratleda, keda me nimetame mõisnikuks, keda talunikuks, keda tööliseks-sulaseks, keda mõisavalitsejaks, keda rentnikuks jne.

Edasi saaksime juba kirjeldada, milliseid sotsiaalseid rolle need inimesed täidavad ja millised neist oleksid Eesti riigile olulised. Seejärel võiks riigi tasemel kokku leppida, keda peaks riik eelistatult toetama. Kui lähtuda põhiseadusest, siis on eesti rahva püsimajäämiseks praegusel ajal väga tähtis rahvastiku iive ja

taastootmine. Meditsiinidoktor Jaak Uibu algatusel olid 2016.–2017. aastal Riigikogus arutusel eesti rahva iibeprobleemid, kuid ühtegi tegelikult mõjuvat otsust vastu ei võetud. Millises sotsiaalses staatuses peaksid olema inimesed, keda riigi seisukohast oleks otstarbekas iibeküsimustes toetada? Ilmselt ikka neid, kes taastoodavad rahvast ja kelle kaudu me kõik saame rikkamaks. Maal on nendeks peretalude omanikud, kes seal elavad ning toodavad endale ja riigile vajalikke hüvesid (toitu, energiat, ehitusmaterjale, teadmisi, tervist, kunsti jne) ning jätkavad põlvkondade järjepidevust. Riiklikke eesmärke silmas pidades ei ole meie esmaeesmärgiks mitte toidu tootmine, vaid riikliku maapoliitika esmatähtsaks eesmärgiks peaks saama rahvastiku taastootmine ehk peretalude arendamine maal. Ja eeskätt neid tulekski toetada, mitte niivõrd piimakarja, põllupidamist, karjakasvatust, aiandust jne. Siit tuleneb ülesanne Riigikogule: määratleda ja seadustada täpselt peretalu ja peretalu liikme mõisted.

Võrtsjärve ääres elades olen tähele pannud veel üht võimalust inimesi maale tuua ja rannaelu arendada. Praegu kehtiv rannakalanduse süsteem ei motiveeri kalurikülade (peretalude) arengut. Kalapüügilubasid jagab kutselistele kaluritele Keskonnaministeerium põhimõttel: kes maksab, tellib ka muusika. Senine ülililiberaalne lubade jagamise süsteem on rannaelule selgesti kahjulik ja seda tuleb muuta. Mitmes piirkonnas, nt Peipsi ja Võrtsjärve ääres, Pärnus ja mujalgi on tekkinud juba nn kalakuningad, kelle kontrolli all on tegelikult kogu rannakalapüük ja loomulikult ka raha. Riigil oleks samal ajal üsna lihtne rannapiirkondi elustada. Kalapüügilubade väljastamine tuleks anda kohalikule kogukonnale, näiteks kalanduspiirkondade MTÜdele, ja kehtestada kord, mille alusel neid antakse ainult rannikualal elavatele kaluriperedele (-taludele), ja kala kokkuost, esmatöötlemine ning turustamine korraldataks kaluriühistute kaudu. Samuti peaksid väikesadamad olema kaluriteühistute või kohalike omavalitsuste kontrolli all. Näiteid võib leida Hispaania mererannikult, Itaaliast, Taanist, Soomest ja mujaltki. Miks ei ole Eesti riik nendest eeskuju võtnud, vaid on lasknud tekkida "kalakuningail", kes elavad linnades ja on teinud rannakaluritest moonakad? Kui riik ranna(maa)elu probleemiga tõsiselt tegeleks, tekiks palju uusi kaluritalusid, kus

sünniksid ka maa- ja rannaelu tundvad ning seda edasi kandvad lapsed. Praegu on see täiesti kasutamata võimalus.

Teiseks oluliseks võimaluseks on metsavahitalude taasrajamine ja metsavahtide institutsiooni taastamine. Kas metsavahitalude ärakaotamine riigi algatusel vastas ikka maaelu arenguvajadustele? Meie riigi- ja ka erametsad on metsarisu, mahamurdunud puid ja muud sodi täis. Keegi neid ei valva ega hoolda. Kapitalistid tegutsevad metsas hooletult: lõhutakse väljaveoteid, kuivenduskraavid on umbe sõidetud, suured masinad on purustanud õrna ja õhukese metsakamara jne. Kuigi riik on vastu võtnud hulga seadusi, mis kohustavad metsi heaperemehelikult majandama, siis tegelikus elus me seda sageli ei näe. Tundub, et metsal puudub hea peremees. Mõistlik oleks üle vaadata ka metsa(turismi-, puhke-)talude taasrajamise küsimused.

KUIDAS TOITA EESTI RAHVAST?

Kui tootmiskvoodid üleeuroopaliselt kaotati, oli meie ja Euroopa Liidu vanade liikmesriikide hinnatase enam-vähem ühtlustunud. 2016. aasta suvel läksid täide mu kakskümmend aastat tagasi Itaalias tekkinud hirmud, et meile hakatakse ELi vanadest liikmesriikidest põllumajandussaadusi hulgaliselt sisse vedama. Praegu näeme, et kauplustesse on ilmunud väga palju selliseid toidukaupu, mida me oleksime suutelised nõutaval hulgal ja kvaliteedis ise tootma. Sealiharümbad on toodud meile Hispaaniast, Saksamaalt, Taanist, Poolast jt riikidest. Piimasaaduste, leiva, jahu, juurviljade, kartulite, õunte ja tegelikult kõikide oluliste toidukaupadega on sama lugu. Euroopa vanad liikmesriigid suudavad suurepäraselt ära toita kogu Eesti rahva, mistõttu tulebki välja, et suhteliselt kallimat ja kohalike suurtootjate toodetut pole meile tegelikult üldse vaja. Milleks me seda siis üldse toodame ja tootmisele veel riigi poolt miljoneid peale maksame? On ju päevselge, et soodsamates looduslikes tingimustes asuvad Euroopa Liidu liikmesriigid suudavad suurepäraselt ära toita ka kogu Eesti rahva ja palju rohkemgi veel. Näeme, et Euroopa Liidu nn ühtsel põllumajanduspoliitikal on kindel, Eesti põllumajandust ja maaelu välja-

suretav toime. See tõdemus on karm ja paljudele toetusi saavatele suurtootjatele kindlasti ka vastumeelt.

Eestis on seniajani käibel majanduslikus mõttes väär seisukoht, et Eesti põllumehed peavad ära toitma oma rahva. Ei pea! Ometi on see nn põllumeeste, tegelikult suurtootjate peamine argument riigilt toetuste väljapressimiseks. Tegelikult ei oleks praeguses Eestis üldse vaja rahva toitmiseks toitu toota, sest Euroopa Liidu teistes liikmesriikides toodetakse seda tunduvalt rohkem ja isegi odavalt (soodsam kliima). Meil puudub poliitiline, majanduslik ja sotsiaalne sisu suurtootjatele (sh väliskapitalistidele) toetusi maksta ja survestada riigi niigi väikest eelarvet. Mis kasu on eesti rahval sellest, kui välismaistele suurtootjatelepuukfirmadele, kes toovad välisriikidest sisse odavat tööjõudu, maksame riigieelarvest veel otsetoetusi? Miks maksta riigitoetusi väikesearvulisele maakapitalistide rühmale? Mis kasu sellest on riigile, kui väike arv maakapitaliste rikastub ja peretalud vaesuvad ning maapiirkonnad hääbuvad?

KELLELE ON TOLLID KAHJULIKUD, KELLELE KASULIKUD?

Tolle ehk impordipiiranguid on riigid kehtestanud eri eesmärkidel. Üldjuhul eeskätt selleks, et piirata välisriikidest selliste kaupade sissevedu, mille sissetoomist soovitakse vältida või piirata. Kindlasti on imporditollid kasulikud nende kaupade puhul, mida me piisavas koguses ja kvaliteedis ise toodame. Sellega loome täiendavaid võimalusi omatoodetud kaupade siseturul turustamiseks. Tollide tõttu kallinevad sisseveetavad kaubad, nende sissevedu väheneb ja selle arvel luuakse võimalusi omatoodetud kaupade turustamiseks. Sageli on räägitud, et sisseveo- ehk imporditollid tõstavad ka omamaise kauba hinda ning on seepärast meile kahjulikud. See on õige ainult osaliselt, sest paljude põllumajanduskaupade puhul on olukord hoopiski vastupidine. Milleks meile näiteks Hollandi piim või Taani sealiha ja Itaalia õunad või Poola kartul? Neid kaupu ostes ei toeta me oma riigi tootjaid, vaid välismaalasi. Just väikeriigile on turu reguleerimisel tollid olulised, suurriigid võivad muudel eesmärkidel (kapitalistide toe-

tamine) vajada vabaturumajandust ehk loobuda tollidest. Importkaupade sissetoomisega vähendame oma samade kaupade turgu ning kaotajaks osutuvad meie tootjad, kellel ei õnnestu oma kaupu siseturul müüa. Seega peame otsima turustamisvõimalusi Jaapanis, Hiinas ja teistes riikides. See on kallis eeskätt transpordi tõttu, mis halvendab omakorda meie toidukaupade konkurentsivõimet. Selleks et pääseda välisturgudele, peame oma tootjatele maksma otsetoetusi, mis on koormaks riigieelarvele ega kata kulutusi, mida meie tootjad peavad välisturule pääsemiseks tegema.

Peaaegu kõik riigid kasutavad oma rahvale vajalike majandustingimuste loomiseks tururegulеerimist, kas kaubanduspiiranguid (tolle) või muid ettekirjutusi, kuni impordi täieliku keelustamiseni. Meil on igasugune turgude reguleerimine keelatud eeskätt ELi vanade liikmesriikide kasuks. Samas on turu reguleerimise küsimus päevakohane ja me peame sellele ka ausalt vastama. Tururegulatsiooni küsimused vajavad palju rohkem tähelepanu ja neid tuleks vaadelda üheskoos teiste maamajanduslike küsimustega. Äärmuslik ettekirjutustest hoidumine võib kasulik olla ainult ärikatest kaupmeestele.

MILLEKS MEILE MAAMAJANDUSLIK ETTEVÕTLUS?

Mõned poliitikud jagavad kahjuks seisukohta, et Eestis tuleks lõpetada üldse igasugune põllumajandustootmine. Mina olen küll ühel teisel põhjusel hoopis vastupidisel arvamusel.

Eestis tuleks kogu maamajanduslikku kompleksi (mets, vesi, puit, energia, toit, kala, turism, töötlev tööstus, põllumaa jne) arendada muul põhjusel: kõikidele meie inimestele (perekondadele) äraelamiseks vajaliku sissetuleku saamiseks ja maapiirkondade asustatuna hoidmiseks ehk eesti rahva taastootmiseks. Vastasel korral rahvastiku elujõud väheneb ja me sureme rahvusena lihtsalt välja. Ma ei ole nõus nendega, kelle arvates peaks koondama kogu rahva linnadesse. Tuleb arvestada hoopiski sellega, et inimene vajab puhast loodust ja oma kodu selles. Selline oleks perspektiiv, mida peaksime silmas pidama. Seega tuleb astuda samme Eesti kodanike sidumiseks oma maa ja koduga. Inimesed peavad tundma, et nad on ka riigile vajalikud. Ja riik kui kodani-

ke ühendus (ühistu) peab toetama oma kodanikke, siis hoolivad ka kodanikud oma riigist. See on riikliku iseseisvuse ja iseseisva riigi kodanike põhiküsimus. Kuigi rahva maale tagasi toomine on kallis, tuleb meil seda oma rahva säilimise huvides siiski teha.

Peame esitama küsimuse, kas meil (riigi kodanikel, Riigikogul, erakondadel, valitsusel, valdadel jne) on üldse mõtet peaeesmärgiks seada põllumajandusliku suurettevõtluse ja kapitalistliku toiduainetetootmise arendamist. Vastust otsides võib selguda, et meie jaoks ei ole oluline hoopiski mitte intensiivne ja energiamahukas masstootmine, vaid eeskätt mahedad nišitooted, mis mingis ulatuses ja mahus on kodude säilimiseks ja hoidmiseks vajalikud. Just sellest küljest vaadatuna tuleks tõsiselt üle vaadata meie maaelupoliitika ja seda korrigeerida.

Kellele kuuluvat ettevõtlust riik peaks toetama (lubama)? Kas teist inimest ekspluateerivat suurtootmislikku kapitalistlikku mõisasüsteemi või hoopiski isemajandavaid peretalusid kui eesti rahva põliskodusid? Mõisatega sarnanevad suurettevõtted ei sobi Eesti maaellu paljudel põhjustel. Suurtootmine survestab oluliselt keskkonda, sh puhast õhku ja vett. Samuti vajatakse suurel hulgal palgatööjõudu, Eesti rahva enamus ei osale kasumi jaotusprotsessis, vaid see koondub väikesearvulise omanikekihi kätte. Monokultuuride kasvatamine rikub looduslikku tasakaalu mullastikus, põhjustab väetiste tõttu probleeme mesinduses ja looduslikes ökosüsteemides. Ilmselt kõige olulisem puudus on aga see, et suurtootmine võtab ära võimalused peretalude ehk pikemas perspektiivis, eestluse arenguks.

Samas ei pea peretaludest lähtuv majandus põhinema mitte ainult põllumajandusel, metsandusel, kalandusel jms, vaid tervel kompleksil loodusressurssidel, pereelu tagaval tegevusel (biomajandus). Miks mitte säilitada, arendada ja riiklikult toetada peretalusid, mis toodavad näiteks päikesest ja biomassist energiat ning ekspordivad seda teistesse riikidesse energiaühistute omandis olevate elektrivõrkude vahendusel? Ka Eestimaa Talupidajate Keskliit peaks oma liikmeskonda vastavalt laiendama: liitma endaga turismitalud, energiatalud, kunstnikud, mittepõllumajanduslikud tootjad-pereettevõtted jt.

Veel üks praegune arengusuund võib ühel hetkel meie maaelu arengule kahjuks tulla. Selleks on olemasolevate peretalude "kasvamine" mõisalaadseteks ettevõteteks. Minu mäletamise järgi arvati Soomes riiklikke toetusi väärivaks peretaluks sellised, kus enamus tööst (vähemalt 60%) tehakse oma pere tööjõuga. Nagu eespool öeldud, tuleks Eestis kindlasti riiklikult määratleda peretalu mõiste, sest praegune kriteerium, mis põhineb ainult põllumajanduslikul tootmisel, selleks ei sobi. Tuleb arusaadavalt seadustada, et peretalu on perele eeskätt elamiskoht, kus taastoodetakse eestlust, mitte mingi tootmisüksus või riigimaksude kogumise koht. Ja teadvustada, et suurtootmislik mõisasüsteem on sisuliselt peretalu vastand: mõne eliitperekonna jaoks tööinimesi ekspluateeriv ja kasumit teeniv ettevõte, mis ei sobi kokku eesti rahvuslike eesmärkidega. Mõeldavad riiklikud toetused tuleks seega suunata eeskätt peretalude arendamiseks ja väljaehitamiseks (nt asundustegevus).

Olulisel kohal peaksid peretalude kõrval olema ka väikesed pereettevõtted, kus suure osa (vähemalt üle 60%) tööst teevad ära pereliikmed. Peretalude kõrval on need ettevõtted samaväärsed ka elanikkonna taastootjana. Need võivad tegutseda ka maapiirkondades asuvates alevikes ja samuti linnades. Oluline on, et need ettevõtted kannavad endas eestlust ning annavad selle aateid edasi ka järeltulijatele. Sellised pereettevõtted võivad olla väga erinevad: nad võivad toota mitmesuguseid toidukaupu, ehitusmaterjale ja -konstruktsioone, metallitooteid, arvuteid, teenindada turiste, luua muusikat ja kunsti jne. Ja nad vajaksid rohkem toetust ka riigilt.

Mis juhtub toidukauba tootmisega ja rahva toitmisega juhul, kui Euroopa Liidust lahkub peale Suurbritannia veel mõni suurriik ning Euroopa Liit laguneb? Kui ELi juriidiline kehand lakkab olemast, kas siis kaubandussuhted säilivad ja milliseks nad kujunevad? Võib-olla on siis Eestile kasulikum toota põhiliselt just oma toitu. ELi lagunemisvõimaluse tõttu peaksime riigina igal juhul hoolitsema omamaise toidu tootmise eest ka sel juhul, kui see on kallim mõne teise riigi pakutavast, ja me peaksime oma riigieelarvest sellele peale maksma. Selline toetus oleks õigustatud

ja perspektiivis vajalik. Sellisel juhul muutub omatoit riigi strateegiliseks ressursiks.

"MÕISATE" ASEMELE TÖÖÜHISTUD?

Mida teha olemasolevate suurfarmidega (aktsiaseltsid, osaühingud)? Kui nad tulevad vabas konkurentsis iseseisvalt toime, las nad siis toimetavad edasi. Peatame nendele ainult riiklike toetuste maksmise ja võimaluse välistööjõudu sisse tuua. Kui vaadata Inglismaa ja teiste riikide mõisaid, on selgelt näha nende majanduslik kiratsemine. Paljud mõisasüdamed on ümber ehitatud turismiteenuse osutamiseks, maad ja metsad on renditud kohalikele talumeestele-rentnikele. Tundub, et hädad saavad alguse nn mõisa köie lohisemisest. Palgatööline mõisas ei ole kunagi nii viljakas kui omanik-taluperemees või -naine. On asjata loota, et kaugelt välismaalt tulnud palgatööline teeb sama usinalt tööd kui meie oma talunik-omanik. Palgatööl ja omaniku tehtaval tööl on selge vahe, mis teebki peretalud ka majanduslikus mõttes perspektiivseks.

Miks aga meie suurtootjad peavad ennast peretaludest majanduslikult tugevamaks? Põhjus tundub olevat selles, et poliitiliselt on seni rohkem toetatud suurettevõtteid, mis teeb nende võrdlemise peretaludega raskeks. Suurettevõtetel on ka rohkem võimalusi tellida oma majanduslikku võimekust tõestavaid uuringuid. Kui neid uuringuid lähemalt vaadata, siis selguvad õige pea ka metoodilised vead. Näiteks on uurimise alt täiesti välja jäänud (jäetud?) rahvastiku taastootmise kulud-tulud. See teeb ka järeldused ebausutavaks.

Üldsusele on püütud jätta muljet, et suurettevõtted on tõhusamad ja neid tuleb toetada sellepärast, et nad annavad rahvale tööd, toidavad kogu Eesti rahva ning soodsa turukonjunktuuri korral saame ka arvestatavat eksporditulu. Seni kui me "mõisu" riiklikult suurte rahadega toetame, on nad tõesti toetusteta peretaludest puhtmajanduslikult tõhusamad. Kui toetused ära jätta, selgub õige pea, milline ettevõtlusvorm on efektiivsem. Seejuures tuleb tulu hulka arvata ka eestluse taastootmine, mida on suutelised tagama ainult peretalud. Peretaludes kasvanud lapsed saa-

vad eluks kaasa töökuse, kodukoha- ja loodusetunnetuse ning ka rahvusaated. Üle-eelmise sajandi lõpupoole sattusid paljud mõisad majanduslikesse raskustesse ja neid püüti isegi taludele maha müüa. Nii siis kui ka nüüd on "mõisate" ehk suurtootmise peaprobleemiks kasutatava palgalise tööjõu peremehetunde ehk hoolivuse puudumine. Peremehetunde loomiseks suurtootmises oleks mõeldav omandivormi muutmine. Praegused mõnest omanikust koosnevad osaühingud ja aktsiaseltsid tuleks ümber formeerida tööühistuteks (Iisraeli näitel *moshav*'id ja kibutsid). Kõikidele töötaja staatuses inimestele tuleks anda (müüa) kindla suurusega osak ja tekitada temas omanikutunne. Tähtis on, et inimene tunnetaks, et ta on kaasomanik, kes saab kaasa rääkida ja ka vastutada. Juhul kui mõni töötaja ettevõttest lahkub, makstakse talle osak välja ja ta kaotab ka omanikuõigused (olla valitud ettevõtte juhtorganitesse, saada osa kasumist jms). Kui tema asemele võetakse uus töötaja, siis maksab see enda eest osamaksu ja saab täieõiguslikuks tööühistu liikmeks. Tundub, et mõned endised majandijuhid on niiviisi juba käitunud ning saavutanud ka ühistöö kaudu rahuldavaid majanduslikke tulemusi. Tööühistu vorm oleks omamoodi alternatiiv "mõisatele" ja perspektiiv ka suurtootmise ellujäämiseks. Suurte tööühistute puhul oleks ehk mõeldav ka nende sees olevate peretalude areng (peretalu liikmed on tööühistu liikmed), tekiks sümbioos suurtootmise ja peretalu vahel.

Näib aga, et meie rahvas on põllumajanduslike tööühistute suhtes endiselt pessimistlikult meelestatud ja need ei ole oma kohta maaelus veel leidnud. Pigem on ka olemasolevad vähesed põllumajandusühistud praegu pigem osaühingud, mis ei ole suutnud kõikides oma liikmetes äratada vajalikku omanikutunnet.

VAJA ON UUT MAAREFORMI

Riik peaks kindlakäeliselt takistama nn maadehaaramise protsessi. Selleks tuleks alustada maade ümberkruntimist, mille eesmärgiks on maatagavara loomine peretaludele (käivitada riiklik asundustalude programm). Uus maareformi seadus peaks sätestama

ka maa omamise põhialused, mis peavad olema kooskõlas peretalude eesmärkide ja vajadustega.

Olulisel kohal peaks olema ka vajaliku taristu loomine maal. See peaks loodama rööbiti peretalude loomisega asundustegevuse käigus. Vaja on rajada korralik teede- ja kuivendusvõrk, ehitada modernsed sidevõrgud, koolid, kaubandusettevõtted, lasteaiad. Ma ei ole sugugi veendunud, et käimasolev kohalike omavalitsuste reform annab soovitud tulemusi. Pigem on selle ellukutsumine riigi tegevusetuse tulemus ehk nagu mõned irvhambad on öelnud, "maarahva hädatapp". Rahva koondamine tõmbekeskustesse (loe: ääremaastumise süvendamine) on täpselt vastupidine protsess, mida praegu maaelu taassünniks vaja on. Paralleelselt tuleks kohe alustada külade reformi. Maapiirkondade tühjenemise tõttu on Eestis palju elaniketa külasid ja see areng süveneb. Tuleks rajada korralikud kogukonnakeskused (sisuliselt minivallad), seadustada külavanemad ja anda neile osa riiklikest, seega valdade funktsioonidest. Meie eesmärgiks ei saa olla maakonnakeskustes asuvate linnade eelistamine.

Olen Valma külavanem juba kümme aastat ja näen, et Viljandi suurvalla loomise järel on vallaametnikud koondunud linna ja maal neid tegelikult enam kuigi tihti ei kohta. Seevastu külavanemal on kohustusi juurde tulnud: päästjate ja politsei informeerimine, kiirabi kutsumine, külatülide lahendamine, küla arengukava koostamine, küla esindamine vallavalitsuses, matuste korraldamine ja lahkunutele järelehüüdmine, küla kultuurielu arendamine, vanurite aitamine jne. Külavanemate institutsioon tuleks paremini seadustada, valdade poolt tasustada (külavanemal võiks olla oma eelarve).

BIOLOOGILISED RESSURSID KUI MAJANDUSE ALUS

Maaeluministeerium peaks selgeks tegema, millised on Eestis need bioressursid, mille põhjal rajada peretaludele tuginev ettevõtlus maal: kui palju peaks reserveerima maad — põldu, puisniite, metsa, veeala, soid jne —, millele üles ehitada jätkusuutlikud peretalud. Selline suund eeldab aga väga põhjalikke muutusi

kogu riigis, alates maakorraldusest ja maade ümberkruntimisest, piirangute seadmisest maa ja loodusressursside kasutamisele, Eesti kodanikele (peretaludele) eelistingimuste loomiseks (toetuste süsteemi põhjalikuks muutmiseks), maksusüsteemi muutmisest mitte ainult riigieelarve täitmise eesmärgil, riiklike arengukavade ümbertegemisest, konkureerivate ja Eesti kodanike majandustegevust ahistavate välismaiste puukettevõtete tegevusvabaduse ohjeldamisest ja lõpetamisest jne. Otsustavalt tuleks lõpetada mis tahes riiklike toetuste maksmine ja eelistuste tegemine põlisrahvast ikestavatele põllumajanduslikele suurettevõtetele (mõisasüsteemile), eriti välismaistele isandatele.

EESTI RIIK VAJAB TÕSIST TAASKÄIVITAMIST

Siinkohal ei räägi ma kerge- ja rasketööstusest ega pangandusest, mis tegelikult on veel kurvemas olukorras kui maamajandus. Me oleme enamiku oma majandusest ja iseotsustusvõimest, suveräänsusest juba teistele loovutanud. Üks asi on üheõiguslikel alustel koostöö võrdsete riikide vahel, teine teiste riikide eelistamine, või mis veel hullem, teiste riikide ees pugemine, nende soovide truualamlik ja pime täitmine ennast kahjustavalt. Euroopa Liidu direktiivid, sealhulgas keskkonna kohta, ei saa olla meile kohustuslikud, vaid ainult soovituslikud, sest nii mõnedki neist on tegelikult vägivallaaktid Eesti riigi kodanike suhtes. Meie eurosaadikud Brüsselis näivad esindavat ainult ELi huve, sõnakuulelikult täites vanade liikmesriikide käske ja ELi direktiive meile n-ö maale tuues. Me peaksime kõikidel juhtudel siiski rangelt lähtuma Eesti Vabariigi põhiseaduse preambulist. Eeskätt lasub see kohustus ELi saadikutel. Eesti iseotsustusvõime tuleb tagasi saada ja see peab olema kõikide otsuste ja seaduste loomisel ülimuslik põhimõte. Selle alusel annavad ustavusvande nii Riigikogu ja valitsuse liikmed kui ka president. Rahvas peaks lausa nõudma nendelt ametiisikutelt põhiseaduse tingimusteta täitmist.

Eesti Maa-Keskerakonna algatusel õnnestus 23. veebruaril 1994. aastal Riigikogus vastu võtta ajalooline otsus "Maaelu ja -majandust käsitlevate seaduste väljatöötamise põhialused", mille 2. punkt sätestab selgesti: "Põllumajandusliku tootmise alu-

seks on talumajandus ja eraomandile tuginev ühistegevus." See otsus on tänapäevani jõus, kuid miks Riigikogu sellest ei juhindu? Kui me ei kohtle oma peretalude omanikke vähemalt samaväärselt teiste riikide kodanikega ja uusmõisnikega, on see selgesti ka põhiseadusevastane tegevus. Eesti kodanikel on põhiseaduslik õigus saada riigilt eeliseid oma elu korraldamiseks, sh ka maakodude loomiseks. Demokraatlik riik on olemuselt ühistu, s.t kõikide kodanike ühisomand, mistõttu tuleks kõik kooselu reeglid kehtestada referendumil. Ka põhiseadus võeti vastu referendumil. Arvan, et ka eespool esitatud maaelu arendamise põhimõtted väärivad referendumit ehk kõigi kodanike üldkoosoleku otsust, mille tulemusi ei tohi eirata mitte ükski huvirühm ega poliitik.

VAJA ON KA VALITSUSE REFORMI

Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisest peale on meie valitsuse struktuur küsitav ja ebatõhus. Tundub, et valitsuse struktuuri paikapanekul on esiplaanil sageli erakondlikud rühmahuvid, mis ei arvesta üldriiklike huvidega. Mida aeg edasi, seda arusaamatumaks, bürokraatlikumaks ning grupihuve arvestavamaks ta muutub. Valitsus kui erakondade käepikendus tegeleb rohkem "peenhäälestamise" kui Eesti riiklust tugevdavate tõsiste abinõude rakendamisega. Tundub, et ta on Euroopa Liidu bürokraatia liiga lühikese keti otsas.

Maaelu ja põllumajandusega seotud ministeeriumide tegevuse kohta leian, et Põllumajandusministeeriumi ümbernimetamine Maaeluministeeriumiks oli põhimõtteliselt õige. On õige, et maaelu ei koosne enam ammu ainult põllumajandusest. Üks asi on nimi, kuid tähtsam on siiski sisu. Ma ei saa näiteks aru, miks moodustab maaeluminister mitmesuguseid komisjone ainult nn põllumeeste ja mõisnike esindajatest. Miks ei kaasata rahvastiku-, majandus- ja ühiskonnateadlasi? Maaeluministeeriumi haldusalas peaks kindlasti olema Maa-amet, mille tegevus tuleb suunata maakasutuse optimeerimisele ehk maareformile, ning lisada talle veel mitmeid muid ülesandeid: "maade haaramise" probleemid, maade ümberkruntimine, hindamine, uute talukohtade loomine, asundustegevus jms. Teiseks tuleks Keskkonnaministeeriumi hal-

dusalast üle tuua metsandusega tegelevad allüksused. Oluline oleks riikliku metsamaa korraldus ja ka erametsanduse koordineerimine. Tundub, et mõttekas oleks reformida Põllumajandus-Kaubanduskoda ja panna sellele toidukaupade ekspordi-impordi funktsioonid ning maakondlike põllumajandusametite ning ka PRIA ja MESi (Maaelu Edendamise Sihtasutus) tegevuse sünkroonimine. Sealjuures võiks mõelda, miks astus Eestimaa Talupidajate Keskliit Põllumajandus-Kaubanduskoja koosseisust välja. Kas oli selle taga suurtootjate ülemäärane võimuiha või midagi muud? Regionaalpoliitika elluviimiseks oleks vaja Rahandusministeeriumi ja mitmesuguste ametite vastavad üksused samuti tuua Maaeluministeeriumi koosseisu.

Kui omal ajal töötas Põllumajandusministeeriumis u 120 inimest, siis praeguses on ametnikke kaks-kolm korda rohkem. Samal ajal oleks soovitav, et ministeeriumis töötaksid inimesed, kes maaelupoliitikat sisuliselt kannavad ja seda tulemuslikult erialaselt juhtida oskavad.

Need oleksid põhimõttelised muudatused, mis tuleks täita ka uue sisuga, et ellu viia eespool kirjeldatud uus maaelupoliitika.

JAAN LEETSAR (sünd. 1946) on lõpetanud Eesti Põllumajanduse Akadeemia hüdrotehnikainsenerina 1971, majanduskandidaat 1987 (Läti Põllumajanduse Akadeemia), majandusdoktor 1997 (Läti Põllumajandusülikool). ENSV Maaparanduse ja Veemajanduse Komitee peainsener 1971–1978, ENSV Riikliku Projekteerimisinstituudi Eesti Maaparandusprojekt osakonnajuhataja 1978–1990, Eestimaa Talupidajate Keskliidu peadirektor 1990–1992, Eesti Vabariigi põllumajandusminister Mart Laari esimeses valitsuses 1992–1994, Riigikogu liige 1994–1995, Eesti Maaülikooli majandus- ja sotsiaalinstituudi professor 1994–2004, sama instituudi maamajanduse juhtimise, ühistegevuse ja maasotsioloogia osakonna ühistegevuse dotsent 2004–2014 ja seejärel emeriitdotsent.

MADIS ORU. Juhuslik kohtumine (2017)

OKSJON

Toomas Kiho

Vares sirbi, haamriga:
mustem päev kui söed ja nõed,
aia taga võõrad väed,
nutsid metsad, liivad, jõed,
nõmmed, nurmed, orud, mäed.

Nugis luua, haamriga:
ühtses rivis vennad-õed,
ühendas seal rahvas käed,
priiusmõtted, aated, tõed,
õnnetähis taevaväed.

Eesel ise haamriga:
müüdud! metsad, liivad, jõed,
müüdud! nurmed, orud, mäed,
müüdud priius, aated, tõed!
Eesti, rikast põlve näed!

MANASSEINI REVISJONIST JA EESTI TALURAHVA SOOVIDEST 19. SAJANDI TEISEL POOLEL

Lauri Kann

Liivi- ja Kuramaa kubermangudes 1882.–1883. aastal korraldatud senaator Nikolai Manasseini revisjon jääb Eesti ajaloo murrangulisse aega. Aasta enne selle algust oli keiser Aleksander III jätnud kinnitamata Balti aadli privileegid ning mõni aasta pärast revisjoni teostati siinsetes kubermangudes mitu pöördelist reformi. Neid reforme on Manasseini revisjoniga seostatud nii Eesti kui baltisaksa ajalookirjutuses (Vahtre 2010: 260–261; Tobien 1925: 21). Kõnealused reformid muutsid põhjalikult nii kohtupidamist kui hariduselu, kuid tõid kaasa ka eesti keele kasutusõiguse veelgi suurema piiramise ega andnud talurahvale õigust maa omavalitsemisel osaleda. Seetõttu on Manasseini revisjoni nimetatud ka suureks pettumuseks. August Kitzberg on meenutanud, et 1880. aastate reformidega anti "palutud leiva asemel kivi. Me palusime muudatusi ja saime nad, aga mitte meie soovide järele" (Kitzberg 2010: 200). Siinses artiklis käsitletakse Manasseini revisjoni korraldamise põhjusi, Eesti avalikkuse ootusi revisjoni eel ning muresid, millega talurahvas revidendi poole pöördus.[1]

[1]Kuigi Manasseini revisjonil on olnud kindel koht nii Eesti ajaloo üldkäsitlustes (Talve 2005: 380–381; Zetterberg 2010: 346) kui ka ajalooõpikutes (Laur jt 1997: 15), on seda Eesti ajaloo seisukohast siiski vähe uuritud. 1969. aastal ilmus baltisaksa päritolu USA ajaloolase Edward Thadeni artikkel (Thaden 1969), milles ta paigutas revisjoni laiemalt Vene keisririigi poliitika konteksti. Peamise allikana tugines autor revidendi raporti publikatsioonile ning selles sisalduvatele ministeeriumide poolt revidendile kaasa antud küsimustele. Selles 1949. aas-

SENAATORIREVISJONI INSTITUTSIOON

Senaatorirevisjonidele pandi alus Peeter I valitsusajal 1722. aastal välja antud ukaasiga, milles sätestati, et "kõigi asjade läbivaatamiseks kubermangudes ja provintsides, et kõigis asjades valitseks õigus, saata senati liikmetest neisse igal aastal üks, temaga ühes igast kolleegiumist üks liige" (Brockhaus, Efron 1900: 504). Enne Peeter I-t ei saanud senaatorirevisjone mõistagi olla, sest senat ise loodigi alles tema valitsusajal, ent ajalookirjutuses on juhitud tähelepanu, et senaatorirevisjoni võib pidada omamoodi jätkuks keskvõimu vanale tavale saata riigi eri piirkondadesse keskvõimu usaldusisikuid sealset olukorda kontrollima või mõnd muud ülesannet täitma (Semjonova 2011: 46). Kuigi Peeter I ukaasiga oli ette nähtud revisjonide tegemise korrapärasus, tegelikult seda põhimõtet ei järgitud ning Peetri vahetud järeltulijad troonil loobusid senaatorirevisjonidest. Alles Katariina II valitsusaja (1762–1796) lõpul hakati uuesti senaatorirevisjone korraldama, et mõnes kubermangus ilmsiks tulnud ametialaseid kuritarvitusi uurida. 19. sajandil korraldati revisjone aga märksa rohkem.

Üldiselt võib senaatorirevisjonid jagada kaheks: ühed kutsuti ellu kohaliku võimu kuritarvituste uurimiseks ning teised selleks, et kindlaks määrata kohalike institutsioonide puudujäägid ning välja selgitada olukorra parandamiseks vajalikud abinõud. Viimasel juhul on keisriaegses entsüklopeedias kõigist revisjonidest eraldi näitena esitatud just Manasseini oma, mis oli aluseks reformide elluviimisele (Brockhaus, Efron 1900: 504–505). Ka võimu kuritarvituste uurimisel on revisjonide rolli peetud väga

---

tal Lätis ilmunud allikapublikatsioonis (Drīzulis 1949) on trükitud aga raporti mustand. Aastaid pärast seda leiti Venemaalt Aleksander III isikufondist ka selle raporti originaal, mis oli mõeldud keisrile esitamiseks. Kahte raportit omavahel võrrelnud Endel Laul (1961) leiab, et kuigi andmete seisukohast on lõplik variant põhjalikum, on üldjoontes tegu siiski samasisulise tekstiga. Manasseini revisjoni käsitlevatest kirjutistest tuleb mainida ka Jaan Depmani lühikest artiklit (1961), milles on vaadeldud Manasseini määramist revidendiks. Revisjoni puhul valdadest kogutud ankeetmaterjali avamisel on seni ainsaks avaldatud käsitluseks jäänud Otto Karma ja August Traadi 1961. aastal ilmunud artikkel (Karma, Traat 1961).

oluliseks, sest ametialaste kuritegude väljaselgitamine ja süüdlaste kohtu ette toomine muid teid pidi oli Venemaal suuresti takistatud. Nii näiteks märkis Vene jurist Vassili Maklakov 20. sajandi alul, et uurimisorganid on jõuetud kusagil ilmsiks tulnud ametialase kuriteo vastu midagi ette võtma, kui kuriteo toime pannud isiku otsene ülemus ei soovi süüdlase karistamist (Ljubitšankovski 2004: 38). Boriss Mironov on oma teoses *Venemaa sotsiaalajalugu impeeriumi perioodil (18. – 20. sajandi alguseni)* kirjutanud, et Nikolai Gogoli *Revidendis* kujutatud kohalike võimumeeste hirm võimaliku revidendi ees on igati realistlik. Revidendi poole võisid kaebustega pöörduda kõik piirkonna elanikud ning väljaselgitatud rikkumistele reageeriti. Näiteks 1800. aastal Vjatka kubermangus korraldatud revisjoni tulemusena anti kohtu alla 186 ametnikku ning Ida-Siberis aastatel 1843–1846 läbiviidud revisjoni tagajärjel vabastas keiser ametist kindralkuberneri ning ka seal anti paljud ametnikud kohtu alla (Mironov 1999: 146). Vene ajaloolase Sergei Ljubitšankovski arvestuse järgi korraldati aastatel 1800–1917 Vene impeeriumis 129 senaatorirevisjoni (1999: 39); neid oli 19. sajandi esimesel poolel rohkem (üle 80) ning teisel poolel vähem (alla 30) (Semjonova 2011: 46). Aja jooksul muutus ka revisjonide rõhuasetus. Kui sajandi esimesel poolel iseloomustas senaatorirevisjone peamiselt tähelepanu kubermanguvõimude tegevusele, siis sajandi teisel poolel suurenes tähelepanu kohalike struktuuride toimimisele (kohtud, omavalitsused, sõjaväeringkonnad).

MANASSEINI REVISJONI PÕHJUSED

Senaatorirevisjon Liivi- ja Kuramaa kubermangus korraldati 1882. aasta maist kuni 1883. aasta augustini (Thaden 1981: 56). Manassein nimetas raportis kuus põhjust, miks senaatorirevisjon siinsetes kubermangudes ellu kutsuti:

1. Liivimaa aadlikelt siseministeeriumi saabunud palved abinõude kasutuselevõtuks Balti kubermangude elanike hulgas leviva sotsiaaldemokraatliku iseloomuga agitatsiooni vastu;

2. Eesti ja Läti rahva hulgast saabunud suur hulk kaebusi aadelkonna ebaõiglase tegevuse kohta madalamate ühiskonnakihtide ja mittesaksa elanike vastu;
3. ametiasutuste ja eraisikute teated ebarahuldava olukorra kohta kohalikes institutsioonides;
4. üleüldised lahkhelid Balti kubermangude rahvaste vahel, mida raskendavad maa omandisuhete olukord, läbipaistva kohtusüsteemi puudumine ning sakslaste domineerimine kõigis ühiskonnaelu ja majanduse asjades;
5. ammustest aegadest eksisteeriv, aga viimasel ajal teravnenud rahvuslik vaen, mida süvendab ühest küljest privilegeeritud kohaliku aadli seisund koos soovimatusega oma eesõigustest loobuda ning teisest küljest eestlaste ja lätlaste püüdlused oma õiguste võrdsustamiseks impeeriumi teiste piirkondade elanike õigustega;
6. tarvidus koguda andmeid tegeliku olukorra kohta, mis on hädavajalikud mõningate reformide läbiviimiseks. Sealjuures on siseministeerium, justiitsministeerium, rahandusministeerium, riigivarade ministeerium, teedeministeerium, mereministeerium ning Püha Sinodi ülemprokuror andnud kaasa konkreetsed küsimused, millele revisjoni käigus vastust saada (Drīzulis 1949: 35–36).

On mõnevõrra paradoksaalne, et revisjoni sisseseadmise põhjustest esimesena on Manassein nimetanud Liivimaa aadlike kaebusi siseministeeriumile. Selle järgi põhjustanud baltisakslased ise revisjoni korraldamise, mis nende enda positsioonile nii poliitiliselt kui ka kultuuriliselt negatiivse hinnangu andis ning mida baltisaksa ajalookirjutuses on traditsiooniliselt peetud halvaks sündmuseks, nähes selles sissejuhatust Balti erikorda hävitavatele reformidele (vt Wittram 1973; Tobien 1925).

Veidi valgust revisjoni algatamise kohta heidavad tollase siseministri Nikolai Ignatjevi meenutused 1916. aastal tema mälestused *San-Stefano: Krahv N. P. Ignatjevi märkmed* avaldanud Aleksandr Bašmakovile. Ignatjev meenutab, et pärast keiser Aleksander II tapmist 1881. aastal saabus tema juurde baltisaksa aadlike delegatsioon, kes väitnud, et needsamad jõud, kes olid vastutavad keisri tapmise eest, on teinud endale ohtliku pesa (*опасное гнездо*) lätlaste hulgas ning seetõttu on riikliku julgeoleku seisukohast hädavajalik, et baltisaksa aadelkonnale an-

taks kohaliku elanikkonna üle suurem võim. Delegatsioon soovinud ka audientsi keisri juurde. Ignatjevi suhtumine baltisakslastesse oli olnud skeptiline, sest nad üritanud tema hinnangul kõrgemates ringkondades keisri tapmisele järgnenud meeleolu enda huvides ära kasutada. Keisriga kohtudes oli siseminister andnud edasi baltisaksa aadlike kaebuse ning soovitanud nii tõsise süüdistuse kontrollimiseks korraldada Balti kubermangudes senaatorirevisjoni. Kui keiser oli küsinud, keda siseminister soovitab seda revisjoni läbi viima, vastanud Ignatjev kohe, et selleks võiks olla senaator Nikolai Manassein (Depman 1961: 145).

Tuginedes Liivimaa maamarssali Heinrich von Bocki päevaraamatule, on baltisaksa ajalookirjutuse klassik Alexander von Tobien kirjeldanud tollaste sündmuste arengut mõnevõrra teistmoodi. Senaatorirevisjoni algatamiseni viinud sündmused saanud alguse sellest, et maamarssal Bock ei pidanud Liivimaa kuberneri Alexander Uexküll-Güldenbandi oma ametisse sobivaks, sest too ei hoidvat ohjes eesti ja läti ajakirjandust (*die Zügel schiessen lasse*) ning lubavat tekkida eestlaste ja lätlaste organisatsioonidel, mis mitte mingil moel oma väidetavat eesmärki ei teeni, vaid tegelevad poliitilise agitatsiooniga. Bock käinud siseminister Ignatjevi juures kaebamas kuberner Uexküll-Güldenbandi peale ning soovinud tema asendamist mõne teise isikuga. 1881. aasta 8. juulil pääses ta ka keiser Aleksander III audientsile. Seejärel oli keiser määranud senaatorirevisjoni (Tobien 1925: 68–69). Sealjuures otsustati revisjon korraldada vaid Liivi- ja Kuramaa kubermangudes, mitte aga Eestimaa kubermangus, sest keiser olevat öelnud, et olles korduvalt Eestimaa kubermangu külastanud, tunneb ta sealset olukorda niigi. Vastupidi Ignatjevi mälestustele kirjutab Tobien, et siseminister olevat üritanud hoopis revisjoni korraldamist takistada. Kui tal see ei õnnestunud, siis saavutas ta Manasseini määramisega revisjoni läbiviijaks siiski oma eesmärgi, sest Manasseini tegevus vastanud Ignatjevi tahtmisele "baltisakslasi nõrgestada" (samas: 495).

Need kaks versiooni räägivad paljuski teineteisele vastu, ent mõlemal juhul läinud baltisaksa aadelkonna esindaja kaebama siseminister Ignatjevile ning sündmuste edasine käik Peterburis tõigi kaasa revisjoni korraldamise. Mõlemal juhul on Manassei-

ni määramise taga siseminister Ignatjev. Mõlemas versioonis on baltisakslaste pöördumiste eesmärgiks võimu suurendamine või säilitamine kohalike elanike üle. Sellele vastab ka soov vahetada välja kuberner, kellele ju heideti ette just tema passiivsust eestlaste ja lätlaste tegevuse suhtes. Ka baltisaksa ajaloolane Reinhard Wittram on Baltimaade ajaloo ülevaateteoses kirjutanud, et ehkki "Peterburis asuvad hästi informeeritud sõbrad" rüütelkonda hoiatasid, põhjustasid baltisakslased ise revisjoni ellukutsumise, suutmata sealjuures mõjutada revidendiks määratava isiku valimist (1973: 216).

Tollal Peterburis domineerinud poliitilise ringkonna vaated ei töötanud kindlasti baltisakslaste kasuks. Pjotr Zajontškovski on Vene historiograafias klassikaks saanud monograafias *Isevalitsuse kriis 1870.–1880. aastate vahetusel* kirjeldanud, kuidas pärast Aleksander II tapmist kujunes kõrgemas võimuringkonnas kaks rühma: liberaalid, kelle hulka kuulus ka kindral krahv Mihhail Loriss-Melikov, ning tagurlased eesotsas Püha Sinodi ülemprokuröri Konstantin Pobedonostseviga. Uue keisri maailmavaade ühtis rohkem viimastega ja nende tähtsus võimuladvikus kasvas kiiresti. Nad suhtusid eitavalt mittevenelaste suurde mõjusse Vene riigi poliitikas ning toetasid riigi ühtsustamist, mitte selle äärealade eriõigusi. Aleksander III, kes jättis esimese valitsejana kinnitamata Balti aadli privileegid, oli juba jõulise sammu erikorra kaotamise poole teinud (Zajontškovski 1964: 334–339).

Ühe revisjoni korraldamise põhjusena on Manassein nimetanud eestlaste ja lätlaste hulgalisi kaebusi (Drīzulis 1949: 35–36). See ajend on küll mõlemas eespool esitatud versioonis tagaplaanil, ent võis kujunenud sündmustele avaldada olulisemat mõju, kui nendest kirjeldustest nähtub. Mäletatavasti oli eesti seltside saadikutel õnnestunud 1881. aastal pääseda audientsile keisri juurde ning anda siseminister Ignatjevile üle märgukiri. Seltside esindajatena kuulusid sellesse saatkonda teiste hulgas rahvusliku liikumise juhid Jakob Hurt, Carl Robert Jakobson, Johann Köler ja Mihkel Veske (Jansen 2004: 240). Märgukirjas oli üheksa punkti, milles sooviti talurahva elu kergendamist, eestlastele esindust maa omavalitsemisel ning seda, et kohalikud kohtunikud peaksid valdama eesti keelt (Eesti saadikute... 1929).

Rüütelkonnad pidasid ennast Eesti-, Liivi- ja Kuramaa ainsaks õiguspäraseks esinduseks. Neile oli vastuvõetamatu juba märgukirja üleandmine ise, rääkimata selle sisust. Milline oli märgukirja tegelik mõju võimuringkondades, võib seni teadaoleva põhjal ainult oletada. *Sakala* avaldas mitmes lehes kirjelduse eesti seltside saadikute käigust Peterburi, milles väga lühikene kirjeldus kohtumisest siseminister Ignatjeviga näitab tema positiivset suhtumist eesti delegatsiooni. 27. juunil 1881 mainitakse, et siseminister rääkis "lahkeste saadikutega ja tänas neid nende tuleku eest" (Eesti rahva... 1881). Ühest küljest on hea suhtumine tõenäoline, sest kui Ignatjev oleks käitunud teisiti, ei oleks ilmselt õnnestunud keisriga kohtuda. Samas on ajaleht selle väitmiseks halb allikas mitte ainult napisõnalisuse tõttu, vaid ka seepärast, et kui siseministri kohta olekski olnud midagi halba öelda, ei oleks see kindlasti ajalehte jõudnud.

Revisjoni raporti publikatsioonis avaldatud lisade kaudu on meie käsutuses ka sise-, justiits- ja merendusministeeriumide poolt Manasseinile kaasa antud küsimused. Talurahva elu ja eriti maa omandisuhete seisukohast väärivad eritähelepanu mõned siseministeeriumi küsimused. Siseministeerium tundis näiteks huvi talumaade päriseksostmise vastu. Ministeeriumi andmete põhjal olevat selge, et talumaade päriseksostmine on arenenud aeglaselt vaatamata sellele, et keskvõim oli juba 1860. aastate alul määranud eraldada talu- ja mõisamaad ning kehtestanud talumaade päriseksostmise korra. Ministeerium tahtis teada, miks see protsess on veninud, kuidas seda kiirendada ning kui palju jääb veel maata talupoegi, kui kogu olemasolev talumaa on talupoegadele müüdud. Nii nendest kui ka teistest siseministeeriumi küsimustest (Drīzulis 1949: 220–227) järeldub selgesti, et ministeeriumi peahuviks selle revisjoni puhul ei olnud ka revisjoni alul mitte sotsiaaldemokraatliku sisuga agitatsiooni paljastamine, keisri tapmisega seotud isikute jälgede otsimine ega ka järelevalve kuberneri üle, kelle kohta kaebus esitati. Siseministeeriumi küsimused on suunatud andmete saamiseks maa omandisuhete, vene keele õpetamise, rahvahariduse jm kohta. See osutab selgesti, et ministeerium soovis teada saada, milliseid reforme tuleks ellu viia või kuidas juba kindlalt kavas olevaid reforme teostada.

Lauri Kann

EESTI AVALIKKUS JA REVISJON

Eesti avalikkuses pandi revisjonile väga suuri lootusi. Ajakirjanduses käsitleti senaatorirevisjoni kui erakordset võimalust, mis eestlastel tuleb ära kasutada, et tegelik olukord keskvõimule ilmsiks teha ning vajalikke reforme küsida. Sealjuures avaldati veendumust revisjoni heasoovliku iseloomu kohta eestlaste suhtes ning nenditi, et revidendi tulek on juba laiades rahvahulkades ärevust tekitanud. Nii näiteks kirjutati juba enne revisjoni algust 21. aprillil 1882. aastal *Eesti Postimehes*, et "[n]ii palju kui meie oleme kuulda saanud, valmistab rahvas end igal pool selle tähtsa aja vasta", ning julgustati rahvast revidendile palvekirju kirjutama (Isamaalt. 1882). *Sakalas* kirjutati 12. juunil 1882, veidi pärast revisjoni algust, et "[k]õik meie rahvas usub kindlaste, et uus aeg, parem elu järg, lahkem, rahulisem meel" revisjoni tulemusel algab (Senatori... 1882a: 1). Kuigi ajakirjanduse teadetesse tuleb suhtuda ettevaatusega, sest keskvõimu ettevõtmist ei oleks olnud võimalik negatiivselt kajastada, kinnitavad ka hilisemad kirjutised, et rahva ootused revisjonile olid väga suured. Nii näiteks meenutab August Kitzberg revisjoniaegse meeleolu kohta, et me "hõiskasime ja lootsime kõike hääd" ning "muudkui sepitsesime palvekirju" (2010: 178). Villem Reiman kirjutab rahva lootuste kohta, et "[k]uhu revideriv senator ja tema ametnikud ilmusivad, sinna tekkis otse rahva rändamine [---]. Usk reviderija võimu sisse oli piiramata" (1910: 4). Kanepi kihelkonna talupoegade ühise märgukirja koostamise juures olnud Martin Vares meenutab märgukirja koostajate ootuste kohta, et "selles nai[i]vses arvamises olime, et sena[a]tor niisuguse õiguse võimuga varustatud saab olema[, et] kisendava ülekohtu all kannatajaid otseteel lühema ehk pikema aja jooksul aidata võib" (2004: 135).

Sissevaadet revisjoni algusaja ootustesse ja arvamustesse pakub revidendile Viljandimaalt Võisiku vallast koostatud kaebekiri. Sel puhul on küll iseküsimus, kas see kiri kajastab tegelikke

meeleolusid, mida revidendi tulek ühes külas tekitas, või pigem isikute vastuolusid:[2]

> [---] se olli pühabaval 4mal Aprilil 1882, Võisiko valas Nõmavare külas Jürri Loii (vallavanema abbi) käis ametlikult käsgo andmas möda külla kui tema sina taluse tuli kus mina korteris ollin, olli peale kässu kohe essimine jut venerigi valitsust teotada, nimelt teie kohda kõrgestiaustud ärra räkis tema nõnda Manasein'ile ei maksa kedagi palve kirja anda selest kedagi välja ei tule teie rumalad inimesed usguge mind kül teie näte kui Manasein sia tulleb sõidab kohe mõisnikude jure sisse seal topivad mõisnikud temal suud ja silmad pead ja persed raha täis siis tema ei kule teie jutu sugugi ja lähab ni sama targalt jälle Peterpurki tagasi kui ta sealt tulnud on, kas teie arvate et temal raha tarvis ei läha tema on seokesama kui meiegi ja keisrele võib ta ette räki kuda ta tahab kes seal kulmas on, kohdud ei või kedagi teha mõisnikud tevad mis naad tahavad mõisniko peale ei maksa kohduse kaevata! [---] ja nüid kui kõik eesti rahvas senatori tulekud sure igatsemisega otavad siis püab tema rahvast nende vasto usgmataks teha ja ütleb rumalad ärge otake need ei te kedagi kasso, tema on kül sündimise polest eestlane aga eesti meelt ega tego temal ei olle tema on enast nihilistlaseks ümbermutnud ta näitab nago teste töriist oleva kes eesti rahva elule kahju püab teha püitko eksitajad kül eksitada agga eestirahvas jävad ika truuks vene keisrile kes meile paljo head on teind ja meie ellu on parandand [---].

1881. AASTA MÄRGUKIRI JA SELLE MÕJU PALVEKIRJADELE

Villem Reiman kirjutab, et 1881. aasta märgukirjas avaldatud soovid kajastasid eesti rahva enamuse nõudmisi, mida kinnitavat see, kuidas palvekirjadesse on sageli kirja pandud, et "[m]eie tunnistame seda petitioni kõigis tema punktides terve Eesti rahva hingesoovide tõsiseks avalduseks" (1910: 3). Pole küll teada, millistele ja kui paljudele palvekirjadele Reiman seda väites tugines. Mis puudutab ajakirjandust, siis revisjoni kohta käivate meeleolude kajastamisest on olulisem, kui palju innustas ajakirjandus ini-

[2]RA (= Rahvusarhiiv), EAA.952.1.578, l. 45–45 p. Kaebekiri Võisiku vallast Nõmavere külast Viljandimaalt.

mesi palvekirju kirjutama ja kuidas ta juhendas neid soove avaldama. Üks huvitavamaid artikleid rahva ergutamiseks ilmus enne revisjoni algust 21. aprillil 1882 ajalehes *Eesti Postimees*. Selles nimetatakse artikli autoriteks neid, kes 1881. aastal eesti seltside saadikuiks olid ja kes nüüd loodavad, et "rahvas oma poolt näitab, et meie mitte oma soovimisi üksi vaid ka tõeste terve rahva soovimisi oleme riigi-valitsusele ette kannud" (Isamaalt. 1882). Artiklis ei ole küll kirjas, kes märgukirjale alla kirjutanutest olid osalised ka selle pöördumise kirjutamisel ja seega ka juhtnööride andmisel. Artiklis esitatakse kindlad soovid, mida inimesed võiksid Manasseinilt küsida. Üldjoontes vastavad need märgukirjas esitatule, kuid on ka erinevusi. Artiklis kutsutakse üles palvekirjades soovima:

> Palugem enestele Eesti keelega linnakoolisid, palugem Eesti keele õpetamist Eestlaste maa gymnasides, palugem Eesti keele professorisid Tartu universiteedile, palugem et kõik ametnikud Eestlaste maal, nagu kirikuõpetajad, kohtuherrad ja advokaadid, tohtrid ja muud Eesti keeles ka eksami peavad tegema, palugem rendi ja kohtade ostmise kergitamist ja popside elu üle nõuupidamist, palugem sillutamise ja postimaksude ja -moona vedamise paremat ärajagamist, palugem patronaadi õiguse kaotamist, palugem Eesti keelele Saksa keelega ühesugust õigust, palugem Eestlaste maa üheks kubermanguks tegemist, palugem iseäranis maakonna seadust muutmata näol enestele, palugem kõike muud, mis parandamist rahva elule võib tuua.

1881. aasta märgukirjast erineb üleskutse kõigepealt soovide puudumise poolest, et talumaa müügilepingud vaataks üle riik, et rahvakoolid peaksid mõisnike ja kirikuõpetajate sõltuvusest vabanema ning et väheneks mõisnike mõju kohtuametnike ametisse määramisel. Märgukirja üheksast punktist puudutavad koguni kolm õigusemõistmist ning seetõttu võib pidada isegi mõnevõrra üllatavaks, et muid muutusi kohtupidamises kui eesti keele kasutamise võimaldamist (artiklis "Eesti keelele Saksa keelega ühesugust õigust") ei ole artiklis esitatud. Teised märgukirjas esitatud soovid leiduvad ka artiklis. Arvestada tuleb muidugi, et kuigi kõnealuses artiklis puuduvad eelnimetatud märgukirja soovid, on artiklis rõhutatud vajadust võtta aluseks märgukirja soovid. Mär-

gukirja sisu oli avalikult teada, sest see avaldati ajakirjanduses veidi aega pärast tema esitamist Peterburis. Artiklis leidub aga mõni soov, mida märgukirjas ei olnud. Märgukirjas polnud popside elu üle nõupidamise soovi ehk siis seda, et valitsus asuks tegelema popside raske majandusliku olukorra parandamisega. Peamine ja kõige silmatorkavam muutus võrreldes märgukirjaga on siiski eesti keele staatust puudutavate tahtmiste kasv. Märgukirjas oli juba olemas kohtukeelena eesti keele kasutamise soov nii nagu ka see, et siinmail kohtuametit soovivad isikud peaksid juba Tartu ülikoolis tegema eesti keele eksami, kuid artiklis esitatud üleskutses on sellele lisaks ka eestikeelsete linnakoolide, gümnaasiumis eesti keele õpetamise ning Tartu ülikooli eesti keele professuuri rajamise palve. Niisamuti lause, milles "Eesti keelele Saksa keelega ühesugust õigust" küsitakse.

Tartu Eesti Seitungis kutsuti 28. aprillil 1882, pärast *Eesti Postimehe* artikli ilmumist, seal avaldatud soove ja märgukirja eeskujuks võtma, sest "[n]eed märkused on kõik rahva enese soovid, kelle ette panemist nimelt tarvis, ja kelle täide minemine meie maale õnnistuseks oleks". Ühtlasi kutsuti üles julgesti Manasseini poole pöörduma ka teiste soovidega, mis rahva elu võiksid parandada: "Peale üheksa punkti on veel väga palju üleüldisi soovisi rahva rinnast palavalt õõgamas — ärgu jäägu ka neist mitte midagi avaldamata. Aeg ei luba seda" (Omalt maalt. 1882: 2).

Otto Karma ja August Traat on juhtinud tähelepanu sellele (1961: 163), et kuigi 1882. aasta 27. mail anti kuberneridele Trükiasjade Peavalitsusest tsirkulaar, mis keelas Manasseini revisjoni käigust avaldada muud kui võimude ametlikke teateid, ilmus siiski ka edaspidi muid revisjoni käsitlevaid kirjutisi. *Sakala* ei ilmunud üldse 1882. aasta märtsi keskpaigast kuni peaaegu juuni keskpaigani, s.t pärast Carl Robert Jakobsoni surma, kuid pärast taas ilmuma hakkamist avaldati seal läbi mitme numbri üleskutseid palvekirju kirjutada ning anti kindlaid suuniseid. Nii näiteks kirjutati 12. juunil, et "[k]ui mõni vallavalitsus peaks näituseks vallamaksude raskusi ette panema tahtma, et kõrgelle härrale näidata, kuidas veikeste põllupidajate maa peal (vakumaa peal) palju suuremad maksud on kui suurte põllupidajate (mõisnikkude) maa peal, kellest vastalised ümber pöördud

avaldusi teinud, siis pangu ta seda ette ja olgu rehknung täieline ja selge" (Senatori... 1882a: 1). Sellele järgnes arvandmetega täiendatud näide teetegemiskohustuse ebaõiglasest jaotamisest (samas: 1–2), järgmises ajalehenumbris ilmus lugu kirikumaksude suurusest (Senatori... 1882b), seejärel rahvakoolidele valla poolt tehtavatest kulutustest (Senatori... 1882c) jne.

Üheks näiteks, kui palju 1881. aasta märgukirjas esitatud soove ühe kogukonna talurahvas ühises palvekirjas omaks võttis, on Viljandimaal Võisiku vallas koostatud 15-punktiline palvekiri.[3] Tähelepanuväärseks teeb kirja asjaolu, et sellele on alla kirjutanud 359 inimest. Oluline on sealjuures, et tegu on poliitiliste soovidega maa elukorralduse muutmiseks, mitte ainult ühe kogukonna muredega:

> Alandlik palve Kõrgesti austud Keiserliku, Senatori härra Manassein'ile,
>
> Rõmoga oleme kuulnud et kõrgesti haustud Senatori härra, ka vaeste palved vasto võtab selepärast julgeme ka meie omad palved teie jalge ette tua, sest teile on meie armoline Keiser, ALEKSANTER IIImas au ja võimust anud, siis alastage ka meie peale ja võtge meie palved kulda mis meie siin al palume.
>
> 1.) Palume meie et mõisnikud sunitud saksid, maad rigivalitsuse taksi järele talurahvale müma.
>
> 2.) Palume et ostetud koha kondratid saksid läbi vadatud, ja kus tarvis kõik sääduse vastased punktid ärra parandud, ja kõik tarvilikud õigused omanikule lubatud, ni kui jahi ja kalapüdmise õigus, j.n.e.
>
> 3.) Krono ja maa maksode ja tegude ühde visi ära jaotamist, ni mõisa kui talu ma peale.
>
> 4.) Palume et talurahvale eestseisus saaks säetud ja et Eestlaste eestseisus sakslaste eestseisusega ühe väriline oleks.
>
> 5.) Et kolid ministerjumi alla saaks, ni kaua kui kolid saksa mõisnikude, ja kiriko õpetajade ülevatamise alla jävad ei olle neist kedagi head lota, enemalt on naad rahva pimestajad.

[3]RA, EAA.952.1.578, l. 29–30. Ühispalvekiri Võisiku vallast Viljandimaalt.

6.) Et padronadi õigus saaks kaotadud, ni et kihelkond omale pritahdmise järele kiriko õpetaja saaks valitseda, siis ei saaks kiriko õpetajad poliitika asjade seka prugitud.

7.) Et rahu kohdud meile saaks sisse säätud, aga seda oleks paluda et kohdu minister, rahukohdunikud oma tahdmise järele ametise säeb ja ärra kinitab.

8.) Et Paldi kupermangude politsei kohdud ülle ültse rigi seaduse järele mudetud saaks.

9.) Et Eestima üheks kupermanguks saaks, ja Eesti keel saksakele asemele kohdo keleks saaks, siis saaks meie kahe kelega läbi, ni et vene keel kui rigi keel, aga kohdu keel peaks rahva keel olema, selepärast oleks paluda, et iga õiguse teatuste õppija, kes Tartu surest kolist läbikäivad ka Eesti kele polest saksid läbi katsutud, kui ta Eesti maal omale kohdu ametid nõuab, veel oleks paluda et Tartu universitetil, ka Eesti keele prohvessorid olleks, ja et kiriko õpetajad ja tohtrid, ka Eestikeli eksami peaksid tegema, ja et Eestlastele kolides eestikeeli õpetused antaks.

10.) Et teoorjos saaks ärra kaotadud nüid sunivad mõisnikud seda vägise talu rahvale peale, ja kes ei taha orjata vissatase kohast välja, ja et rigivalitsus rendi äramäraks, kui paljo taadri pealt võib nõuda, nüid tõstavad mõisnikud rendi ni kaliks et seda kegi maksa ei joua, ja se on hea ja armuline härа kes oma talupidajatele kondratid anab, ja kui talupidaja rendi ära maksab, siis kvitungi vasta anab, aga mõni ei ana kondrati sugugi, ja paneb kaks ehg kolm korda astas renti jure.

11.) Oleks väga paluda, et kõrge rigi valitsus saunameste, popside ja väljatulnud soldatite ello üle nõu peaks küll on rendi talu pidajate ellu vaene aga nendel on veel kümekord vaesem, nendel on peaaego kesgaja orjapõli, saunamehed kes oma veikesed majad, kas mõisa või peremehe lubaga mõnda kohda alva ma ärepeale on ehitanud peavad peremeest ehg mõisad ja mõnes kohas mõlemid orjama kui ei orja, lõhutakse saun maha, sedavisi peavad vaesed saunamehed kõige oma m[a]jadega ühest kohast teisi rändama ja mõni lõhub omal maha, aga ei lasta enam kusgile üles ehitada, nõnda on siis saunade palgid paergu mitmes kohas unikus, ja omanik peab kõige oma perega tiste käest peavarju paluma.

Popsid kes peremeste jures korteris on, neil on väga paljo kanatada, naad sövad vaest söki, käivad alvas rides, ja peavad peremehe sõna kulama, ja teda orjama korteri eest, kui ei orja, aetakse minema, aga äda selele kelel lapsed on, ja vaene on ädas, sest labselise perega ja vanasid ei taheta kusgile vasda võta, selepärast jävad

paljo tüdrukid ja poissa abi eluse eitmata sest ilma madeta paris rahva ellu irmutab neid ärra, selepärast oleks paluda et ma veiksemas tükides ära jagataks ni et kõik savad, ja et veikses tükides ka maad antaks luba osda, veel oleks paluda et rigi valitsus mõisnikude käest maad vähamaks võtaks, ja talurahvale anaks, sest nemad on omad pirid vimasel ajal väga lajaks ajanud, paljo maid talorahva käest ära võtnud ja mõisad peale ehitanud.

12.) Oleks paluda et rahva eksitaja aja lehd Talina sõber saaks ära keeldud, ja et Eesti rahvale luba antaks, et igaüks seda ajalehde võiks lugeda mis kegi tahab, nüid kelavad kiriko õpetajad ja mõisnikud seda mõnes kohas talurahvale ärra ja sunivad Ristirahva pühabava lehde ja Talina sõpra.

13.) Oleks paluda et kõrdsid surte külade seast saaks ära kaotadud, need rikuvad nore rahva ellu, ja on enamasti vargate kogomise paigad.

14.) Oleks paluda et ihu nuhdlus saaks sotumaks ära kaotadud, se sugugi inimeisi ei paranda, vait enemalt vihale äritab, kes kord sele teotava nuhdlusega on nuheldud, ega se teda teine kord enam ei äbene.

15.) Oleks paluda et pearaha made peale saaks ärra jakatud, kui kül krono maksod maha javad, aga selegi pärast jävad vala maksod veel mis 2est kuni 5e rublani, ja mõnes valas veel rohgem, mis iga mehe hing 14 astaselt kuni 60neni, maksma peab, aga sele rahaga on ilma mateta inimised ädas, mõni ei jõua ni paljo raha astas tenigi, ja vala valitsusel on väga sur vaev nende käest pearaha sada, sele pärast müase tihdi vaestel popsidel [i]segi lehm ehg lamas mis tema ainus varandus on, oksjoni visil ärra ja tassotakse vala ja krono maksod, selepärast süniks pearaha made peale ära jagada, ni et mõisnik ka vala maksod peaks maksma, sest vala kohus talitab mõisa asjad ka, j.n.e. —

Seda paluvad need al nimetadud mehed, kes Vilandi kreisist KolgaJani kihelkonast Võisiki valast on, seles lotuses, et meie armuline keiser ALEKSANTER, III, ja teie kõrgesti austud senatori ära Manassein kulda võtaks.

Tunistuseks et se nende soov on, on iga üks oma nime ala kirjotanud, ehg kolm risti otsa tõmanud, [---].

Palvekirja 15 punktist vastavad esimesed üheksa kõik märgukirja üheksale punktile. Mõnda punkti on küll lühendatud ja mõnda täiendatud, mitmel puhul on märgukirjast laenatud aga ka

punkti sõnastust. Üheksandas punktis on eesti keele eksamit Tartu ülikoolis nõutud peale märgukirjas mainitud kohtunikele ka arstidelt ja kirikuõpetajatelt (küll aga oli seesama üleskutse olemas juba nimetatud *Eesti Postimehe* artiklis). Ülejäänud punktide puhul tuleb esile tõsta põhjalikke kirjeldusi popside ja saunameeste elu kohta ning palvet, et teoorjus ära keelataks — koos tähelepanu vääriva täiendusega, et "nüid sunivad mõisnikud seda vägise talu rahvale peale". Samuti seda, et maa rendihinna määraks riik. Uued on punktid, et kõrtsid "surte külade seast saaks ära kaotadud", et kirikuõpetajad ei sunniks talurahvale kindlaid ajalehti peale, et ihunuhtlus üldse ära kaotataks ning et pearaha maade järgi ära jaotataks.

See palvekiri tundub võrreldes 1881. aasta märgukirjaga rohkem esindavat vaesema talurahva huve. Seda väidet toetavad 1881. aasta märgukirjast puuduvad punktid popside, saunameeste ja endiste soldatite elu kergendamiseks, mis Võisikust pärinevas palvekirjas on esitatud ühes kõige pikema seletusega kõigist punktidest, samuti et "ma veiksemas tükides ära jagataks ni et kõik savad, ja et veikses tükides ka maad antaks luba osda", ning tähelepanu juhtimine, et maata talupoegadel on väga raske makse tasuda. Võisiku talupoegade palvekirjas on esitatud ka julge soov, "et rigi valitsus mõisnikude käest maad vähamaks võtaks, ja talurahvale anaks, sest nemad on omad pirid vimasel ajal väga lajaks ajanud, paljo maid talorahva käest ära võtnud ja mõisad peale ehitanud". Märkus, et mõisnikud on oma piire talumaa arvelt laiendanud, võis ennekõike lähtuda Võisiku talupoegade enda kogemusest kohaliku mõisniku Leo von zur Mühleniga, sest need kajastuvad ka paljudes individuaalsetes palvekirjades, mis vallast senaatorile läkitati.

Kanepi kihelkonna ühispalvekirja kohta (palvekiri ei ole säilinud) meenutab tema koostajaid Martin Vares, et 1881. aasta märgukiri oli tema "aluseks", kuid "[l]aiemalt ja põhjalikumalt oli meie kirjas kooli, kiriku ja maa, nimelt kvootemaa küsimus Kanapää elust[-]olust võetud põhjendustega varustatud ja valgustatud" (2004: 135). August Kitzberg märgib, et ka Karksis võeti palvekirja koostamisel eeskujuks 1881. aasta märgukiri (2010: 179).

PALVEKIRJAD REVIDENDILE

Viljandimaalt Võisiku vallast pärinevatest palvekirjadest ilmneb, et peamiseks mureks, millega talupojad revidendi poole pöördusid, oli kohtusüsteemi ebaõiglus. Alljärgnevalt üks näide:[4]

> Alandliko palvega teie ette tulles kõrgesti austud härra Manassein lodan mina et teie mino palved sate kulda võtma minole abi satma, mina olen se kõige õnetum inimenne ja Võisiko mõisa peris härа Leo von zur Mühlen on mino õnetusse sisse lükanud tema on minul maja kõige kramiga ja põlud kõige viljaga käest ärra võtnud ja mind kõige naisega ulkma ajanud seda röövli tööd tegi ta veel kohdo lubaga, lühidalt räki on see assi nõnda.
>
> Mino tüdruk ajas obose ja vankrega ühde vana te kohda möda läbi metsa nurga ilma et mina teda sealt oleks käsginud mina, aga sealt ei tohdind kegi käia et ta kül küla karjama on siiski pani mõisa ära sele te kini sest neil on luba teha mis nemad tahavad nüid tõsdis metsavahd mino peale kaeptust ära ette ja ära ütles mind kohast lahdi et minol kõik omad majad olid selepärast ei tahdnud mina kohta ilma süta ära anda ja palusin kihelkona kohut meie asja seletada, aga kihelkona kohus lubas mind paigale, sest sai härа vihaseks et ta oma võito ei sanud ja ütles mind teine sügise rendimaksmise aeg 9mal Oktobril lahdi, siis läksin jälle kihelkona kohut paluma ja kihelkona kohus käsgis mind miña mõisa härad paluma ehg ta jätab sind paigale, ma läksin ja palusin aga se ei aidanud kedagi härа jäi oma sõna jure kindlaks siis palusin jäle kihelkona kohut se andis mule luba kohda edasi pidada aga sai mõni nädal edasi ütles kihelkona kohus mind kohast lahdi, mina ütlesin minul on oma majad ja mino kohd seisab vala mapeal ja nüid ei ole ütlemise aeg aga kohdonik ütles et mina võin sind veel Martsi kuu sees veel lahdi ütelda siis palusin kreiskohut aga kreiskohus mõistis mind kohast lahdi mina pidin Ria kupermango valitsust paluma et tema meie asja seletaks, aga ene kui mina seda sain teha palus Võisiko härа kreiskohtust luba et tema võiks mind oma kullu ja vostotamise peale kohast välja tõsta ja kreiskohus olli luba anud.
>
> Siis tulli vala kohus mõisa monakatega 29mal Julil 1880 lõhkusid uksed lahdi ja kantsid mino krami mino oma majadest välja mind

[4]RA, EAA.952.1.578, l. 40–41. Palvekiri Võisiku vallast Viljandimaalt.

panti ni kauaks vahi alla kui nemad seda röövli tööd tegid, õhdu kel 11me lasti mind lahdi ja aeti mind kõige naesega sealt krundi pealt ärra, ja panti vahid välja kes pidid järel vatama et mino oma naesega salaja öse siña magama ei läha, ma olin kerge sui ridega ja ni sama naene ka ja pidime külma ööga aja äres magama kui mina teine pä oma krami akasin taga küsima ei teadnud kegi ütelta kuhu ta olli jänud, sedavisi jäin mina siis omo majadest kramist ja vilast ilma ein olli juba tehdud ja ruki lõigatud seda võtis mõisa härа kõik omale ja pärast koristas veel sui vilja ja vidas mõisa aga minule sele eest mite kopikud ei maksnud nõnda pidin siis mina oma naesega poldid [?] kerjamise varal enast toitma.

Korterga ollin mina kõige rohkem kimbus oma valas kegi ei uskund mind korteri võtma kõik kartsid [---] kes mind korteri võtab se saab härа viha aluseks ja härа visgab teda kohast välja ja valast minule tunistust ei antud et mina teisi valda oleks võinud miña, siis palusin oma kahjotassomise pärast jäle Vilandi kreiskohut ja nõutsin et mõisa härа minule 2646 – 40, välja maksaks, aga nüid käib mino assi kreiskohdo ja kihelkona vahet ja kaugmele ei sa mite ja mino kahjo ka ära ei tasota,

selepärast tulen oma alantliko palvega teie ete kõrgestiaustud senatori härа Manassein ja anan need kohdo ärakirjad ka teie käte et teie näha võite kuda minule on mõistetud ja palun teid alandlikult et teie mino asja ära seletaks.

Esitatud palvekirjade puhul on iseküsimus, kui palju Manassein neid tegelikult isiklikult kätte sai või kui palju ka tema kantselei neile üldse tõsist tähelepanu pööras. Seda enam, et neid esitati talle tohutul hulgal. Raportis kirjutab Manassein, et nii eestikui lätikeelseid palvekirju saabus talle üle 20 000 (Drīzulis 1949: 36), mis tekitab küsimusi nende läbitöötamisest ka juhul, kui seda siiralt sooviti. Villem Reimani väitel küündis Manasseinile esitatud palvekirjade arv ainuüksi Liivimaa eestikeelsetest maakondadest üle 40 000 (1910: 3). Samas nähtub senaatori raportist, et kirjadesse olevat suhtutud tõsiselt, sest just nende tõlkimine ja läbitöötamine nõudnud väga palju vaeva, mis revisjoni aeganõudvaks tegi (samas). Alljärgnev kaebekiri on tähelepanuväärne selle

poolest, et temast ilmneb, kuidas talupoeg oli tõepoolest saanud palvekirjale kirjaliku vastuse:[5]

> Selest kirjast mis kõrgesti haustud Senatori härа 1sel Oktobril 1882 No 5179 [?] minule satis, kulen mina, et mina ei olleva veel ei kreiskohduse, ei kihelkona kohduse, Võisiku mõisa peris-härа L. v. zur Mühleni peale kaeband selepärast jääb se kiri Reviterija Senatori härа poolt ilma otsoseta. Selest näen mina et kihelkona ja kreiskohus valega on julgend kõrgesti austud Senatori härа ete miña, nemad on vist ära salganud et mina veel kohdus ei ole käinudki, aga seda tunistavad need Copijad mis mina kohdutest välja olen võtnud et mina Uoovi kohtuni kohut olen käinud ja vaesuse pärast enam edasi ei jõudnud miña. [---] Nõnda olen mina siis 11 korda kihelkonas käind 3 korda kreiskohdus 1 kord on Ovi kohus mõistnud, nüid kulen veel kõrgesti haustud Senatori härа kirja pealt et mina ei ole veel kuskile kaeband. Nõnda tehakse ausama Eestlastega kes õiguse sees tahavad elada, ja Luterusse ussu Õpetajad rägivad veel kiriku kantsle pealt et see on Jumala karistus ja kässevad vaga südamega ära kanatada sest mõisnikud oleva Jumalast saetud meile valitsejaks ja karistajaks. — Se on ka üks kõik kas kaeba mõisniku peale kohduse ehg kanata kodu rahuga kõik ära mis ta sinule üle kohut teeb, seda olen mina nüid ka tunda sanud, kui mind L. v. Mühleniga kuskile kohdu ete kutsutakse siis istub L. v. Mühlen kohdu häraga ühes laua äres rägivad saksakeli kelest mina aru ei sa ja mõstavad minu peale kohut, minu tunistusse mehi kohus vasta ei võta ega ära ei vanuta, — sest siis võiks asi kohe selgeks tula, ja kohus peaks härа südlaseks mõistma!!! Imelikud ja viletsad on meie kohdu mõistjad, ja nende kaitsmise al seisavad avalikud risujad, kes talurahva omadust vägise oma käte risuvad, ja neid igavese viletsuse ja häda sisse tõukavad, — ehg kül Türklased Pulgaria maal rahvast risusid siiski ei risund nemad neid kes neile ni paljo maksis kui nemad tahdsid, aga meie mõisnikud ja kohdumõistjad on jo ristiinimesed, siiski tevad nemad irmsamad teod kui türklased tegid kes paganad on [---].

Balti provintside kohtukorraldust muudeti 1889. aasta õigusreformiga, kusjuures tähelepanuväärne on asjaolu, et keisririigi justiitsministriks oli sel ajal just nimelt Manassein. Ühest küljest

[5]RA, EAA.952.1.578, l. 31–32. Palvekiri Võisiku vallast Viljandimaalt.

suurendas uus kohtukorraldus keskvõimu osa kohtunike ametisse määramisel ning seega vabastas kohtu baltisakslaste kontrolli alt, kuid kohalikke keeli ja olusid mittetundvate vene kohtunike ametisse määramine ja vene keele nõue nii kirjalikul kui suulisel suhtlemisel kohtuga tekitas kindlasti suuri raskusi (varem oli lubatud kasutada ka eesti keelt). Selle reformi üldist ja õigusteoreetilist iseloomu on analüüsinud Toomas Anepaio, kes on rõhutanud seisusliku aspekti vähenemist kohtupidamises (2006: 89), kuid kohtupraktika ehk siis see, milliseks kujunes kohtupidamine tegelikkuses ja kuivõrd ta oli õiglane, on seni veel läbi uurimata.

VALDADESSE SAADETUD ANKEEDID

Veidi aega pärast Liivimaale saabumist, 1882. aasta 27. mail saatis Manassein kuberner Uexküll-Güldenbandile kirja, milles nõudis kahe kuu jooksul vastuseid 24 küsimusele, mis puudutasid valdade ja nendes asuvate mõisate loetelu, talupoegade koormisi, mõisastamist, vallaomavalitsuse toimimist jpm.[6] Hiljem valdadele täitmiseks saadetud ankeetides leidub palju peaaegu samu küsimusi. Sellest saab järeldada, et valdadele saadetud ankeeti ei koostatud mitte pärast kohalike oludega revisjoni käigus tutvumist, vaid juba eelnevalt oli küllaltki selge, millele vastuseid otsitakse. Veelgi enam: mitu kubernerile saadetud kirjas leiduvat küsimust on sõnastatud täpselt samamoodi nagu siseministeeriumi poolt Manasseinile kaasa antud küsimused.[7]

Otto Karma ja August Traat on kirjeldanud probleeme, mis Manasseinil nende andmete hankimisega tekkisid. Manassein soovis andmete saamiseks pöörduda otse valdade poole, kuid kuberner Uexküll-Güldenband puikles sellele vastu, põhjendades seda muu hulgas sellega, et vallaametnike kiiruga kogutud andmed vajavad enne ulatuslikku uurimistööd, kui neist veidigi kõlblikke tulemusi saaks (1961: 164–166). 1882. aasta 17. juuli kir-

[6]RA, EAA.296.5.3543, l. 1–6. Manasseini kiri kuberner Uexküll-Güldenbandile, 27.5.1882.

[7]Näiteks Manasseini kirja küsimused nr 20–23 vastavad siseministeeriumi küsimustele (vt Drīzulis 1949: 223, küsimused б, в, г, д).

jas märkis Manassein kubernerile, et too puikleb vastu andmete vahetule kogumisele, ning väljendas nördimust, et mõned kihelkonnakohtute kaudu temale juba saabunud andmed on mahakriipsutuste ja parandustega moonutatud. Seejärel kinnitas kuberner senaatorile, et kihelkonnakohtute kaudu olevat vallavalitsustega suhtlemine siiski mõistlikum, põhjendades oma tegevust kihelkonnakohtute kaasamisel muu hulgas sellega, et

> [o]lles pandud ühiskondliku rahu valvele ja kaitstes igati talupoegade õigusi, pidasin ma samal ajal siiski alati vajalikuks kaitsta neid samuti ka omaenda eksituste ning innukuse vastu. Tundes hästi kohaliku rahva iseloomu ja kohalikke olusid, kartsin ma ja kardan, et vallaasutuste küsitlemine sel kujul, nagu soovib Teie Ekstsellents, ning sellega kaudselt väljendatav umbusaldus kihelkonnakohtunike vastu võivad praegusel äreval ajal esile kutsuda äärmiselt ebasoovitavaid arusaamatusi ning komplikatsioone (tsit. Karma, Traat 1961: 166).

1882. aasta novembris vabastati kuberner keisri kinnitusega ametist, mida Otto Karma ja August Traat on sidunud otseselt sellega, et kuberner oli teinud takistusi revisjoni jaoks andmete kogumisel.

17. novembril 1882. aastal, kui Uexküll-Güldenbandi väljavahetamine oli juba otsustatud, saatis Manassein valdade ankeedi ja instruktsiooni Liivimaa kubernerile, käskides need trükkida lasta ning vallavalitsustele laiali saata. Detsembri alul olid kõik vajalikud plangid trükitud ja valdadesse saadetud. Ankeete täideti põhiliselt 1883. aasta esimestel kuudel (samas: 165–167).

Ajalooallikana ootavad valdadest kogutud ankeedid veel põhjalikku uurimist. Andmeid on kogutud kõigist Liivimaa kubermangu Eesti (ning ka Läti) valdadest, mis võimaldaks vaadelda talurahva elu Saaremaast kuni Võrumaani väga erinevatest aspektidest. Täidetud ankeedid annavad palju olulist teavet maade mõisastamisest, inimeste sissetulekutest kuni vallainstitutsiooni toimimise ja palju muuni. Vastused on enamasti arvulisel kujul, mis teeb nad hästi võrreldavaks. Siiski on nende allikate kasutamisel ka omajagu raskusi, mille ületamine nõuab nii kriitilist meelt kui ka täiendavate ajalooallikate kasutamist. Ankeetidega

lähemalt tutvudes ilmneb vigu, mis on tingitud nii tahtmatutest eksitustest kui ka kõrvalistest mõjutustest.

Mõne küsimuse puhul on näha mõisnike väga suurt huvi vallas antavaid vastuseid endale sobivaks kujundada. Üheks võimaluseks seda teha oli vallaametnikke enda poole kallutada. Näiteks Taali vallast Pärnumaalt kirjutati kuberneri kantseleile, et kuigi kõik ümberkaudsed vallad on ankeetlehed saanud, ei olevat need Taali vallani jõudnud, kuid kogu vald on veendunud selles, et need lehed on küll valda saadetud, aga vallakirjutaja on "mõisniku ja pastori mõjutusel" need isekeskis ära täitnud.[8]

Eriti suur võis olla mõisnike huvi mõjutada vastuseid küsimustele maade mõisastamise kohta. Mitmest vallast saabunud teadetest selgub, kuidas sellele küsimusele vastamist üritati suunata või takistada. Näiteks Sindi vallavalitsusest saadeti 20. jaanuaril 1883. aastal Liivimaa kuberneri kantseleisse kiri,[9] milles seisab, et

> Sindivalla maast mitmel korral ning rohkel mõõdul maad vallavalitsuse teades mõisamaa külge võetud on, ometigi aga ühtegit vallamaa vakuraamatud vallavalitsuse käes olemas ei ole, ega neidsamu ka peale kõige uuema vakuraamatu, kohalise kihelkonna kohtu läbi nõutud, tarviliku teaduse väljavõtmise tarvis selle vallavalitsuse kätte ei anta; muul teel see aga koguniste mitte võimalik ei ole, ülemal seisva küsimise peale tõelikku ning õiget vastust anda.

Vald palub, et kuberner võtaks Sindi mõisnikule

> J. von Wöhrmannile seda kohuseks teha lasta, et ta need 1849 kuni 1882 aasta sees, Sindi vallamaa üle valmistatud vakuraamatud võimalikult ruttu mõeldud küsimuste kostuse andmise tarvis selle vallavalitsuse kätte laseks muretseda.

Kuberneri kantseleist Sindi vallale saadetud vastuses kirjutatakse, et ankeeti täites tuleb lehele uuesti seesama põhjus kirju-

---

[8]RA, EAA.296.5.3544, l. 183. Kiri Taali vallast kuberneri kantseleisse, 2.2.1883.

[9]RA, EAA.296.5.3544, l. 65. Sindi vallavalitsuse kiri kuberneri kantseleisse, 20.1.1883.

tada, miks vallal ei ole võimalik eelnimetatud küsimusele vastust anda[10] ehk siis toimida nii, nagu oli kirjas instruktsioonis,[11] mis valdadele ankeetlehtedega kaasa anti.

LÕPETUSEKS

Manasseini revisjon lõppes 1883. aasta augustis ning pärast kogutud andmete töötlemist esitas revident keisrile salastatud raporti. Juba enne revisjoni korraldamist oli siinsetes kubermangudes algust tehtud ühtsustamispoliitikaga ning on keeruline öelda, kui suur oli revisjoni mõju edasistele reformidele. Igal juhul toetas revidendi raport siinse omavalitsuskorralduse muutmist, baltisakslaste mõju vähendamist ja vene mõju suurendamist nii administratiivselt kui ka kultuuriliselt. Sealjuures on tähelepanuväärne, et vaatamata paljudele reformidele jäeti siinsete kubermangude omavalitsus Venemaa sisekubermangudega sarnaseks muutmata. Teiste sõnadega ei viidud siin kunagi ellu Venemaa sisekubermangude omavalitsusüksust semstvot ning seda vaatamata sellele, et semstvo sisseviimise vastu tunti huvi juba revidendile siseministeeriumi poolt kaasa antud küsimustes ning seda soovitas Manassein ka oma raportis.

Eesti avalikkusele andis revisjon tõuke arutada põhjalikumalt maa poliitilise tuleviku üle ning virgutas rahvast oma soove sõnastama. Usk sellesse, et revisjoni abil on eesti rahval võimalik maa tuleviku kujundamisel kaasa rääkida, ärgitas koostama ühismärgukirju, suurel hulgal individuaalseid palvekirju ning hoolega täitma vallakogukondadesse saadetud ankeete. Teostatud reformid olid eesti rahvale aga suureks pettumuseks. Nii 1881. aasta märgukirjas kui ka revisjoniaegses avalikkuses sooviti eesti keele kasutusõiguse laienemist, eestlaste osalemist maa omavalitsemises ja talurahva elu kergendamist. Revisjonile järgnenud reformid neid ootusi ei täitnud.

---

[10]RA, EAA.296.5.3544, l. 119. Kuberneri kantselei kiri Sindi vallavalitsusele.

[11]RA, EAA.296.5.3544, l. 149. Instruktsioon valdadele ankeetlehtede täitmiseks.

Kirjandus

A n e p a i o, Toomas 2006. 1889. aasta justiitsseadused — Eesti peaaegu et esimene põhiseadus. — *Vene aeg Eestis: Uurimusi 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni*. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 14 (21).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 83–106

B r o c k h a u s , E f r o n 1900 = Брокгауз Ф. А, Ефрон Илья А. *Энциклопедический словарь*. Т. 29. С.-Петербург

D e p m a n 1961 = Депман, И. О назначении сенатора Н. А. Манасеина ревизором Лифляндской и Курляндской губерний. — *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateaduste seeria*, X kd, nr 2, lk 144–148

D r ī z u l i s, Aleksandrs (red.) 1949. *Manaseina revizija: Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto reviziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1833. g.* (Materiali Latvijas PSR vēstures pētīšanai.) Red. A. Drīzulis. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība

E e s t i r a h v a saadikud Peeterburgis. I. 1881. — *Sakala*, nr 26, 27. VI, lk 1

E e s t i s a a d i k u t e märgukiri keiser Aleksander III-le 19. VI 1881. 1929. — Hans Kruus. *Eesti ajaloo lugemik*. III: *Valitud lugemispalad Eesti ajaloo alalt XVIII ja XIX sajandil*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 280–285

I s a m a a l t. 1882. — *Eesti Postimees*, nr 17, 21. IV, lk 2

J a n s e n, Ea 2001. Eesti seltside saadikute märgukiri Vene keisrile 1881. aastal. — Ea Jansen. *Vaateid Eesti rahvusluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa, lk 229–258

K a r m a, Otto, August T r a a t 1961. Senaator N. A. Manasseini revisjoni puhul valdadest kogutud ankeetmaterjalidest. — *ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateaduste seeria*, X kd, nr 2, lk 162–177

K i t z b e r g, August 2010. *Ühe vana "tuuletallaja" noorpõlve mälestused*. I–II. (Eesti mälu 16.) Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia

L a u l 1961 = Лаул Э. О рапорте Н. А. Манасеина Александру III. — *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateaduste seeria*, X kd, nr 2, lk 149–161

L a u r, Mati, Ago P a j u r, Tõnu T a n n b e r g 1997. *Eesti ajalugu*. II. 2., parand. tr. Tallinn: Avita

L j u b i t š a n k o v s k i 2004 = Любичанковский Сергей В. Практика административного расследования должностных преступлений чиновников в оценке сенаторских ревизий начала

XX века. — *Вестник Оренбургского государственного университета*, № 10, с. 38–43. Vt vestnik.osu.ru/2004_10/6.pdf

M i r o n o v 1999 = Миронов, Борис Н. *Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства.* Том 2. С.-Петербург: Дмитрий Буланин

O m a l t m a a l t. Tartus: Soovsõna Eesti rahvale. 1882. — *Tartu Eesti Seitung*, nr 17, 28. IV, lk 1–3

R e i m a n, Villem 1910. Kolm ajaloohallikat venestamise päivilt. [I]. — *Eesti Kirjandus*, lk 1–8

S e m j o n o v a 2011 = Семенова Наталия Л. Причины сенаторской ревизии Оренбургской губернии 1842–1843 гг. — *Вестник Оренбургского государственного университета*, № 4, с. 46–51. Vt vestnik.osu.ru/2011_4/7.pdf

S e n a t o r i ülevaatusest Läänemere kubermangudes. 1882a. — *Sakala*, nr 13, 12. VI, lk 1–2

S e n a t o r i ülevaatusest. II. 1882b. — *Sakala*, nr 14, 22. VI, lk 1

S e n a t o r i ülevaatusest. III. 1882c. — *Sakala*, nr 15, 29. VI, lk 1

Z a j o n t š k o v s k i 1964 = Зайончковский Пётр А. *Кризис самодержавия на рубеже 1870–1880-х годов.* Москва: Издательство Московского университета

Z e t t e r b e r g, Seppo 2010. *Eesti ajalugu*. Tlk Helga Laanpere, Erkki Bahovski, Paul Kokla, Maimu Berg. 4., parand. ja täiend. tr. Tallinn: Tänapäev

T a l v e, Ilmar 2005. *Eesti kultuurilugu: Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni*. Tartu: Ilmamaa

T h a d e n, Edward 1969. N. A. Manaseins Senatorenrevision in Livland und Kurland während der Zeit von 1882 bis 1883. — *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas: Neue Folge*, Bd. 17, H. 1, S. 46–58

T h a d e n, Edward C. 1981. The Russian government. — Edward C. Thaden (ed.). *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, pp. 13–108

T o b i e n, Alexander 1925. *Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus*. Bd. I. Riga: Löffler

V a h t r e 2010 = *Eesti ajalugu*. V: *Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. 2010. Tegevtoimetajad Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg, peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa

V a r e s, Martin 2004. Katkendid minu mälestustest. I–II. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 3, lk 105–117; nr 4, lk 123–137

W i t t r a m, Reinhard 1973. *Baltische Geschichte: Die Ostseelande, Livland, Estland, Kurland 1180–1918. Grundzüge und Durchblicke*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

LAURI KANN (sünd. 1987) on lõpetanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo bakalaureuseõppe 2011. aastal, magistrikraad ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja erialal 2013, TÜ ajaloodoktorant a-st 2013. Töötab Tartu Herbert Masingu Koolis ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetajana. *Akadeemias* on arvustanud Toomas Karjahärma teost *1905. aasta Eestis: Massiliikumine ja vägivald maal* (2015, nr 9, lk 1690–1694).

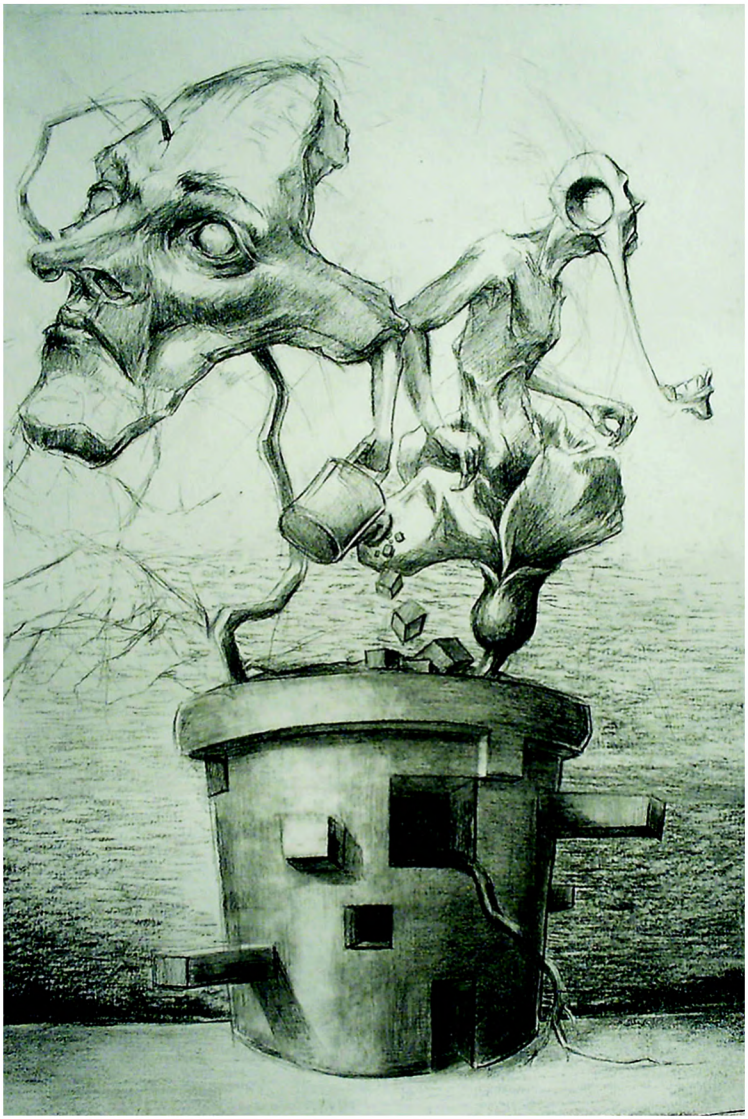

MADIS ORU. Pott (2013)

KOSMILINE TRIKSTER

Triksteri kuju ja mütoloogilised funktsioonid

Hasso Krull

AMBIVALENTSUS

Triksteri kuju on universaalsete mütoloogiliste figuuride seas kõige ambivalentsem. Tema omadused on paradoksaalsed, ja triksteriks saabki ta vaid tänu sellele, et ühendab endas tunnuseid, mida tavaliselt on raske kokku viia ja mis sageli jäävadki lõpuni vastuoluliseks, püsides koos ainult müütilise narratiivi loodud diegeetilise ühtsuse toel. On täiesti tavaline, et trikster on ühekorraga vana ja noor, tark ja rumal, hea ja kuri, võimas ja väeti; samuti võib ta olla ühtaegu inimene ja loom või inimene ja jumal, sõltuvalt oma asendist müütilise jutustuse kontekstis, mida piiritlevad teised tegelased, sündmustikus toimuvad pöörded ja üleminekud ühelt narratiivselt segmendilt teisele. See tähendab, et triksteri kujule pole ambivalentsus mitte lihtsalt iseloomulik, vaid see on tema ülesehitav tingimus: trikster on seda rohkem trikster, mida rohkem vastandlikke tunnuseid ta endas ühendab. Nii ei ole trikster mitte teatav ambivalentse tegelaskuju erijuht, vaid pigem kõigi ambivalentsete tegelaskujude prototüüp. Trikster on ambivalentsuse kehastus, selle omamoodi müütiline algoritm.

Triksteri määratlemist raskendab veel asjaolu, et teda on sageli määratletud *kultuurikangelase* mõiste kaudu. Nii kirjutab näiteks Stephen J. Reno:

> Põhja-Ameerika mütoloogias kujutab trikster endast sageli kultuurikangelase kergemeelsemat varianti. Tavaliselt on ta demiurg, kes pigem jätkab loomistööd ega algata seda — iseäralik tegelane, kelle kujusse koondub hulk vastuolulisi jooni: kord on ta kaval ja riuklik, kord loov ja inimeste suhtes üldiselt heatahtlik, siis jälle amoraalne ja frivoolne, kõva kiitleja ning äärmiselt seksuaalne. Trikster (vahel ka "ümberkujundaja-trikster" [*trickster-transformer*]) võib olla loomakujuline (näiteks koiott, pasknäär, naarits, jänes või ronk), aga samuti inimlike joontega, mida siiski sageli paisutatakse või moonutatakse. Vahel omistatakse triksterile jumalik päritolu (nt algonkini Glooscap) ja nimetatakse teda müütides "Vanaks", aga see osutab ennekõike triksteri ajatusele, mitte vanusele. Kuigi triksteri võtetega käib kaasas pettus, rumalus ja laiskus, saavutab ta sageli kogemata kombel tulemusi, mis on inimkonnale kasulikud (nt aastaaegade vaheldumine või loomade kodustamine) või annab inimestele hädavajalikke õpetusi (nt tule kasutamine või ravimine). Triksteri kohalolu müütides ja rituaalides annab neile sageli koomilise varjundi, mis pühalikkust mahendab (1995: 534).

Niisugune määratlus tekitab paratamatult küsimusi. Kas kultuurikangelane on trikster ainult siis, kui ta on piisavalt "kergemeelne"? Kas trikster, kellel ei ole ühtki kultuurikangelase omadust, ei olegi päriselt trikster, või on ta sama mütoloogilise universaali redutseeritud versioon? Kas iga kultuurikangelane muutub triksteriks, niipea kui tema käitumisse ilmub vastandlikke, ambivalentseid jooni? Kas kultuurikangelase mõiste on suurem ja hõlmavam, nii et trikster on vaid tema "kergemeelne variant"? Või on kultuurikangelase kuju lihtsalt kesksem ja olulisem, sellal kui trikster on ebamäärane ja marginaalne?

Need küsimused püüdis kokku võtta Paul Radin oma tuntud raamatus *Trikster: Uurimus indiaani mütoloogiast* 1956. aastal. Ta kirjutab:

> Erinevatesse triksteritsüklitesse süvenedes tekib tunne, et me peame hoolikalt eristama triksteri teadlikku loovat tegevust ja neid hüvesid, mis inimkonnale triksteri tegevuse tõttu juhuslikult ja kogemata osaks saavad. See seab aga uuesti üles vana küsimuse, kas trikster on algselt olnud jumalus. Kas tegu on tema loova tegevuse hajumisega või sulavad siin ühte kaks täiesti erinevat kuju: üks neist jumal, teine kangelane, keda mõnikord kujutatakse ini-

> mese ja mõnikord loomana? Kas kangelane on siin ülendatud jumalaks või oligi trikster algupäraselt kahe otsaga jumalus, kelle üks külg on konstruktiivne, teine destruktiivne, üks spirituaalne ja teine materiaalne? Või on trikster kõigist jumalatest, loomadest ja inimestest vanem? (Radin 1956: 125.)

Radini jaoks on kõige olulisem eristada mütoloogilises jutustuses triksteri selliseid tegusid, mis on teadlikult loova kavatsusega, ja teisi tegusid, mis on küll inimkonnale kasulikud, aga mille trikster saadab korda kogemata kombel, ilma teadliku kavatsuseta. See harunemispunkt teadlike ja teadvustamata tegude vahel näib tõepoolest olevat triksteri ambivalentsuse allikas, sest just siit saab alguse triksteri tegevuse tetralemmaline loogika (trikster tahab head ja see õnnestub; trikster tahab head, aga see ei õnnestu; trikster tahab kurja, aga see ei õnnestu; trikster tahab kurja, aga teeb kogemata head). Võiks öelda, et trikster on ennekõike kultuurikangelane hetkel, mil ta teeb teadlikult loovaid ja kasulikke tegusid, ja kultuurikangelane muutub triksteriks hetkel, mil ta kogemata kombel saavutab midagi esialgse kavatsuse vastast, mis on ometi millekski kasulik. Sellest olulisest harunemispunktist astub Radin aga sammu tagasi ning esitab taas vana ja vildakalt püstitatud küsimuse, kas trikster oli algselt jumalus või ei olnud. Pärast *winnebago* triksteritsükli põhjalikku analüüsi jõuab ta lihtsale järeldusele:

> Nende tõsiasjade põhjal saab teha ainult ühe järelduse: triksteri jumalikkus on alati teisene, selle on suuremalt osalt konstrueerinud mõtlejapreester, kes lugusid ümber tegi. Ometi ei tähenda see, et jumalikkus ei võiks mõnikord olla väga ammune. Samuti ei vasta see olulisele küsimusele, miks on triksterit nii sageli püütud jumalustega võrdsustada, juhul kui ta tegelikult jumal ei olnud. Arvan, et nende püüete põhjus oli võrdlemisi lihtne. Trikster on arvatavasti indiaani mütoloogia, ehk isegi kõikide mütoloogiate kõige vanem tegelaskuju. Pole sugugi juhus, et teda nii sageli seostatakse kivide ja päikesega, mida kõigis indiaani kosmoloogiates on peetud kõige vanemateks loodusnähtusteks. Niisugust tegelast ei saanud unustada, kõik pärismaised teoloogilised süstematiseerijad pidid teda tunnustama (Radin 1956: 164).

Siin omistab Radin triksteri "jumalustega võrdsustamise" preestritele ja teoloogidele, kes pidid sedavõrd muistse müto-

loogilise tegelaskujuga paratamatult arvestama ja kujundasid ta seepärast ümber, et ta "mõtlejapreestri" maailmavaatele paremini vastaks. Radin lähtub väga arusaadavast, intuitiivsest eeldusest, et religioosse praktika arengu käigus on mütoloogilisi elemente paratamatult töödeldud, mugandatud ja ümber mõtestatud, aga loobub siis selle intuitiivse eelduse mõjul märksa põhjapanevamast ideest, et trikster võiks olla algupäraselt paradoksaalne, ambivalentne figuur:

> Kui eemaldaksime algupärasest tsüklist episoodid, kus triksterit kujutatakse jumaluse või esimese loojana, väites, et need pole sellega seotud, millest saaks siis see tsükkel kõige vanemal kujul alguse? Arvan, et võib julgesti oletada: lugu algas kirjeldamatu tegelasega, keda painas nälg, ohjeldamatu rännukihk ja seksuaalsus (Radin 1956: 165).

Taandades triksteri näljale, talitsematule rännukihule ja seksuaalsusele, tõstab Radin kahtlemata esile Põhja-Ameerika triksterikujude väga iseloomulikke jooni, aga juhib tähelepanu kõrvale triksteri loogiliselt olemuselt. Vastupidi on 1994. aastal talitanud William Hynes, kes püüab vältida niihästi triksteri täielikku määratlemist kui ka tema määratlematuse lihtsakoelist omaksvõttu:

> Kui püüame leida keskteed ühelt poolt täieliku piiritlemise ja teiselt poolt ühise sisu puudumise vahel, näib ikkagi ilmuvat ühistunnuste kimp, mille moodustatud muster sobib triksteri kohalolule osutama. Esialgse tüpoloogia või teejuhi visandamiseks võib selgesti eristada vähemalt kuut sarnasust või ühistunnust. Lugeja ei peaks arvama, et see esialgne teejuht ongi üldine definitsioon või teooria.
>
> Triksteri manifestsete tunnuste kimbu tuumaks on 1) triksteri olemuslikult kaksipidine ja hälbiv tegelaskuju. Sellest tulenevad omakorda järgmised jooned: 2) petis/trikitaja, 3) kujumuutja, 4) olukordade ümberpööraja, 5) jumalate sõnumitooja/jäljendaja, ning 6) püha/tiirane meisterdaja [*bricoleur*]. Kõigil triksteritel ei pea kõiki neid tunnuseid olema. Siiski on enamik üksikuid triksteid sellele kimbule sarnaste tunnustega. Paljud uurijad, kaasa arvatud Laura Makarius, väidavad, et selliseid ühistunnuseid saab kasutada maatriksina, mis võimaldab vaadelda kõiki teadaolevaid triksterinäiteid ja otsustada, kui "triksterlikud" nad on. Küllap saabki nii hästi kontrollida ühistunnuste üldisuse määra, aga ette-

> vaatlik tuleks olla siis, kui üldisi tunnuseid hakatakse väljastpoolt peale suruma (Hynes 1993: 33–34).

Kui asetame triksterimustri keskmesse paradoksaalsuse ja ambivalentsuse, on meil olemas esmane kriteerium, mille põhjal otsustada, kas teatava tegelaskuju juurest võiks otsida ka teisi tunnuseid, mis Hynesi järgi võivad mustrisse kuuluda. Sellisel juhul võimegi pidada triksterit universaalseks, s.t kõigile mütoloogilistele traditsioonidele teataval hetkel omaseks tegelaskujuks. Ehk nagu on selgitanud Robert Pelton, kellelt *triksterimustri* mõiste pärineb:

> Kõigi modernsuse-eelsete rahvaste pärimustes leidub müütilisi olendeid, kes viskavad vempe ja on alati piisavalt sarnased, et ahvatleda inimvaimu nende jaoks omaette kategooriat looma, kui kord juba on nähtud kahte või kolme. Nad on ürgolendid [*beings of the beginning*], kes on oma töös keerukalt seotud kõigekõrgema jumalaga; ümberkujundajad, kes aitavad luua tänapäeva inimeste maailma; kangelased, kes teevad inimeste heaks suuri tegusid, aga on kas algselt või mõnes oma hilisemas vormis rumalad, rõvedad ja naeruväärsed, ja ikkagi taltsutamatud. Tihti on nad loomakujulised, aga mitte alati. [---] Kõik triksterid on lollitajad ja lollid, aga nende lollus varieerub; vahel on see destruktiivne, vahel kreatiivne, vahel skatoloogiline, vahel saatürlik, vahel mänguline. Teisisõnu, see muster on ka ise muutlik, sest kord on olemas ühed, kord jälle teised tunnused (1980: 14–15).

Peltoni pakutud triksterimustri-idee on väga viljakas, ja Hynesi heuristilise mudeli põhjal võib sinna lisada vaid ühe tingimuse, mis paistab olevat triksterimustri *sine qua non*: kui mütoloogilise tegelase käitumine või kõne jutustuse arenedes ei tekita ühtegi vasturääkivust, paradoksi ega lahendamatut apooriat, mis seaks ta jutustuse diegeetilises maailmas (ja selle implikatiivses kultuurikontekstis) ambivalentsesse valgusesse, siis ei ole meil põhjust otsida selles jutustuses triksterimustri jälgi. See tähendab, et iga kaval, riukaline või petlik tegelane ei ole iseenesest veel trikster, isegi kui ta teeb trikke. Mütoloogiline triksterimuster käivitub ainult siis, kui kaksipidisus ja piiripealsus on tegelaskujule sisemiselt omased — kui need on tema ülesehitavad eeldused, milleta me seda tegelaskuju ette kujutada ei saaks ega suudakski.

Nii võime näiteks öelda, et *Tõe ja õiguse* esimeses osas kalduvad Pearu tegelaskujuga seotud episoodid käivitama teatavat triksterimustrit (katkendlikku müütilist narratiivi realistliku romaani sees), sest Pearu karakter põhineb ambivalentsusel, määramatusel. Seevastu Andrese kuju ei soodusta kuskil triksterimustri käivitumist isegi siis, kui ta kedagi petab või teeb mõne triki, sest niisugune kaksipidisus ei ole Andrese kuju ülesehitav joon.

VIRTUAALSUS

Sageli väidetakse, et *triksteri* mõiste ilmus antropoloogiasse esimest korda 1868. aastal Daniel Brintoni raamatus *Uue maailma müüdid* (Ricketts 1987: 50; Doty, Hynes 1993: 14; Landay 1998: 2). Teose esmaväljaande digitaliseeritud versioonis (Brinton 1868, books.google.com) seda mõistet siiski ei leidu, ja Lewis Hyde väidab, et kuigi Brintoni raamat ilmus kolmes trükis, ei ole ta ühestki väljaaandest triksteri mõistet leidnud (Hyde 2008: 355). Seega võib siiski oletada, et antropoloogilise terminina tuleb trikster käibele alles 1898. aastal Franz Boase sissejuhatuses James Teiti raamatule *Thompsoni jõe indiaanlaste pärimused Briti Columbias*. Boas kirjutab:

> Üks indiaanlaste levinumaid müüte on lugu nn kultuurikangelasest, kes andis maailmale tema praeguse kuju, tappis maad rüüstanud koletised ja kinkis inimestele oskused, mis elu elamisväärseks teevad. Sel ajajärgul, mida võiksime nimetada eelajalooliseks, polnud inimeste ja loomade vahel selget erinevust, kuni ilmus kultuurikangelane ja muutis mõned olendid loomadeks, mõned aga inimesteks. Inimesed õpetas ta loomi tapma, tuld tegema ja riideid seljas kandma. Seega on ta inimkonna heategija. Ometi tegutseb seesama kultuurikangelane teistes lugudes kavala triksterina, kes upsakalt arvab, et tema on kõigist teistest üle, püüab neid tüssata nii kuidas oskab ja saab selle eest tihti karistada, kui väljavalitud ohvrid temast tugevamaks osutuvad. [---] Ükski sõjapidamisviis pole tema meelest liiga alatu, kui see võib võidule viia, ega ükski trikk liiga ebaaus, kui see aitab eesmärki saavutada. Eesmärk pole seejuures sugugi selle võimsa olendi vääriline, vaid vastupidi, ülimalt isekas — põhiliselt ajab ta taga rikkust või

> ilusaid naisi. Neid kaht aspekti on kultuurikangelase müüdis väga raske kooskõlla viia (Boas 1898: 4).

Boase jaoks on triksteri paradoksaalsus ennekõike tema eetilises ambivalentsuses: "Seega tundub, et olendil, kes andis maailmale praeguse kuju ja inimestele oskused, polnud vähemalt siinkandis mingeid altruistlikke motiive. Ta saatis kõik korda oma seikluste käigus, püüdes tihti otseselt oma vaenlasi kahjustada" (Boas 1898: 7). Ta võrdleb seesugust egoistlikku kultuurikangelast keskaegse kuradiga kristluses, pidades põhiliseks erinevuseks Põhja-Ameerika triksteri ja Euroopa kuradi vahel seda, et esimesel on oma tegusid tehes palju erinevaid eesmärke, teisel aga ainult üks: "Kõigi kuradi seikluste ainus eesmärk on hingede püüdmine, aga indiaani ümberkujundaja võitles arvukate vaenlastega, kes maal kurja tegid" (samas). Tõsiasi, et trikster Põhja-Ameerika pärimuses võitleb koletistega, kes on inimkonna vaenlased, tema eetilist ambivalentsust Boase silmis ei muuda, kuigi teatavast kosmilisest perspektiivist võiksime keskaegse kuradi vasteks pidada ka koletisi, mitte triksterit. Boase arvates kaob siin tegelikult vastuolu triksteri ja heatahtliku olendi vahel:

> Ta ei ole tavalises tähenduses "kultuurikangelane", suure väega heatahtlik olend, kelle eesmärk on inimeste elu edendada, vaid lihtsalt üks paljudest olenditest, kellel on mingi vägi ja kes andsid maailmale praeguse kuju. Kui mõistame nn kultuurikangelast sellisena, siis pole enam raske triksterit ja heatahtlikku olendit ühte ja samasse isikusse koondada. Trikster aitab inimesi üksnes juhtumisi, ajades taga omaenda huve. Vahendid võivad seejuures olla niihästi ausad kui ka alatud, samuti nagu indiaanlastel, kui nad vaenlasega tegemist teevad (samas).

Triksteri teod toovad inimkonnale tahtmatult kasu sellepärast, et inimestel on kalduvus kujutleda maailma tekkimist muutuste reana:

> Võib küsida, miks toovad triksteri teod ikka inimestele kasu, kuigi nende lugude kangelane ei kavatsegi inimkonnale head teha. Arvan, et selle fenomeni seletust peab suurtes joontes otsima tõsiasjast, et inimvaimul on kalduvus pidada olemasolevaid tingimusi muutuste tagajärjel tekkinuks. Maailm pole alati olnud selline, nagu ta on praegu. Ta on arenenud, kas paremaks või halvemaks.

> Üldiselt pole leiutiste progress primitiivsematel rahvastel nii kiire olnud, et kiputaks spekuleerima inimkonna võimalike tulevikusaavutuste üle. Pigem valitseb kalduvus pidada praegusi saavutusi varasema arengu püsivaks tulemuseks. Seepärast ongi ebatõenäoline, et indiaani pärimustes kõneldaks kadunud oskustest; pigem viidatakse uute oskuste levikule, ja nende levitaja peabki niisiis paistma kultuurikangelasena (Boas 1898: 8).

Boase käsitlusest võib abstraheerida triksteri mõiste kõige esimese, sünteetilise kontseptsiooni. Kuna see kontseptsioon koosneb kahest teineteist tasakaalustavast poolest, nimetan seda järgnevalt tasakaalustatud ehk bipolaarseks triksterimudeliks, vastandades seda tasakaalustamata ehk unipolaarsele mudelile, mis lähtub ainult loogilisest ambivalentsusest (Radini, Peltoni ja Hynesi triksterikäsitused pakuvad unipolaarse mudeli täiendatud versioone). Tasakaalustatud triksterimudel on järgmine:

1. Trikster on ennekõike eetiliselt kaksipidine, ambivalentne olend, kelle tegudest hea ja kuri küll alguse saavad, aga kes ise ei lähtu tegutsedes hea ja kurja eristusest. Nii jäävad tema teod lausungi loogika seisukohast väljapoole head ja kurja, aga asuvad lausumise loogika seisukohast ikkagi kultuurilisel tähendusväljal, kus tegusid hinnatakse ja astendatakse (kiidetakse ja laidetakse) hea ja kurja eetilisel teljel. Lausungi ja lausumise terav kontrast tekitab mütoloogilises triksterijutustuses humoorika efekti, aga kui seda kontrasti teravalt ei tajuta, jääb huumori eetiline laeng arusaamatuks. Seepärast ongi trikster raskesti mõistetav antropoloogidele ja teoloogidele, kes lähenevad mütoloogiale väljastpoolt. Seepärast on triksteri kuju raskesti seletatav ka pärismaalaste jaoks, kes teda küll hästi mõistavad (ja valjusti naeravad), aga ei oska alati tema käitumist põhjendada, sest lausungi ja lausumise kontrast on kultuuris immanentne ja implikatiivne ja selle üle pole tavaks arutleda. Triksteri muud ambivalentsed omadused (inimlik/jumalik, inimlik/loomalik, mehelik/naiselik, tark/rumal, noor/vana jne) on eetilise ambivalentsuse suhtes küll teisejärgulised, aga moodustavad olulise ühenduslüli, mis bipolaarse mudeli kaht poolust omavahel seob. Sekundaarseks võibki neid pidada üksnes lausungi ja lausumise kontrasti seisukohast,

sest kui keskendume lausungi analüüsile (jutustuse jälgimisele) *tout court*, on kõik ambivalentsuse tunnused esialgu võrdväärsed.

2. Triksteri kuju on žanriliselt seotud teatava suulise pärimuse osaga, mida võib kokkuvõtlikult nimetada loomislugudeks. Loomislugude hulka kuuluvad siinses käsituses kõik kosmoloogilised müüdid alates maailma ja inimese loomisest (*creation stories*) kuni üksikute kultuuriliste leiutisteni (*etiologic stories*). Loomislugude peategelasteks on mitmesugused jumalused ja kultuurikangelased, kelle vahel mõnikord on selge piir, mõnikord mitte (nt erisuguste loojapaaride puhul). Kultuurikangelasi võib siin mõista tänapäeval üldlevinud määratluse järgi:

> Kultuurikangelased, mütoloogilised kujud, kes tagavad inimestele mitmesuguseid kultuurilisi atribuute (tegutsedes kas jumalatega koos või nende vastu). Tihti on kultuurikangelane loom või trikster, ja selliseid pärimusi leidub etioloogilistes lugudes, kuidas inimesed õppisid küttima, avastasid tubaka jne (*Encyclopedia Britannica* 2006: 272).

Boase jaoks ei ole trikster ja kultuurikangelane omavahel vastuolus, kui eeldame, et selliste loomislugude protagonist on "lihtsalt üks paljudest olenditest, kellel on mingi vägi ja kes andsid maailmale praeguse kuju" ja et "inimvaimul on kalduvus pidada olemasolevaid tingimusi muutuste tagajärjel tekkinuks" (Boas 1898: 7–8). Loomislugude kangelane osaleb maailma kujundamises ja muutmises alates kõige esimestest ontoloogilistest tingimustest, ta esindab muutlikkuse metamorfilist printsiipi üleüldse. Tõsiasi, et tema teod jäävad seejuures väljapoole head ja kurja, ei ole mitte mütoloogiline täiendus või lisandus, vaid lihtne loogiline paratamatus, sest kui olemise ontoloogilisi tingimusi ei ole veel kehtestatud (s.t asjadel pole kindlat kuju ega toimimise seadusi), ei ole olemas ka taustsüsteemi, milles hea-kurja teljele paigutatud väärtushinnangud kehtida võiksid. Seega on põhjendamatu kogu triksteriteooriaga seotud "hämmastus" (*bewilderment*) (Doty, Hynes 1993: 13) ja lakkamatult korduvad tõdemused, et trikster ühendavat endas liiga palju vastandlikke rolle:

> Kui tahetakse mõista Põhja-Ameerika indiaanlaste müüte ja rahvapärimust, satutakse hõlpsasti segadusse "triksteri" kuju puhul,

> kes on ühtlasi maailma loov ümberkujundaja ja kangelaslik kultuuritooja. See "trikster-ümberkujundaja-kultuurikangelane" (või lühidalt "trikster-parandaja") on probleemne sellepärast, et kombineerib ühesainsas tegelaskujus vähemalt kaht, mõnikord aga kolme või enamat pealtnäha erinevat ja vastuolulist rolli (Ricketts 1966: 327).

Tasakaalustatud mudeli puhul võime niisugustest probleemidest edaspidi loobuda. Vastupidi levinud väidetele pole kosmilise triksteri ambivalentsus mitte segadust tekitav, vaid loomulik ja enesestmõistetav, ja erinevate või vastandlike rollide täitmine mitte raskesti seletatav, vaid ainuvõimalik ja paratamatu. Trikster on ambivalentne just sellepärast, et ta on loojafiguur — ta ei ole ambivalentne mitte loojafiguurina, vaid ambivalentsus tulenebki otseselt triksteri ürgsest loovusest, mis tulevikus kehtivaid vastuolusid alles tekitab. Problemaatiliseks võib pigem pidada loojafiguuri, kes ühest küljest loob meie praeguse maailma (kus kuri on tähtsal kohal), teisest küljest aga on loomult täiuslikult hea (s.t kurjal pole tema loomuses kohta) (Pagels 1989: 28–47). Triksteri puhul teodiike probleemi ei teki, ja selles võib soovi korral näha tema teoloogilist ülimuslikkust.

Bipolaarse mudeli teist poolust, mis ambivalentsust tasakaalustab, võib edaspidi nimetada virtuaalsuseks.[1] Virtuaalsus on triksteri ambivalentsuse varjatud eeldus. Kuna trikster on loo-

[1]Virtuaalsuse ja aktuaalsuse kategooriad on siin üle võetud Gilles Deleuze'i filosoofiast. Seejuures pole aga alati vastandatud virtuaalsust ja võimalikkust (*possibilité*), nii nagu Bergsoni eeskujul teeb Deleuze. "Võimalikkuse mõiste, väidab Bergson "Loovas evolutsioonis", tuleneb ekslikust probleemist, mis ajab segi "enama" ja "vähema" ega hooli liigierinevustest: võimalikkuse idees pole tegelikust vähem, vaid enam, samuti nagu olematuse [*nonbeing*] idees on enam kui olemise idees või korratuse idees enam kui korra idees. Mõeldes võimalikust kui tegelikule kuidagi "eeleksisteerivast", mõtleme kõigepealt võimalikust, lisame sellele siis tema olemasolu eituse ja seejärel projitseerime võimalikkuse "kujutise" minevikku. Nüüd pöörame selle protseduuri ümber ja mõtleme tegelikust, mis on midagi võimalikust enamat, s.t ta on võimalikkus, millele on lisatud eksistents. Seejärel väidame, et võimalik on tegelikkuses "realiseerunud". Deleuze seevastu heidab võimalikkuse mõiste kõrvale, eelistades virtuaalsuse mõistet. Virtuaalne ehk väes-

jafiguur, tegutseb ta puhta võimalikkuse ruumis, olles ise virtuaalsuse kehastus mütoloogilisel tasandil; kuna trikster aga jutustuse käigus lakkamatult teeb tegusid, millel on aktuaalne tulemus, aktualiseerib ta oma virtuaalsust lakkamatult ja satub ühtlasi aktuaalsesse ruumi, kus tema kuju muutub ambivalentseks. Nii võiks ka öelda, et trikster on ambivalentne ainult jutustuse aktuaalsuse vaatepunktist, aga ei ole ambivalentne puhta virtuaalsuse vaatepuntist, mida tema kosmiline loovus kehastab. Virtuaalsus avaldub mütoloogilisel tasandil muutlikkuse metamorfilise printsiibina, mille eetiline rekonstruktsioon satub paratamatult vastuoludesse, sest eetika eeldab juba kindlaks kujunenud harjumusi (kreeka ἔθω, "harjunud olema" [*to be accustomed*], ja ἔθος, "komme, harjumus" [*custom, habit*]; Liddell, Scott 1987: 226). Trikster ei ole seega tegelikult üldse ambivalentne, rangelt võttes ei saa tema kohta kasutada väljendeid "olemuslikult kaksipidine ja hälbiv tegelaskuju" (Hynes 1993: 34), "iseäralik tegelane, kelle kujusse koondub rida vastuolulisi jooni" (Reno 1995: 534), "kombineerib ühesainsas tegelaskujus vähemalt kaht, mõnikord aga kolme või enamat pealtnäha erinevat ja vastuolulist rolli" (Ricketts 1966: 327). Kuna triksteril polegi iseloomu, ei saa ta endas vastandlikke omadusi ühendada — vastupidi, trikster just ongi see lähtepunkt või maatriks, millest kombed ja harjumused alles tulenevad, mis teeb võimalikuks erinevad iseloomud ja eetose. Kui Boas tembutava kultuurikangelase kohta kirjutab:

---

olev ei oota realiseerumist, vaid ta on täiesti reaalne; tekkimine [*genesis*] tähendab seda, et virtuaalsus aktualiseerub" (Smith, Protevi 2008: 5). Siinses käituses on "kõikide võimaluste võimalikkus" enam kui tegelikkus (*réalité*) ega pruugi seega vastanduda virtuaalsetele olekutele, mis on täielikult reaalsed ja mida võib kokku võtta Prousti vormeliga: nad on "reaalsed, olemata aktuaalsed, [ja] ideaalsed, olemata abstraktsed" (*réels sans être actuels, idéaux sans être abstraits*) (Sauvagnarges 2003: 23). Virtuaalsus ja aktuaalsus on olemise modaalsused, sest "olemine on vastastikune saamine, virtuaalse ja aktuaalse omavaheline vahetus: väesolev on jõud, mis on kätte jõudmas" (*l'être est devenir mutuel, échange réciproque du virtuel et de l'actuel: le virtuel est une force en course d'actualisation*) (samas: 25). Seega oleks mõisteid täpsustades võimalik siin visandatud triksteriteooriat kritiseerida ja radikaalselt edasi arendada.

"Aga seesama kultuurikangelane ilmub teistes juturühmades kavala triksterina, kes upsakalt arvab, et ta on kõigist teistest olenditest üle, püüab neid igapidi tüssata ja saab oma jultumuse eest tihti karistada, sest tema arvatavatel ohvritel on suurem vägi" (1898: 4), kinnitab see just triksteri virtuaalset ühtsust, mitte vastuolulisust. Kuna trikster võib olla kõik, võib ta olla ka mitte midagi; kuna ta võib olla võimas, võib ta olla ka väeti; kuna ta võib olla hea, võib ta olla ka halb jne, sest virtuaalsus sisaldabki kõikide võimaluste võimalikkust.

LIMINAALSUS

Triksteri kuju seostatakse alati piiri mõistega: trikster on piiride ületaja, ähmastaja, nihutaja, valvaja ja tõmbaja. Robert Pelton, kes Lääne-Aafrika triksterid analüüsides on lähtunud Arnold van Gennepilt ja Victor Turnerilt laenatud liminaalsuse-ideest, jõuab seetõttu järeldusele, et trikster ise ongi piiripealsuse sümbol:

> Mõni aasta tagasi osutas Turner sellele, et triksteri "antinoomiline, paljuvormiline ja kaksipidine" iseloom on nagu inimene ise teatavates liminaalsetes olekutes, aga siin osutab tema arusaam liminaalsusest pigem sellele, et trikster on midagi enamat kui liminaalse inimese sümbol. Ilmselt on tõepärasem pigem väita, et trikster on liminaalse oleku sümbol, mis näitab, et niisugune olek on alati kättesaadav ja kujutab endast kosutava väe allikat [*permanent accessibility as a source of recreative power*]. Trikster võib ühiskondlikke tavasid rikkuda või neid pea peale pöörata [---]. Tõest ta alati ei hooli ega võta tõsiselt ka sotsiaalset nõuet, et sõnad ja teod peaksid enam-vähem kooskõlas olema, samuti ei lähe talle eriti korda bioloogia, ökonoomia, perekonnatruuduse või isegi metafüüsilise võimalikkuse nõuded. Ta võib rahumeeli mõnitada pühi vägesid, pühi olendeid ja isegi pühaduse keset, kõigekõrgemat jumalat, aga ta ei tee seda mitte niivõrd väljakutse pärast, vaid nende piiride uuendamiseks ja ümberkorraldamiseks (1980: 35).

Kalduvus kõikvõimalikke piire rikkuda ja segi paisata ei tähenda niisiis Peltoni meelest sugugi seda, et trikster püüaks tekitada kaost või näidata, et mingeid piire polegi olemas. "Kui triks-

ter kultuurist lahti ütleb ja loodusjõud valla päästab, vallandab ta [kultuuri ja looduse] loova väe, aga need ei loo mitte teist ürgilma, vaid *praegu* eksisteeriva maailma [---]. Trikster on pigem metamorfiline kui teriomorfiline; ta kuulub ühekorraga mitmesse ilma, ja *just sellepärast* ongi ta ümberkujundaja" (Pelton 1980: 36). Piiride lõhkumine on seega loov tegevus, mille tulemusena tekivad uued piirid. Piiripealse iseloomu tõttu võib trikster aga neidki piire vajaduse korral uuesti ületada, muutudes sõnumitoojaks erinevate valdade vahel. Lewis Hyde kirjutab:

> Trikster on piiriületaja. Igal rühmal on oma ääreala, arusaam sellest, mis sees on ja mis välja jääb, ja seal on trikster alati kohal, linnaväravas ja eluväravas, et kaubavahetust käigus hoida. Samuti on ta kohal sisepiiridel, mis korrastavad rühmasisest läbikäimist. Me tegeleme lakkamatult eristamisega — õige ja vale, püha ja ilmalik, puhas ja räpane, mehelik ja naiselik, noor ja vana, elus ja surnud —, trikster läheb aga alati üle piiri ja ajab eristuse sassi. [---] mõnikord võib trikster küll olla ka piiri *looja*, või toob ta päevavalgele mõne eristuse, mida varem ei märgatud. Näiteks on jumalad paljudes mütoloogiates elanud maa peal, kuni mõni trikster põhjustas nende taevassetõusmise. Seega on trikster maa ja taeva tohutu vahe sünnitaja; kui temast saabki jumalate sõnumitooja, värvatakse ta õigupoolest lahendama probleemi, mille ta ise on tekitanud. Piiri ületamine on sel juhul seotud piiri tõmbamisega, ja triksteri kõige täpsem kirjeldus ongi, et ta asub alati piiril — mõnikord piiri tõmbajana, mõnikord piiri ületajana, mõnikord piiri kustutaja või nihutajana, kuid igatahes on ta alati kohal, ikka läve jumal mis tahes vormis [*the god of the threshold in all its forms*] (2008: 7–8).

Piiride lõhkumine on triksteri puhul niisiis juba iseenesest ambivalentne tegevus: see ei ole kunagi ühesuunaline, vaid võib alati tähendada uute piiride kehtestamist, olemasolevate piiride süvendamist või vahendaja leidmise vajadust. Seesugune ambivalentsus võib viia mõttele, kas ehk pole piiripealsus lihtsalt triksteri ambivalentsuse strukturaalne väljendus? Takkajärele tunduvad triksteri teod meile ambivalentsed, kuigi sellal, kui need jutustuses toimusid, ei saanud nad veel ambivalentsed olla; hiljem tõuseb aga esile triksteri liminaalne asend, tema võime piire ületada, nihutada ja kehtestada. Piiripealsus oleks seega märk, et triks-

teri ainuomane virtuaalsus jääb alles ka pärast aktualiseerumist, s.t triksteri jaoks ei tähenda teatavate võimaluste teostumine teiste võimaluste hävimist. Trikster hakkab tegutsema siis, kui piire veel ei ole, ja kui piirid on tema tegevuse tulemusel tekkinud, ei pruugi need triksteri jaoks veel lõplikud olla, sest tema võib neid muuta või vähemalt ületada.

Piiripealsust võib seega määratleda kui triksteri algupärase virtuaalsuse reaktualiseerimist. Kuna me tajume aktualiseeritud virtuaalsust tagasivaates ambivalentsusena, võiks ambivalentsusest saada nõiaring, *circulus vitiosus*, millest triksteri algne virtuaalsus enam välja ei pääse, sest iga tema tegu, olgu see hea või halb, tark või rumal, mõistetav või arusaamatu, oleks juba aktualiseerunud ambivalentsuse väljendus, mis ei annaks meile enam midagi uut. Seevastu triksteri piiripealsus reaktualiseerib, ehk õigemini revirtualiseerib tema virtuaalsuse, nii et võimalikkus saab jälle võimalikuks. Just seetõttu muutubki trikster kultuurimustrite kinnitajaks ja määratlejaks, nii nagu seda kirjeldab Christopher Vecsey:

> Kultuuri piire lammutades aitab trikster neid piire määratleda. Vastutustundetult käitudes aitab ta vastutust määratleda. Ta küll ähvardab, kuid ühtlasi ka õpetab. Ta heidab tõsiasjadele kahtluse, aga aitab neile tõsiasjadele tähelepanu koondada. Ta ületab kultuuri ja looduse, elu ja surma piire, mida on peetud ületamatuks, ja tõmbab sellega neile piiridele tähelepanu. Vähe sellest, et ühiskond "sallib" triksterilugusid — neid ka "luuakse ja taasluuakse", sest nad teenivad eluliselt tähtsaid eesmärke: heidavad kahtlusevarje kõige olulisematele sotsiaalsetele arusaamadele, esitavad nende kohta küsimusi, kinnitavad neid ja tugevdavad usku neisse (1981: 161).

Kõige olulisemad piirid, millel triksteri virtuaalsus revirtualiseerub, on järgmised:

1. Elu ja surma piir (numinoosne liminaalsus). Selle kõige nõrgem versioon on jutustus, kus trikster teeskleb surnut, et teisi petta. Mõnevõrra tugevam versioon on jutustus, kus trikster kavaldab üle talle järele tulnud pahareti (Jaik 1980: 199–204) või püüab lõksu isikustatud surma (Mälk, Sarv, Viidalepp 1967:

148–150). Enamasti pole aga sellistel puhkudel tegemist kosmilise triksteriga, kes suudaks elu ja surma piiri uuesti määratleda; triksteri virtuaalsus on juba piiratud ega revirtualiseeru jutustuses täielikult (piiratud ja piiramatu virtuaalsuse kohta vt allpool). Kõige tugevam versioon on jutustus, kus trikster külastab teispoolsust (surnute valda) ja tuleb sealt eluga tagasi. Toon näiteks *yakima*-indiaanlaste loo (Loode-Ameerika) "Koiott ja Kotkas külastavad surnute maad":

> Loominimeste ajal [*in the days of the animal people*] oli Koioti meel kurb, sest inimesed surid ja läksid ära vaimude maale. Kõikjal tema ümber kostis leinajate hala. Koiott hakkas mõtlema, kuidas saaks surnud elavate maale tagasi tuua.
>
> Koioti õde oli surnud. Mõned tema sõbrad olid surnud. Kotka naine oli surnud ja Kotkas leinas teda. Koiott tahtis Kotkast lohutada ja ütles: "Surnud ei jää igaveseks surnute maale. Nad on nagu koltunud lehed, mis sügisel maha langevad. Küll nad jälle tagasi tulevad. Kui linnud laulavad ja rohi kasvama hakkab, kui oksad lähevad lehte ja pungad puhkevad õide, siis tulevad surnud jälle tagasi."
>
> Aga Kotkas ei tahtnud kevadeni oodata. Tema meelest oli vaja surnud kohe tagasi tuua. Nii asusidki Koiott ja Kotkas surnute maa poole teele (Clark, Bruce 2003: 193).

Koiott ja Kotkas jõuavadki vaimude maale, neil õnnestub vaimud üle kavaldada ja surnud korvi kinni panna. Poolel teel koju teeb Koiott aga korvi lahti, väites, et vaimude maa on juba kaugel ja nad ei saa enam tagasi minna. Seepeale lendavad kõik surnud vaimude maale tagasi.

> Algul oli Kotkas väga pahane, aga siis tuli talle meelde, mida Koiott enne rääkinud oli: "Praegu on sügis. Lehed langevad, ja ka inimesed surevad. Kui oksad lehte lähevad ja õied puhkevad, läheme siis uuesti surnute maale ja teeme veel kord proovi."
>
> "Ei," vastas Koiott. "Ma olen väsinud. Jäägu surnud pealegi igaveseks surnute maale."
>
> Nii tegigi Koiott seaduse, et pärast surma ei ärka inimesed enam kunagi ellu. Kui ta poleks korvi lahti teinud ega vaime välja lasknud, siis tuleksid surnud igal kevadel jälle tagasi, nii nagu rohi, puud ja lilled (Clark, Bruce 2003: 195).

Lause "tegigi Koiott seaduse, et pärast surma ei ärka inimesed enam kunagi ellu" näitab selgesti, kuidas trikster elu ja surma piiri uuesti kehtestab, piirates sellega ühest küljest aktualiseerunud virtuaalsust (surnud ei ärka enam kevaditi ellu), kuid avades ühtlasi tee aktuaalsuse revirtualiseerimiseks (surnute vallas on võimalik ära käia ja tagasi tulla).

2. Mehe ja naise piir (seksuaalne liminaalsus). Kõige nõrgem versioon on jutustus, kus trikster maskeerib enda naiseks (vastupidine maskeering on haruldane) ja petab sellega teisi. Transseksuaalne maskeering on üks tavalisemaid humoristlikke võtteid ega eelda triksteri kosmilist virtuaalsust. Maskeeritud trikster muutub aga kosmiliseks siis, kui ta paradoksaalsel kombel omandab sünnitamisvõime, nii nagu juhtub *winnebago* triksteritsüklis:

> Vembuvana võttis nüüd põdra maksa ja tegi sellest endale vitu. Siis võttis ta mõned põdra neerud ja tegi nendest rinnad.
>
> Viimaks pani ta selga naiseriided. Riiete sisse mahtusid tihedasti ära ka tema sõbrad. Riided olid needsamad, mille olid maha jätnud naised, kes pidasid teda pesukaruks. Seal ta nüüd seisis, tõesti väga ilus naine. Pärast seda nikkus ta rebasega, ja sai käima peale, siis pasknääriga ja lõpuks *hetceniga*-linnuga. Seejärel kõndis ta küla poole.
>
> Küla ääres elas üks vanaeit. See kõnetas teda kohe, üteldes: "Tütretütar, kuhu sa sedasi rändad? Kindlasti on sul midagi mõttes!" Vanaeit läks ja hakkas hõikuma: "Kuulake, kuulake! Siin on keegi, kes tuli pealiku pojale kosja." Nõnda paistis ta rääkivat. Pealik ütles nüüd oma tütardele: "Nojaa! Kindel see, selleks see naine siia tuli; tütrekesed, minge ja tooge oma vennanaine minu juurde." Mindigi. See oli väga ilus naine ja meeldis väga pealiku pojale. Kohe hakati kuivatama maisiteri ja keetma purustatud karuribi. Muidugi sellepärast, et tulemas olid Vembuvana pulmad. Kui toit valmis, pandi see vaagnale, jahutati ja kanti Vembuvana ette. Vembuvana neelas kõik ühe ampsuga. Sinna ta jäigi elama.
>
> Peagi sai Vembuvana käima peale. Pealiku poeg oli väga õnnelik, kuuldes, et ta saab isaks. Varsti sünnitaski Vembuvana poja. Siis sai ta uuesti käima peale ja sünnitas teise poja. Viimaks sai ta kolmandat korda käima peale ja sünnitas kolmanda poja (Radin 1956: 22–23, 2004: 24–25).

Kosmilise triksteri puhul lakkab maskeering olemast maskeering sõna ranges tähenduses, sest transseksuaalne maskeering ei tohiks anda maskeeritavale edasi vastassoo reproduktiivseid omadusi. Mehe ja naise piir ähmastub, virtuaalsus näib olevat täielikult aktualiseeritud, s.t trikster näibki olevat muutunud naiseks. Selleks et triksteri aktuaalsus taas virtualiseeruks, teeb jutustus ootamatu pöörde:

> Ühel päeval, kui parajasti hautati maisi, kiusas pealiku naine üht oma nadu. Ta ajas tüdrukut taga ümber haudeaugu, lõpuks aga hüppas sellest üle. Hüpates pudenes ta jalge vahelt mingi roiskunud kamakas. Tõusis kisa: "See on ju Vembuvana!" Meestel oli hirmus häbi, eriti häbi oli pealiku pojal. Kõik loomad, kes olid tulnud koos Vembuvanaga — rebane, pasknäär ja *hetceniga*-lind —, jooksid seepeale minema (Radin 1956: 24, 2004: 26).

Seksuaalse liminaalsuse teisend on jutustus triksteri abielust oma tütrega või tütardega, mis on Põhja-Ameerikas põimunud numinoosse liminaalsusega (oma eesmärgi saavutamiseks teeskleb trikster surnut). Henrietta Schmerleri järgi koosneb see lugu tavaliselt seitsmest põhielemendist: "tütarde himustamine, haigusе ja surma teesklemine, surmaeelsed õpetused, maskeerituna tagasipöördumine, tütardega abiellumine, triksteri paljastamine tütarde poolt ja triksteri karistamine" (1931: 206). Lugu lõpeb jällegi piiride kehtestamisega, mis sedapuhku triksterist enesest ei olene. Nii on see nt *ute* versioonis, mille Schmerler pikemalt ümber jutustab:

> Inimestel hakkas hirm. Vanaeit küsis oma tütrelt, mida mees tegi, kui nad ühte heitsid. Tüdruk vastas: "Ta imes mu rinda." "No seda teeb ta ka minuga, see on sinu isa." Vanaeit oli maruvihane, lõikas mehe nooletupe puruks, murdis vibu ja nooled katki ning viskas lõkkesse. Siis ta ütles: "Põgeneme." Nad läksid üles taeva poole. Sunawi [trikster] tuli koju ja ütles: "Oodake mind ka." Tema naine vastas: "Sina, vanameheraisk, panid oma tütardele taha. Sinuga me enam koos ei ela, me läheme üles taevasse." — "Oodake mind ka." — "Ei, nüüd on juba liiga hilja. Sa muutud hundiks. Kui päike looja on läinud, hulgud juba ringi, ulud ja näksid oma saba." Sunawavi ütles: "Aga teie muutute tähtedeks." "Olgu pealegi." Nii saidki neist neli õhtutähte, keda hüütakse Soneyan (1931: 197–198).

Peale seksuaalse ja numinoosse liminaalsuse muutub trikster inimesest loomaks, ilmutades sellega veel üht piiri. Kuigi tegu näib olevat virtuaalsuse piiramisega, on siingi teatavas mõttes tegemist revirtualiseerimisega, sest loomana on trikster ikka trikster, s.t virtuaalne inimene.

3. Tõe ja vale piir (lingvistiline liminaalsus). Kosmiline trikster võib olla ühekorraga inimene ja loom, kuid see piiripealsus pole mitte niivõrd bioloogiline, kuivõrd lingvistiline: trikster on pärit müütilisest esiajast, kus loomad veel rääkisid, s.t kus praegused loomad olid veel inimesed. Lingvistilise piiripealsuse kõige nõrgem versioon on loomamuinasjutt, kus loomad käituvad nii, nagu (inimeste arvates) käituvad loomad, aga kõnelevad nagu inimesed. Mõnikord võidakse loomadele siiski omistada ka teistsugust keeletarvitust:

> Ennevanaste, kui kõik loomad rääkinud, tulnud hunt metsast välja.
>
> Kana siblis õues. Hunt teretas kanad: "Tere-tere, tiipajalga!"
>
> Kana vasta: "Jumaleme, lampajalga!"
>
> Hunt küsima: "Kas koonukas kodu?"
>
> "Ei ole."
>
> "No siis kässi kärtsa välja tulla usinaste, onu ootab aja taga."
>
> Kana hundilt küsima: "Kui palju sa, va onu, oled ka eluajal omale roaks saanud?"
>
> "Jah, ma juba kaunike hulk teisa..."
>
> "Noh, kui palju siis?" küsis kana uueste.
>
> Hunt arvama: "Nelikümmend nibunina, viiskümmend vibunina, kuuskümmend kompa-kampa, seitsekümmend siba-saba, sada sassi-nassi, tuhat tutulutu" (Mälk, Sarv, Viidalepp 1967: 50).

Nagu üleskirjutaja Jüri Saalverk on seletanud, tähendab "koonukas" koera, "kärts" siga, "nibunina" kana, "vibunina" hane, "kompa-kampa" hobuseid, "siba-saba" sigu, "sassi-nassi" lambaid ja "tutulutu" veiseid. Selline keeletarvitus on ühtlasi lastepärane, ja lingvistiline liminaalsus seostubki lastepärase keeletarvitusega, millele on omane kõrgendatud virtuaalsus, sest lapsed kasutavad grammatikat vabamalt, teevad uuenduslikke vigu, leiutavad uusi väljendeid, mõtlevad välja uusi sõnu jne.

Samas on lingvistiline liminaalsus seotud ka keelelise virtuaalsuse negatiivse küljega, piiramatu valetamise võimalusega. Trikster võibki valetada väga leidlikult ja ettearvamatult, muutudes nii petise musterkujuks. Kui trikster ei ole (enam) kosmiline figuur, hakkab tema keelelise leidlikkuse virtuaalsus kahanema ja triksterist saab tavaline kelm. Kui trikster aga on kosmiline figuur, võib ta keelelise virtuaalsuse ise kehtestada. Nii juhtub nt akani (Lääne-Aafrika) jutustuses, kus trikster Ananse (ämblik) kutsub endale külla mehe, kelle nimi on Vasturääkimist-ei-salli. Külalise saabudes pole triksterit kodus, tema lapsed aga räägivad talle kõikvõimalikke valesid, mida isa on neile õpetanud. Vasturääkimist-ei-salli lastele vastu ei räägi, aga olukord muutub siis, kui trikster koju jõuab:

> Ananse jõudis koju. Ta käskis lastel külalisele süüa teha, aga need võtsid ainult ühe pisikese kalamaimu ja palju-palju pipart. Kui Vasturääkimist-ei-salli sööma hakkas, kõrvetas pipar nii kangesti, et ta palus Ntikumal, Ananse pojal, tuua natuke vett. Poiss läks veetünni juurde, aga tuli tagasi ilma veeta. Vasturääkimist-ei-salli palus jälle vett, Ntikuma aga ütles: "Meil on kolme sorti vett. Kõige peal on isa vesi, keskel mu ema kaasnaise vesi ja kõige all minu ema vesi. Tahaksin sulle tuua ainult oma ema vett, aga kui ma olen hooletu, tõuseb sellest tüli." Nüüd ütles Vasturääkimist-ei-salli: "Kuule jõmpsikas, sa valetad!" Kohe hüüdis Ananse: "Pekske ta surnuks!" "Miks nad peavad mu surnuks peksma?" küsis Vasturääkimist-ei-salli. "Sellepärast," vastas Ananse, "et sina ei salli vasturääkimist, aga rääkisid ise teisele vastu. Sellepärast käskisingi su surnuks peksta." Kui Vasturääkimist-ei-salli oli surnud, lõikas Ananse tema ihu väikesteks tükkideks ja puistas igale poole laiali. Sellest ajast peale räägivadki inimesed üksteisele vastu (Pelton 1980: 27).

Akani pärimuses on trikster seega teatavas mõttes vasturääkivuse looja: puistates laiali Vasturääkimist-ei-salli keha tükikesed, külvab ta sõna otseses mõttes inimeste sekka vasturääkivuse eod. Lingvistiline liminaalsus tähendabki, et tõe ja vale piir ei saa olla keeleliselt täpselt fikseeritud ja seda on võimalik uuendada, mis ongi triksteri müütiline ülesanne.

Triksterit kui keelelist looma peab eristama teriomorfsetest mütoloogilistest olenditest, kes on samuti piiripealsed, aga kellel

pole kosmilise triksteri virtuaalsust. Sellised on nt koerakoonlased, kes paigutatakse mütoloogiliselt kõikvõimalikele äärealadele (White 1991: 15–21), kuid kes ei ole triksterid, sest neile pole omane lingvistiline liminaalsus ega keelelise aktuaalsuse revirtualiseerimine.

4. Puhta ja roojase piir (abjektne liminaalsus). Triksterile on omane eriline külgetõmme kõige suhtes, mida peetakse kultuuris ebapuhtaks, rüvedaks, roojaseks, rikutuks jne. Lewis Hyde kirjutab: "Roe on triksteri jaoks üks maailma loomise vahendeid, ja taevas jääb sellest maailmast päris kaugele" (2008: 177). Kalduvus pidada abjektset liminaalsust triksteri eriliseks eesõiguseks, mis on seotud tema erandliku asendiga pühaduse suhtes, lähtub ennekõike Mary Douglase analüüsidest raamatus *Puhtus ja oht*, kus osutatakse pühaduse ja roojasuse ambivalentsele seosele:

> Meie arvates peab pühi asju ja paiku rüvetamise eest kaitsma. Pühadus ja ebapuhtus on vastandlikud. Pigem võiksime pidada täis kõhtu tühjaks või magamist käimiseks. Ometi arvatakse, et primitiivsed usundid ei tee pühal ja räpasel selget vahet. Kui see tõsi on, osutab see tohutule lõhele, mis eraldab meid meie esiisadest ja tänapäeva primitiivrahvastest (2002: 9).

Triksteri abjektne liminaalsus võib mõnikord avalduda nõrgal kujul, klassikalise ekskrementaalse huumorina. Nii juhtub *winnebago* triksteritsüklis, kus trikster pärast lahtistava mugula söömist satub hätta iseenda väljaheidete pärast:

> Vembuvana kulges edasi. Tundus, nagu oleks ta vaevast lahti saanud. "Mugul oli kange lõuapoolik," arutas ta omaette, "aga pasale ta mind ajada ei suutnud." Sedaviisi rääkides hakkas tal ometi kerge, õige kerge sitahäda. "Ehhee, või seda see tähendaski. Mugul praalis küll nagu oskas." Nõndaviisi rääkides pritsis ta pisut paska. "Ei no, oli alles lõuapoolik! Seda ta seal vist seletaski." Viimaste sõnade juures hakkas Vembuvana vägevasti pasandama. Veidi aja pärast tundis ta kükitades, et kannikad puutuvad vastu sitahunnikut. Ta ronis nüüd ühele palgile ja kükitas seal, aga varsti puutusid kannikad ikka hunnikut. Lõpuks ronis ta teisele palgile, mis toetas vastu puutüve. Aga isegi seal puutus tagumik hunnikut, nii et ta läks aina kõrgemale. Ometi oli ta sealgi vastu hunnikut ja pidi minema veel ülespoole, suutmata pasandamist lõpetada. Puulatva

> ta jõudis, see oli väga peenike ja ebamugav. Pealegi kerkis pask talle varsti järele.
>
> Isegi puuladvas istudes pasandas ta edasi. Vembuvana proovis ennast nihutada, aga latv oli libe ja ta kukkus otse sita sisse. Alla tema langes, alla pasahunnikusse. Tõtt öelda lupsas ta sinna ülepea, ja alles suurte pingutustega sai ta sealt välja. Tema pesukarunahast tekk oli üleni sitane, välja tulles lohistas ta seda enda järel. Kõrkjapundar tema seljas oli samuti sitaga koos, samuti karp, kus ta hoidis oma munni. Karbi tegi ta tühjaks ja võttis siis uuesti selga (Radin 2004: 28–29, 1956: 26–27).

Abjektne liminaalsus tugevneb aga märgatavalt, kui trikster liidetakse või samastatakse roiskuvate, mädanevate ja kõdunevate vormidega, mille kõige teravam väljendus on surnukeha. Julia Kristeva abjektikäsitluses peetaksegi laipa kõige iseloomulikumaks abjektiks:

> Laip [*cadavre*] (*cadere*, kukkuma, langema) kui miski, mis on pöördumatult langenud, kloaak ja surm, kõigutab identiteeti veelgi enam, sest inimene tunneb end selle ees seistes hapra ja petliku juhusena. [---] Kehavedelikud, mustus ja sitt on see, mida elu surmast välja kannatab — hädavaevu ja suurivaevu. Ma olen siin enda kui elusolendi piiril. See piir eraldab mu keha ümbritsevast kui millegi elava. [*J'y suis au limites de ma condition de vivant. De ces limites se dégage mon corps comme vivant.*] Väljaheited langevad selleks, et ma elaksin, kuni ma lõpuks kõik kaotan ja kogu mu keha kukub teisele poole piiri, *cadere, cadavre*, laip. Kui mustus [*l'ordure*] üksnes tähistab seda, mis on teisel pool piiri, kus mind ei ole ja tänu millele ma olemas olen, siis laip, see kõige jälestusttekitavam jäte on ise üksainus kõikevallutav piir. Enam pole mina see, kes välja tõukab, vaid "ma" ise tõugatakse välja. [*Ce ne plus moi qui expulse, "je" est expulsé.*] Piirist on saanud objekt (Kristeva 2006: 16, 1980: 11).

Kristeva meelest on laip objektistunud piir, ta ei näita enam lihtsalt seda, mis asub teispool puhta ja roojase piiri (ekskrement), vaid kujutab endast kõikevallutavat piiripealsust. Trikster võib tõepoolest kehastada ka seesugust abjekti, nt *miwoki* loomisloos, kus Koiott teeskleb surnut ja laseb lindudel oma tuharasse käigu uuristada:

> Koiott heitis siruli maha ja teeskles surnut. Tuli palju vareseid ja viusid. Nad hakkasid nokkima Koioti tagupoolt ja uuristasid tema vasakusse kannikasse suure augu, tungides järjest sügavamale. Nüüd tõmbas Koiott augu kiiresti kinni ja röövlid jäid lõksu. Siis läks Koiott koju tagasi, tegi augu uuesti lahti ja ütles Pistrikule, et see peab linnud välja võtma ja sulgedest paljaks kitkuma (Erdoes, Ortiz 1998: 12).

Kosmilise triksteri puhul on abjektiivne liminaalsus osa tema loovusest. Kui aga triksteri virtuaalsus on juba piiratud ega saa täielikult revirtualiseeruda, võib ta muutuda räpaseks tegelaseks, kes äratab ennekõike tülgastust. Sellise tänapäeva triksterina on kirjeldatud Sacha Baron Coheni filmi peategelast Borat Sagdiyevit, kes rikub Ameerika igapäevaseid kombeid, ähmastab piire ja rüvetab pühadusi: "Vetsus peseb ta nägu ja jões oma aluspükse; kogu filmi vältel on tal ikka seljas sama räpane ja haisev ülikond. Ta mõnitab Ameerika hümni ja naeruvääristab nelipühilaste jumalateenistust. [---] Tavamõistuse seisukohast käitub ta šokeerivalt, sest trikster ei tunnista sotsiaalseid konventsioone ega moraalireegleid" (Kononenko, Kukharenko 2008: 12). Kuna Borat ei ole kosmiline trikster, ei suuda ta oma aktuaalsust enam ületada ja üksnes šokeerib, kehtestamata mingeid uusi piire ja pakkumata traditsiooni loomise võimalust. Nii kaob jutustuse uuenemisvõime ja seda ei saa enam pikalt jätkata: "Pikema tsükli jaoks Borat hea aine ei ole" (samas: 17).

Numinoosne, seksuaalne, lingvistiline ja abjektne liminaalsus näivad eriti olulised sellepärast, et seovad mütoloogilist triksterit mitmesuguste muude tegelaste ja narratiivsete episoodidega, mis ei ole triksterimustriga tingimata seotud. Numinoosset liminaalsust omistatakse tontidele ja kodukäijatele, seksuaalne liminaalsus on jämekoomika ja roppude anekdootide põhiline allikas, lingvistiline liminaalsus nihkub fookusesse mis tahes pettuseloos, ja abjektne liminaalsus kuulub kindlasti kokku õuduskultuuris tegutsevate "elavate laipade" ehk zombidega. Siiski ei tähenda nende piiripealsuste esiletõstmine seda, et mõnede mütoloogiliste narratiivide puhul poleks esmatähtis inimese ja looma piir, inimese ja jumala piir, kultuuri ja looduse piir, vanaduse ja

nooruse piir jne. Kuivõrd trikster on ennekõike virtuaalne olend, võib temaga seotud jutustuses aktualiseeruda ja revirtualiseeruda mis tahes piir, ehk nagu kokkuvõtlikult sõnastab Robert Pelton: "Trikster sümboliseeribki piiripealset seisundit ja selle püsivat kättesaadavust kosutava väe allikana" (1980: 35).

DIEGEETILISUS

Trikster muutub triksteriks jutustuse käigus, narrativeeritud sündmusteahela kaudu. Trikster on diegeetiline olend, kes eksisteerib jutustatud maailmas ega ole sellest lahutatav.[2] Triksteri kuju ei sõltu sellest, kas tegemist on suulise või kirjaliku jutustusega (see võib olla ka folkloori üleskirjutus, filmi ümberjutustus jne), küll aga määrab triksteri iseloomu jutustuse enese žanr. Samuti sõltub žanrist jutustaja iseloom. Nii on Paul Radin *winnebago* triksteritsükli puhul osutanud, et see kuulub pühade lugude hulka (*wai-*

[2]Neologismi *diégèse* võttis 1951. aastal filmiteoorias kasutusele Étienne Souriau, et vältida segiajamist mõistetega *histoire* (pr k "ajalugu") ja *mythos* (Farcy 1991: 37). Hiljem kandis Gérard Genette selle üle narratoloogiasse, analüüsides Marcel Prousti romaaniteksti, kus narratiivselt esmased sündmused ei ole alati diegeetiliselt esmased, s.t varem jutustatud sündmused pole tingimata varem toimunud (Genette 1972: 77–121). Peamiselt adjektiivina kasutatud mõistet peab Genette pärastpoole täpsustama: "Genette võtab termini omaks (*"Figures"*, III kd), kuid kasutab enamasti adjektiivi "diegeetiline" [*diégétique*], osutamaks, kas miski on või ei ole loo osa, ning näib substantiivina eelistavat "lugu" [*histoire*]. Genette pole küll ainus, kes on *diegeesi* mõistet kasutanud *loo* sünonüümi või asendajana, kuid siiski pidas ta vajalikuks asja hiljem selgitada. Raamatus "Nouveau discours du récit" ta täpsustabki, et *diegees* on loo maailm [*l'univers de l'histoire*] (nii arvas ka Souriau), s.t ruum ja sündmuste kogum [*ensemble*], *lugu* on aga sündmuste käik ja omavaheline liitumine [*une trajectoire et un enchaînement*]" (Farcy 1991: 37–38) Seega on diegeetilisus pigem ruumiline, narratiivsus aga ajaline kategooria. Triksteri diegeetilisus väljendab tema kuulumist müütilisse ruumi, milles sündmuste järgnevus pole küll lineaarselt määratud, aga mis tekib fragmentaarsete jutustuste kaudu ja millest väljaspool triksterit olemas ei olegi.

kan), peab kinni pidama teatavatest reeglitest ja nõuab kindlaid jutustamistingimusi:

> *Waikan*'i ei tohtinud kunagi jutustada suvel, vähemalt mitte ajal, kui maa peal liikus madusid. *Waikan* ei võinud traagiliselt lõppeda, s.t kui kangelane suri või tapeti, pidi see olema ajutine. Niisuguse lõpu tingis mõistagi see, et *waikan*'i kangelased olid alati jumalikud olendid, ja *winnebago*'d pidasid jumalikke olendeid surematuks, välja arvatud juhul, kui nad kuulusid kurivaimude hulka [---]. *Waikan*'i kangelasteks olid kas vaimud või jumalused, näiteks Äikeselind, Vetevaim, Päike, Koidutäht, või siis ebamäärased pooljumalused, näiteks Trikster, Mees-kel-on-inimpeadest-kõrvarõngad (tuntud ka Punasarvena) ja Põis, või loomad, näiteks Jänes, Kilpkonn, Karu või Hunt (Radin 1956: 118).

Radin sai triksteritsükli Sam Blowsnake'ilt, kes pidi selle omakorda saama Radinile tundmatult vanemalt jutustajalt: "Kes see oli, seda ma ei tea. Miks ma ei tahtnud küsida, selleks oli hulk põhjuseid, mida siin pole mõtet seletada; kõige tähtsam oli see, et müüt oli püha ja mina olin võõras valge mees. Aga seda jutustas kindlasti keegi, kes pidas seda tõeks" (Radin 1956: 111). Kui triksterilugu kuulub pühasse žanri, on ka selle tegelane kahtlemata püha. Niisugused lood peaksid moodustama teatava "püha ajaloo", jutustuse kõige esimestest ja algsematest asjadest, mida võib ühtlasi pidada igapäevastest sündmustest tõelisemaks, ehk nagu on selgitanud Mircea Eliade:

> Olulistesse müütidesse koondatud ürgne ja püha ajalugu on põhjapanev, sest ta ühtaegu seletab ja õigustab maailma, inimese ja ühiskonna olemasolu. Sellepärast peetaksegi mütoloogiat ühtlasi *tõeliseks* ajalooks: ta jutustab sellest, kuidas asjad tekkisid, andes inimese tegemistele eeskuju ja õigustuse. Inimene mõistab, mis ta on — surelik, teatavast soost — ja miks see niimoodi on, sest müüdid jutustavad, kuidas tekkis surm ja ilmus seksuaalsus. Küttimine või põlluharimine toimub teatud kindlal viisil, sest nagu müüdid selgitavad, neid tehnikaid õpetasid esivanematele kultuurikangelased (1969: 76).

Samas võib trikster ometi olla ka müütiline tegelane, kellega seotud lood ei ole iseenesest pühad ega tõelised. Niisugune on

akani trikster Ananse (ämblik) Lääne-Aafrikas, kes on küll paljudes lugudes maailma ja inimese looja (esivanemate esivanem), kuid keda sellegipoolest ei austata samamoodi nagu kõige tähtsamat jumalat Nyamet (Vecsey 1981: 167). Anansega seotud lood moodustavad omaette suulise kirjanduse žanri, mis ongi saanud nime triksteri tegelaskuju järgi:

> Akanite jaoks on suuline traditsioon üliolulline. Väljaõppinud spetsialistid memoreerivad ja retsiteerivad nende pühasid lugusid. Triksterilugude jutustamiseks pole aga spetsialiste tarvis, ja sama kehtib muude rahvajuttude kohta, mida nimetatakse lihtsalt *Ananesem*, s.t "Ananse lood". Kõiki Ananse-lugusid peetakse väljamõeldisteks hoolimata sellest, kas nende tegelaseks on Ananse või keegi teine. Need polegi müüdid, mitte üheski mõttes. Neid võib jutustada igaüks, kuigi ainult õhtuti või mõne kombetalituse käigus, näiteks lugupeetud jutuvestja matustel. Enne jutustama hakkamist ütleb jutustaja, et see pole tõsilugu. Akanitel on vähemalt sadakond triksterilugu ja muid Ananse-lugusid, mille pole rituaalidega mingit silmanähtavat seost; need on lihtsalt jutud (Vecsey 1981: 162–163).

Viimaks võib trikster olla ka tegelane, kellel kosmilist tausta ei olegi, kuid kes sellegipoolest on kosmilise triksteriga suguluses vähemalt lingvistilise liminaalsuse poolest. Selline on näiteks Mulla Nasreddin (Hodža, Džuha), kellel kosmoloogias kohta ei ole, kuid keda siiski on mõnikord pühaks peetud:

> [Mõned tõlgendajad] otsivad [Mulla Nasreddini lugudest] nagu tähendamissõnadest peidetud, ärkamisele juhtivat õpetust ja teevad need lood dervišite äratusõpetust vahendava folkloori põhivaraks ning Mulla Nasreddini lausa pühakuks. Selles pole kummatigi mingit ebajärjekindlust — endisaja inimese silmis oli eeskätt oma ülemaisusest johtuva väe varal selles ilma vägevaist kõrgemal seisev pühak see mees, kes astus välja tõe eest, manitses ülekohtuseid ja oli toeks lihtrahvale tema hädades. Ebakonventsionaalne käitumine ja tõe valjult väljaütlemine oli hullude, narride ja pühakute eesõigus" (Udam 1987: 199).

Niisuguse triksteri virtuaalsus ja sellest tulenev ambivalentsus avaldub ennekõike tema keelelises leidlikkuses, sõnadega mängimise oskuses ja sageli ka pöörases valetamisvõimes. Mõnikord võib ta olla ka seksuaalselt või abjektselt liminaalne, aga mitte

kunagi numinoosselt, sest elu ja surma piiri ületamine on juba iseenesest kosmiline samm. Äärmisel juhul võib sellise triksteri abjektne liminaalsus peatuda numinoossuse lävel, nagu mõnes Juku-naljas eesti linnafolkloorist:

> "Öelge, doktor, kas kümneaastane poiss võib endal ise pimesoolt opereerida?"
>
> "Loomulikult mitte!"
>
> "Kuulsid, Juku! Pane see kohe tagasi!" (Tungal 2010: 51.)

Kuna "hulludel, narridel ja pühakutel" on ühiseid triksterlikke jooni, peab siingi rõhutama triksteri diegeetilisust. Näiteks võib mõne poliitiku, kunstniku, kurjategija, ärimehe või teletähe üleastumistes olla midagi "triksterlikku", kuid me ei saa teda triksteriga võrrelda enne, kui temast pole vormitud folkloorset, diegeetilist tegelast, kellega seotud jutustus järgib kindlaid žanrireegleid. Näiteks tuntakse vene linnafolklooris rohkesti Puškini-anekdoote, kuid nende peategelane on ikkagi diegeetiline trikster, mitte ajalooline isik. Tõsi küll, diegeetilise triksteri kuju võib mõnikord mõjutada ajaloolise narratiivi ülesehitamist, näiteks dokumenteeritud jutustuses Eesti pungist, kus punkari kuju esitatakse teatava aktuaalsuse, ENSV ajaloolise tegelikkuse revirtualiseerijana (Blackplait 2009). Punkarite käitumine, riietus, elustiil ja kõnepruuk lähendavad neid abjektsele liminaalsusele, kuid kuni "punkarist" pole vormitud diegeetilist figuuri, ei ole põhjust pidada ühtegi ajaloolist punkarit triksteriks, sest enne müütilise mõõtme omandamist jääb ajalooline isik virtuaalsuse aktualisatsiooniks. Küll võib aga diegeetiliseks triksteriks pidada Andrus Kiviräha loodud Ivan Orava kuju, kes revirtualiseerib ajaloolise narratiivi (Kivirähk 2008).

Numinoosse liminaalsuse olemasolu diegeetilisest triksterist lahus võib samuti põhjustada segadust. Nii on aeg-ajalt sarnastatud triksteri ja šamaani kuju, sest jutustusi kosmilisest triksterist tuntakse sageli kultuurides, kus on olemas šamaani (nõia) kogukondlikult tingitud roll: triksteri universaalsus "on nii-öelda koekstensiivne šamanismiga, millesse teatavasti kuulub kogu spiritualismi fenomenoloogia. Šamaani ja nõia kujus on midagi

triksterlikku" (Jung 1956: 196). Mac Linscott Rickettsi arvates on triksteri ja šamaani funktsioonid aga põhimõtteliselt erinevad:

> Šamaan, elav religioosne ekspert, ühiskonna esimene "professionaal" (kes ühendab endas tänapäeva arsti, preestri, psühholoogi, meediumi, võib-olla ka filosoofi, teoloogi ja isegi näitleja rolle), esindab alandlikkust ja aukartust Vaimu ees, mis on religioossele kogemusele omane. [---] Aga minu arvates kehastab trikster, enamiku Põhja-Ameerika hõimude kõige populaarsem müütiline tegelane, hoopis teistsugust reaalsusekogemust: siin tunnevad inimesed end eneseküllasena [*self-sufficient beings*] ja üleloomulikke jõude mitte ei kummardata, vaid püütakse neist mitte hoolida, võitu saada või neid viimaks ka pilgata.
>
> Trikster on ka religioosne figuur, kuivõrd ta kuulub pühasse ürgaega [*sacred time of origins*] ja annab inimkonnale eeskuju eksistentsi ületamiseks ja oma ainulaadse koha võitmiseks Kosmoses. Seega sümboliseerib trikster iseendast kõrgemale tõusvat inimvaimu [*symbol of the self-transcending mind of humankind*], inimlikku teadmisjanu ja teadmistega kaasnevat võimu. Erinevalt šamaanidest, preestritest ja üleloomuliku religiooni järgijatest ei otsi trikster mingit iseendast väljapoole jäävat "väge", vaid püüab maailma omaenda teravmeelsuse ja nutikusega alistada. Teisisõnu, minu meelest kehastab trikster sümboolselt tänapäeva humanisti hoiakut (Ricketts 1993: 87–88).

Šamaanil on vaja abilisi, et sümboolselt ületada elu ja surma piir. Trikster tegutseb iseseisvalt, ilma väljastpoolt abi otsimata, kuid see ei ole veel piisav, et eristada teda tavalisest kultuurikangelasest. Kui näiteks Väinämöinen *Kalevalas* teispoolsusesse rändab, ületades Tuonela jõe, on see kahtlemata "teadmiste hankimine teispoolsusest", ja küllap võisid sellised episoodid olla "teadjate spetsiifiline pärimus, lood eeskujulike tarkade ja nõidade tegudest" (Siikala 1999: 257). Niisugune jutustus näitab küll seda, et kultuurikangelane võib olla esimese nõia rollis, narrativeerides oma rännakuga nn "šamaanigeograafia", kus "eri maailmaosi ühendab ülailmas algav ja allilma merre suubuv jõgi, mille keskjooksul elavad inimesed, suudme lähedal aga paikneb surnute maa" (Lintrop 1995: 64). Kuid teispoolsuses käimine ei muuda kultuurikangelast iseenesest veel triksteriks, kui talle pole omane ambivalentsus.

Žanriliselt on diegeetiline trikster määratud kolme põhilise tunnuse kaudu. Juhul kui trikster esineb loomisloos, müütiliste lugude tsüklis või kohapärimuses, kus ta on seotud maapinnavormide tekkega, on tegemist kosmilise triksteriga, kes siinses käsituses ongi trikster *par excellence*. Juhul kui trikster esineb muinasjuttudes, lastekirjanduses, seiklusjuttudes, animatsioonides jne, on tegemist muinasjutulise triksteriga, kes võib olla loomakujuline (nt Reinuvader Rebane) või inimkujuline (lollike, õnneotsija, kavalpea, kelm) vastavalt žanri eripärale. Juhul kui trikster esineb lühikeses puänteeritud naljaloos, kus dialoog valitseb narratiivi üle, on tegemist anekdootliku triksteriga, kes on kosmilisest triksterist võrdlemisi kaugel, kuid keda seob temaga siiski lingvistiline liminaalsus. Kõigil kolmel juhul on trikster ambivalentne tegelane, kes aktuaalsuse revirtualiseerib, kuid ainult esimesel juhul (kosmiline trikster) omandab see virtuaalsus müütilise mõõtme.

INTENSIIVSUS

Ambivalentsus ja piiripealsus on diegeetilise triksteri ekstensiivsed funktsioonid. Need tulenevad triksteri tegudest, millest pärimus meile jutustab, ja on taandatavad triksteri ekstensiivsele virtuaalsusele. Samas on triksteri kujule omane ka eriline intensiivsus, tema virtuaalsuse dünaamiline mootor, mida ei saa ekstensiivsetele funktsioonidele taandada.[3] See intensiivsus avaldub

[3]Intensiivsuse mõiste on siin lõdvalt seotud Gilles Deleuze'i ontoloogiaga, kus intensiivsus on "puhas erinevus kui olemise algne kude [*la différence pur comme texture première de l'Être*]" (Simont 2003: 204). Virtuaalsuse ja aktuaalsuse suhtes on intensiivsus sõltumatu, aga asub nende vahepeal: "Isoleerides geneesi tingimused, paneb Deleuze kokku kolmeosalise ontoloogilise skeemi, kus on kolm sõltumatut registrit: virtuaalne, intensiivne ja aktuaalne. Jättes praegu kõrvale hulga olulisi nüansse, võime öelda, et Deleuze'i põhikäsitust mööda järgivad intensiivsed morfogeneetilised protsessid kõikides olemise valdades diferentsiaalseid virtuaalseid paljususi, luues lokaliseeritud ja individueeritud aktuaalseid substantse, millel on ekstensiivsed omadused. Lihtsamalt öeldes käib virtuaalsuse aktualiseerumine intensiivsete protsessi-

näljas, rännukihus ja ohjeldamatus seksuaalsuses, mida Paul Radin pidaski triksteri prototüüpseteks ja stereotüüpseteks omadusteks: "Minu meelest võib rahumeeli eeldada, et [triksteritsükkel] sai alguse ühest ebamäärasest tegelasest, keda vaevas lakkamatult nälg, rännukihk ja seksuaalsus" (1956: 165). Lewis Hyde ei vähenda triksterit "ebamääraseks tegelaseks" (*nondescript person*), aga arvab siiski, et triksteri loovus lähtub ennekõike söögiisust:

> Triksterimüüdis tuletatakse loov intelligentsus söögiisust. Kõik algab ühest olendist, kes tahab ainult kõhtu täis saada, ja lõpeb sellega, et seesama olend on muutunud ülimalt taibukaks, suudab teisi tüssata ja ise pettusi paljastada, oskab kavalalt oma jälgi peita ja näeb ka läbi, kuidas teised seda teevad. Trikster alustab näljasena, aga peagi on temast saanud selle loomingulise pettuse meister, mida traditsiooniliselt peetakse kunsti eeltingimuseks. [---] Hoolimata kõigist keerukamatest kultuurilistest tähendustest säilib triksterilugudes ka rida kujutelmi sellest ajast, mil küttimine oli kõige olulisem tegevusala (Hyde 2008: 17–18).

Triksteri intensiivsus avaldub tõepoolest ägeda jahikirena, kus nälg on liikumapanev jõud. Seetõttu on trikster lakkamatult erksas, otsivas seisundis, paneb ümbritsevat hästi tähele ja võib kiiresti suunda muuta, kui miski teda seniselt rajalt kõrvale ahvatleb. Niisugune ürgne liikuvus, mille siht on toidu leidmine ja mis võib ootamatult sattuda senitundmatutele objektidele, võib teatavast humanistlik-evolutsionistlikust vaatepunktist paista primitiivsena, olles justkui triksteri psüühilise "alaarengu" tunnus. Nii ongi triksterit vaadelnud Carl Gustav Jung, kelle silmis ta kehastab teadvustamatut varju-arhetüüpi (*Schatten*) ja on seega arhailise, algelise ja "loomaliku" psühholoogia väljendus:

> Kahtlemata on ta "psühhologeem", väga vana arhetüüpne psüühiline struktuur. Tema kõige kirkamad avaldumisvormid kopeerivad tõetruult täiesti diferentseerumata inimteadvust, vastates psüühe-

---

de kaudu" (Smith, Protevi 2008: 9). Intensiivsus on transtsendentaalne, sest ta kujutab endast ekstensiivse ruumi geneetilist tingimust. Siinses triksterikäsituses osutab intensiivsus mõnedele triksteri diegeetilistele omadustele (nälg, rännukihk, ohjeldamatu seksuaalsus), millest tema loovus tuleneb.

> le, mis on looma tasandist vaevu eraldunud. Ajaloolisest ja põhjuslikust vaatepunktist näib olevat vastuvaidlematu, et just siit saabki triksteri kuju alguse. [---] Seega, kui primitiivne või barbaarne teadvus kujutab iseennast märksa varasemas arengustaadiumis, jätkates seda sadu või isegi tuhandeid aastaid, ega kohku tagasi tõsiasjast, et kujutise arhailiste joontega liituvad diferentseerunud, kõrgelt arenenud vaimsed saavutused, siis on põhjuslik seletus järgmine: mida vanemad need arhailised jooned on, seda konservatiivsemalt ja kangekaelsemalt nad käituvad. Suutmata hajutada mälupilti, kuidas asjad kunagi olid, kantakse seda lihtsalt mõttetu lisandina kaasas (Jung 1956: 200).

Põhja-Ameerika pärimuse loomakujuline trikster näib Jungi arutlust toetavat, ja nii võib ta rahulikult mööda minna triksteri mütoloogiliste funktsioonide keerukast põimingust, neid õigupoolest lähemalt tundmatagi. Nagu kirjutab Robert Pelton: "Jung on sedavõrd võlutud võimalusest, et trikster võiks näidata, kuidas psüühiline ontogenees kordab kollektiivset fülogeneesi, et ta oskabki vaadelda triksteri kuju üksnes evolutsioonilise momendina, suutmata õieti hinnata selle taandamatut ambivalentsust" (1980: 230). Kuigi siinse käsituse seisukohast ei ole triksteri kuju ambivalentsus taandamatu, on täiesti ilmne, et Jung lähtub põhjendamatust humanistlikust eelarvamusest, nagu oleks loomade psühholoogia juba iseenesest primitiivne ja võrreldav vaid inimese arengu väga algelise astmega. Seda näitavad põlglikud, rassistlikud väljendid "primitiivne või barbaarne teadvus", "täiesti diferentseerumata inimteadvus", "looma tasandist vaevu eraldunud" jne. Seesugusest hoiakust on juba märksa vabam Michael Carroll, kes on püüdnud seletada triksteri intensiivsust pigem tema pidurdamatu seksuaalsuse kaudu, toetudes Sigmund Freudi arusaamale, et kultuur algab seksuaalsuse ohjeldamisest:

> Freudi arvates tulenevad müüdid lõppkokkuvõttes antud kultuuri liikmete ühistest lapsepõlvekogemustest. Täpsemalt, müüdid on tema meelest projektiivsed süsteemid, mis väljendavad varases lapseeas maha surutud seksuaalseid impulsse, mõnikord otse, mõnikord aga kaudselt. Nii seletas Freud näiteks paljudes müütides esinevat verepilastuse-motiivi sellega, et poisslaps tavaliselt ihaldab intsestuoosset suhet oma emaga, need ihad aga surutakse lapsepõlves peaaegu alati maha. Igatahes kui Freudil on õigus, et

> kõik lapsed kipuvad algul taotlema seksuaalsete impulsside vahetut rahuldamist ja see kalduvus surutakse tavaliselt maha, seletabki see (tema müüdikäsituse kohaselt) piisavalt hästi, miks triksteri müütiline kuju nii populaarne on: trikster tegeleb ju alatasa just nende sekauaalsete ihade vahetu rahuldamisega, mille me muidu oleme endas alla surunud (Carroll 1981: 306).

Carrolli meelest võiks see omadus hästi seletada triksterilugude suurt populaarsust, aga ei seletaks ometi seda, miks trikster on sageli "kultuuri alusepanija" (*originator of culture*) ja miks teda seostatakse teatavate kindlate loomadega. Carroll lahendab selle probleemi väitega, et loomad, keda Põhja-Ameerikas triksteri kujuga samastatakse (koiott, ronk, jänes), liiguvad ringi üksikult ja sobivad kultuurist lahutatud tegelase kujutamiseks. Samas muutvat just see lahutatus triksteri kultuuri loojaks:

> Kui eeldada, et üks "kultuuri" põhiomadusi on osalemine kooperatiivsetes rühmategevustes, siis tähendab triksteri seostamine *üksildaste* harjumustega [*solitary habits*] seda, et müütide loogika järgi on trikster kultuurist *lahti* rebitud. Seega kehtestab triksteritsükkel seose, mis peegeldab Freudi kirjeldatud tegelikkust: selles müüditsüklis seostub seksuaalsete impulsside vahetu rahuldamine (üks triksteri omadusi) kultuuri *puudumisega*. Kuna aga kultuur ja vahetu seksuaalne rahuldus on samaaegselt ihaldusväärsed, ja nagu eespool nägime, triksterimüüdid toidavad seda iha, pannes triksteri käituma ümberkujundajana, kes teeb kultuuri võimalikuks, siis hakkabki kultuuri *loomine* seostuma triksterile omase kalduvusega vahetu seksuaalse rahulduse poole (Carroll 1981: 309).

Seletades triksteri ja kultuurikangelase ühtelangemist üksilduse ja seksuaalsuse kaudu, pakub Carroll veel ühe versiooni triksteri virtuaalsuse aktualiseerimiseks. Ometi ei põhjenda seegi täielikult triksteri eriomast intensiivsust, tema erksust, avatust ja uudishimu. Ehk on see siiski seotud triksteri loomalikkusega, aga mitte seetõttu, et ta on "looma tasandist vaevu eraldunud", vaid pigem seetõttu, et triksteri intensiivsus väljendab bioloogilise olendi intensiivsust üleüldse, ilma et see oleks otseselt seotud tema arenguastme, üksilduse, psühholoogiliste arhetüüpide või kultuuriga? Niisugust oletust paistab kinnitavat afektiivne neurobioloogia. Jaak Panksepp on kirjeldanud dopamiiniringlusel

põhinevat närvisüsteemi osa, mida ta nimetab uudishimusüsteemiks ehk isu-motivatsiooni-süsteemiks (*the appetitive motivational or SEEKING system of the brain*). Selle süsteemiga on seotud kõik huvi, erutuse ja ootuse seisundid, mis on inimesele ja teistele loomadele omased: "Just need ringlused tekitavadki meil erutuse ja hõivatuse tunde [*feelings of engagement and excitement*], kui tegeleme keha eluspüsimiseks vajalike materiaalsete ressursside hankimisega, või ka siis, kui mängus on kognitiivsed huvid, mis toovad meie ellu positiivseid eksistentsiaalseid tähendusi" (Panksepp 1998: 144). Kuna selle süsteemi stimuleerimine tekitab imetajatel erksa ja avatud seisundi, peeti sellega seotud ajuosa varem ekslikult mõnukeskuseks: "Enamasti arvasid uurijad, et see ringlus on aju *mõnukeskus* [*pleasure centre*]. Vahel nimetati seda ka hüvekeskuseks [*reward centre*]. Kuna põhiline uudishimuringlusega seotud neurotransmitter on dopamiin, peeti dopamiini "mõnuaineks" " (Grandin, Johnson 2005: 95). Uudishimusüsteem kihutab elusorganismi takka ilma otsese eesmärgita, ta on "eesmärgita sööt" (*goad without a goal*), sundides looma või inimese lakkamatule avastusretkele, mis ajuti võtab küll konkreetse jahi või püüdluse kuju, aga näib samas olevat ka iseenesest ihaldusväärne, sest tekitab elusolendil hulgaliselt seoseid ümbritseva maailmaga ja annab asjadele tähenduse. Nagu selgitab Panksepp, on uudishimusüsteem loomade ja inimeste ajus põhimõtteliselt samasugune:

> Võib-olla on meil raske omaks võtta, et inimeste püüdlused lähtuvad tegelikult muistsetest neurokemikaalidest, mille läte asub aju primitiivsetes osades. Selline vaatepunkt ei sobi hästi kokku arusaamaga, et oleme vaimsed ja kõlbelised olendid. Kuigi inimeste ootused ja lootused jäävad üksikasjades kindlasti väljapoole teiste elusolevuste kujutlusvõimet, on nüüd olemas selged tõendid, et teatavaid sisemisi püüdlusi tõukavad kõigil imetajatel tagant samad muistsed neurokeemilised protsessid, ja selles osas pole hiirtel ja inimestel mingit vahet. Need keemilised protsessid sunnivad meie kaasolevusi energiliselt maailma avastama ja kõike enda ümber uurima, et olemasolevad ressursid üles leida ja keskkondlikest sattumustest aru saada. Samad süsteemid annavad meilegi impulsi aktiivselt maailmaga suhelda ja erinevatest olukordadest tähendusi tuletada (1998: 144–145).

Triksteri iseloomulik intensiivsus on kaheldamatult seotud uudishimusüsteemi erilise aktiivsusega, mida sellele diegeetilisele tegelasele omistatakse. Just siit tuleneb tema rännukihk, seiklushimu, kalduvus hakata kinni kõigist ettejuhtuvatest ärritajatest, ja muidugi ka tema lakkamatu nälg. "Emotsionaalsetel süsteemidel on oma ainulaadne tundetoon, ja uudishimusüsteemi käivitumist iseloomustab samuti teatav psüühilise energia tulv. Seda on raske kirjeldada, aga see on suguluses tolle kosutava ootusärevusega, mis valdab meid siis, kui hakkame aktiivselt otsima põnevust ja muid hüvesid" (Panksepp 1998: 145). Ka triksteri puhul on tema iseloomulikku tundetooni raske kirjeldada, kuid kuna trikster on diegeetiline tegelane, antakse tema tundetoon edasi jutustuse kaudu, mis on kirjeldusest palju kõnekam. Kuivõrd uudishimusüsteem on inimestel ja loomadel ühine, ei vaja enam mingit seletust seegi, miks trikster on sageli loomakujuline. Jungi oletus, et triksteri kuju puhul on fookuses "psüühe, mis on looma tasandist vaevu eraldunud" (1956: 200), nõuab siis vaid üht väikest korrektiivi, mis kõrvaldaks humanistlikust umbusust tekkinud vea: trikster on tegelikult "psüühe, mis *ei olegi* looma tasandist kunagi eraldunud", sest siin on inimene vaid üks loom teiste loomade seas. Ja kui Robert Pelton kirjutab, et "trikster avaldab tõsiasja, et inimene ise ongi sümbol... [Trikster] on inimese võrdkuju, kuivõrd see on kõigile teistele ilmadele avatud, valmis nendega kohtuma, suhtlema ja seejuures ka ise vastavalt muutuma" (1980: 261–262), võime siia lisada: trikster ei näita mitte üksnes seda, et inimene ise on sümbol, vaid ka seda, et loom on inimese sümbol. Seega pole kosmiline trikster mitte lihtsalt loomakujuline inimene, vaid ka inimesekujuline loom.

Uudishimusüsteem ongi sild, mis viib triksteri intensiivsuse juurest tema virtuaalsuse juurde ning ühendab omavahel ka eri tüüpi diegeetilisi trikstereid (kosmiline, muinasjutuline ja anekdootlik trikster). Virtuaalsus on lihtsalt loogiline väljendus triksteri avatud isu-motivatsioonile, tema lõputule uudishimule. Ja lõppkokkuvõttes ühendab uudishimusüsteem diegeetilist triksterit ka kõigi nende seisunditega, mis ei ole diegeetilised, kuid mille puhul me tajume teatavat ühtelangevust meile hästi tuntud triksterimustriga. Selgitades küsimust, kas kunstnik võib trikster olla,

kirjutab Lewis Hyde: "Mina olen siiski seisukohal, et kunstnikud, kellest ma kirjutan, ei ole triksterid, vaid et mõnikord langeb see müüt kunsti tegemisega ühte" (2008: 14). Panksepa järgi võiks sel juhul tegemist olla uudishimusüsteemide üliaktiivsusega:

> Kui need süsteemid liialt aktiveeruvad, ületab meie kujutlus reaalsuse piirid. Hakkame põhjuslikkust nägema seal, kus leidub ainult vastavusi. Vanasti oli sellistel indiviididel ühiskonnas oma koht: neist said ennustajad, nägijad, šamaanid või pühad narrid. Kui aga selline inimene nägi asju piiratult või eriti veidralt, peeti teda tõenäoliselt lihtsalt imelikuks. Tänapäeval nimetatakse paljusid tõsisemaid juhtumeid skisofreeniaks või maniakaalsuseks (või muud liiki psühhoosiks). Leebemal juhul on tegu kunstniku loova inspiratsiooniga, mis mõnikord on geeniuse tunnus (1998: 145).

Trikster on sel juhul ühelt poolt inimese kui looma sümbol, teiselt poolt aga inimese kui kunstniku sümbol. Nii ongi müüt tõelisem kui ajalugu.

Kirjandus

B l a c k p l a i t, Tony 2009. *Eesti punk 1976–1990: Anarhia ENSV-s.* Tallinn: Varrak

B o a s, Franz 1898. Introduction. — *Traditions of the Thompson River Indians.* Collected and annotated by James Teit. Boston—New York: Houghton, Mifflin and Company, pp. 1–18

B r i n t o n, Daniel Garrison 1968. *The Myths of the New World: A Treatise on the Symbolism and Mythology of the Red Race of America.* New York: Leypoldt & Holt

C a r r o l l, Michael P. 1981. Lévi-Strauss, Freud, and the trickster: A new perspective upon an old problem. — *American Ethnologist*, Vol. 8, No. 2, pp. 301–313

C l a r k, Ella E., Robert B r u c e 2003 (1953). *Indian Legends of the Pacific Northwest.* Berkeley—Los Angeles: University of California Press

D o t y, William G., William J. H y n e s 1993. Historical overview of theoretical issues: The problem of the trickster. — *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts and Criticisms.* Ed. by William

J. Hynes and William G. Doty. Tuscaloosa—London: University of Alabama Press, pp. 13–32

D o u g l a s, Mary 2002 (1966). *Purity and Danger: An Analysis of the Concept of Pollution and Taboo*. London—New York: Routledge [eesti k: Mary Douglas. *Puhtus ja oht: Mõistete "rüvetus" ja "tabu" analüüs*. (Avatud Eesti raamat.) Inglise keelest tlk Triinu Pakk. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015]

E l i a d e, Mircea 1969. *The Quest: History and Meaning in Religion*. Chicago—London: University of Chicago Press

E n c y c l o p e d i a B r i t a n n i c a 2006 = *Britannica Encyclopedia of World Religions*. Chicago—London: Encyclopaedia Britannica

E r d o e s, Richard, Alfonso O r t i z (selected and ed.) 1998. *American Indian Trickster Tales*. New York—London: Penguin

F a r c y, Gérard-Denis 1991. *Lexique de la critique*. Paris: Presses Universitaires de France

G e n e t t e, Gérard 1970. *Figures*. III. Paris: Seuil

G r a n d i n, Temple, Catherine J o h n s o n 2005. *Animals in Translation: The Woman Who Thinks Like A Cow*. London: Bloomsbury

H y d e, Lewis 2008 (1998). *Trickster Makes This World: How Disruptive Imagination Creates Culture*. Edinburgh: Canongate

H y n e s, William J. 1993. Mapping the characteristics of mythic tricksters: A heuristic guide. — *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts and Criticisms*. Ed. by William J. Hynes and William G. Doty. Tuscaloosa—London: University of Alabama Press, pp. 33–45

J a i k, Juhan 1980. *Kaarnakivi: Valimik tondi- ja loomajutte*. Tallinn: Eesti Raamat

J u n g, Carl Gustav 1956. On the psychology of the trickster figure. —- Paul Radin. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Schocken Books, pp. 193–211

K i v i r ä h k, Andrus 2008. *Ivan Orava mälestused: Minevik kui helesinised mäed*. Tallinn: Varrak

K o n o n e n k o, Natalie, Svitlana K u k h a r e n k o 2008. Borat the Trickster: Folklore and the media, folklore in the media. — *Slavic Review*, Vol. 67, No. 1, pp. 8–18

K r i s t e v a, Julia 1980. *Pouvoirs de l'horreur: Essai sur l'abjection*. Paris: Seuil

K r i s t e v a, Julia 2006. *Jälestuse jõud: Essee abjektsioonist*. (Avatud Eesti raamat.) Prantsuse keelest tlk Heete Sahkai. Tallinn: Tänapäev

L a n d a y, Lori 1998. *Madcaps, Screwballs, Con Women: The Female Trickster in American Culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

L i d d e l l, S c o t t 1987 (1889) = *An Intermediate Greek-English Lexicon: Founded upon the Seventh Edition of Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*. Oxford—New York: Oxford University Press

L i n t r o p, Aado 1995. *Šamaaniraamat*. Tartu: Ilmamaa

M ä l k, Vaina, Ingrid S a r v, Richard V i i d a l e p p (koost.) 1967. *Eesti muinasjutud: Antoloogia*. Tallinn: Eesti Raamat

P a g e l s, Elaine 1989 (1979). *The Gnostic Gospels*. New York: Vintage

P a n k s e p p, Jaak 1998. *Affective Neuroscience: The Foundations of Human and Animal Emotions*. Oxford—New York: Oxford University Press

P e l t o n, Robert D. 1980. *The Trickster in West Africa: A Study of Mythic Irony and Sacred Delight*. Berkeley: University of California Press

R a d i n, Paul 1956. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Schocken Books

R a d i n, Paul 2004. *Vembuvana. Jänes: Winnebago triksterilood*. Inglise keelest tlk, komm. ja järelsõna kirjutanud Hasso Krull. Tallinn: Perioodika

R e n o, Stephen J. 1995. Trickster. — *Penguin Dictionary of Religions*. Ed. by John R. Hinnells. London: Penguin Books, pp. 534–535

R i c k e t t s, Mac Linscott 1966. The North American Indian trickster. — *History of Religions*, Vol. 5, No. 2 (Winter), pp. 327–350

R i c k e t t s, Mac Linscott 1987. North American tricksters. — *The Encyclopedia of Religion*. Ed. by Mircea Eliade. New York: Macmillan, pp. 48–51

S a s s o, Robert, Arnaud V i l l a n i (dir.) 2003. *Le vocabulaire de Gilles Deleuze*. Sous la direction de Robert Sasso et Arnaud Villani. (Les Cahiers de Noesis, No. 3.) Nice: Centre de recherches d'histoire des Idées

S a u v a g n a r g e s, Anne 2003. Actuel/virtuel. — *Le vocabulaire de Gilles Deleuze*. Sous la direction de Robert Sasso et Arnaud Villani. (Les Cahiers de Noesis, No. 3.) Nice: Centre de recherches d'histoire des Idées, p. 22–29

S c h m e r l e r, Henrietta 1931. Trickster marries his daughter. — *The Journal of American Folklore*, Vol. 44, No. 172, pp. 196–207

S i i k a l a, Anna-Leena 1999. *Suomalainen šamanismi: Mielikuvien historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

S i m o n t, Juliette 2003. Intensité. — *Le vocabulaire de Gilles Deleuze.* Sous la direction de Robert Sasso et Arnaud Villani. (Les Cahiers de Noesis, No. 3.) Nice: Centre de recherches d'histoire des Idées, p. 203–209

S m i t h, Daniel, John P r o t e v i 2008. Gilles Deleuze. — *The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Fall 2008 Edition*. Ed. by Edward N. Zalta. Vt plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/deleuze

T u n g a l, Leelo (koost.) 2010. *Juku naljad: 1600 anekdooti*. Tallinn: Tammerraamat

U d a m 1987 = *Mulla Nasreddin*. Pärsia keelest tlk ja järelsõna kirjutanud Haljand Udam. Tallinn: Eesti Raamat

V e c s e y, Christopher 1981. The exception who proves the rules: Ananse the Akan trickster. — *Journal of Religion in Africa*, Vol. 12, Fasc. 3, pp. 161–177

W h i t e, David Gordon 1991. *Myths of the Dog-Man*. Chicago—London: University of Chicago Press

HASSO KRULL (sünd. 1964) on lõpetanud Tallinna Ülikooli (end. Pedagoogikaülikooli) eesti keele ja kirjanduse erialal 1985 ja Eesti Humanitaarinstituudi kirjandusteooria erialal 1993, kultuuriteaduse magister 1998 (TLÜ). Töötanud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi laborandina, olnud TLÜ Eesti humanitaarinstituudi lektor 1990–2000 ja 2003–2017. *Akadeemias* avaldanud artiklid " "Absurdne aeg" ja kolm surma: Ühest Bernard Kangro luuletsüklist" (1990, nr 3, lk 530–537) ja "Humanism ja valgustus: Murrang Eesti kirjandusideoloogias eelmisel kümnendil" (1991, nr 8, lk 1676–1683) ning luuletuse "Vana labürint" (2004, nr 3, lk 563–566).

MADIS ORU. Vihm (2014)

TIGLATPILESER I HÜMN

Tõlkinud ja kommenteerinud
Vladimir Sazonov

Tiglatpileser I[1] (valitses u 1116–1077 eKr) oli üks Kesk-Assüüria impeeriumi silmapaistvamaid valitsejaid. Ta oli jõhker küüditaja ning edukas vallutaja (Olmstead 1917; Baker 2014). Ilmselt seetõttu ongi nii mõnigi ajaloolane kummalisel kombel pidanud Tiglatpileser I-t imetlusväärseks idamaiseks despoodiks (Foster 1996: 237). Tiglatpileser I suurim saavutus oli allakäinud Kesk-Assüüria impeeriumi võimsuse ja prestiiži taastamine. Kesk-Assüüria suurriik, mis sai alguse 14. sajandil eKr, saavutas oma tipu kuningas Tukultī-Ninurta I[2] ajal (valitses u 1242 – u 1206 eKr). Tema julm valitsemine ei meeldinud aga mitmetele tema sugulastele (eelkõige pojale) ja õukondlastele. Vandenõulased eesotsas Tukultī-Ninurta I pojaga — tulevase kuninga Aššur-nādin-apliga (ka Aššur-nāsir-apli) — otsustasid Tukultī-Ninurta I kõrvaldada. Ta kuulutati hulluks, kõrvaldati troonilt, vangistati ning seejärel mõrva-

---

Tõlke aluseks on võetud väljaanded: *Literarische Keilschrifttexte aus Assur*. Hrsg. von Erich Ebeling; unter Mitarb. von Franz Köcher und Liane Rost. Berlin: Akademie-Verlag, 1953, S. 84–85; Victor Hurowitz, Joan Goodnick Westenholz, "LKA 63: A heroic poem in celebration of Tiglath-Pileser I's Muṣru-Qumanu campaign". — *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 42, No. 1, 1990, pp. 1–49 (vt www.jstor.org/stable/1359872).

[1]Tiglatpileser on kreekapärane nimeversioon; originaalis akadi keeles kõlas ta nimi Tukultī-apil-Ešarra.

[2]Tukultī-Ninurta I kohta vt nt Lambert 1976, 2004; Cifola 2004; Sazonov 2011, 2016.

ti.[3] Tukultī-Ninurta I suured vallutused läksid tühja ning Kesk-Assüüria impeerium nõrgenes.[4]

II eelkristliku aastatuhande päris lõpul elas Assüüria üle veel ühe üpris lühikese, kuid tohutu tõusu, mis oli seotud Tiglatpileser I isikuga. On teada, et Tiglatpileser I valitsemise lõpuks u 1077 eKr saavutas Kesk-Assüüria suurriik lausa ainuhegemooni staatuse kogu Lähis-Idas. Selleks ajaks olid Egiptus ja Babüloonia sügavas kriisis, Anatoolias ja Põhja-Süüria aladel asunud kunagi võimas Hetiidi impeerium oli hävinud.[5] Assüüria impeeriumi taastades ennistas Tiglatpileser I muu hulgas oma eelkäija Tukultī-Ninurta I auahne kuningliku titulatuuri ja ka propagandasüsteemi.[6] Nagu Tukultī-Ninurta I ajalgi hakkasid taas vohama küüditamine, terror ja massimõrvad. Ühes oma raidkirjas uhkustab Tiglatpileser I suure võiduga, mille ta saavutas früügialaste (muškide) üle:

> Minu troonile astumise aastal: 20 000 muški koos nende viie kuningaga, kes 50 aastat valdasid Alzu ja Purulumzu maid — tribuudi ja kümnise kandjad Aššuri jumalale, mu isandale — [muškid], keda ükski kuningas mitte kunagi pole tagasi löönud lahingus, olles kindlad oma tugevuses, nad tulid alla [ja] vallutasid Katmuhu maa. Jumala Aššuri, oma isanda toega ma panin oma sõjavankrid ja armee valmis [ja] ootamata järelväge, läbisin risti Kašiiari mäe konarliku maastiku. Ma võitlesin nende 20 000 relvastatud mehega ja viie kuningaga Katmuhu maal. Ma tõin neile kaotuse. Ma kuhjasin nende sõdalaste laibad lahinguväljale [ja] lasin nende verel voolata mägede orgudesse ja tasandikesse. Ma lõikasin otsast nende pead [ja] kuhjasin nagu viljahunnikud nende linnade ümber. Ma tõin välja nende saagi, vara [ja] omandit arvutult. Ma võtsin kinni 6000 sõdurit, kes pääsesid minu relvade käest [ja] alistusid mulle, ja arvasin nad oma maa alamate hulka (Grayson 1991: Tiglath-pileser I A.0.87.1, lk 14, read 62–88).

Tiglatpileser I raidkirjadest leiame palju selliseid julmusi. Muu hulgas kirjeldab ta neis üsna sageli teiste rahvaste alistamist, küüditamist,

---

[3]Tukultī-Ninurta I surma kohta vt Sazonov 2016: 101–102; Yamada 1998; Grayson 1975: 176, read 9–11; Glassner 2004: 280, 281.

[4]Juba Tukultī-Ninurta I võimu lõpuaastatel oli tema õnn hakanud pöörduma ja ta kaotas võimu Babüloonia üle, mille oli ise kunagi vallutanud. Vt lähemalt Sazonov 2016: 109.

[5]Hävines u 1190 eKr.

[6]Vt nt Grayson 1991: Tiglath-pileser I A.0.87.1, col. I., lk 13, read 28–45; Tiglath-pileser I A.0.87.2, lk 33, raidkirjad 11–16.

inimeste massilist tapmist, piinamist ning vallutusi. Früügialaste armee purustamisele 1116. või 1115. a eKr järgnes veel ligi 37 valitsemisaastat, mille käigus Tiglatpileser I alistas peaaegu kogu Lähis-Ida. Peale früügialaste ja aramealaste võitles Tiglatpileser I veel mitme teise rahvaga, sealhulgas Nairi[7] rahvastega (Baker 2014: 666). Peale selle pidas Tiglatpileser I veel ühte suurt sõda lõunanaabriga ehk Babüloonia kuningriigiga (Llop 2003). Tiglatpileser I surmaga u 1076. a eKr lõppes Kesk-Assüüria impeeriumi uus ja lühikene tõus ning assüürlaste impeerium sattus seekord mitmeks sajandiks allakäiguteele, kuni 10.–9. saj eKr algas uus tõus, kuid siis oli tegu juba teise ajastuga, mis ajaloos on tuntud Uus-Assüüria perioodina (10.–7. saj eKr).

Siin avaldatav hümn (poeem) ongi pühendatud Tiglatpileser I sõjaretkedele Assüüria aladele, nagu Qumanu, Muşru ja Habhu. Stiililt sarnaneb "Tiglatpileser I hümn" kahe assüürlaste eeposega: "Tukulti-Ninurta eeposega" (Lambert 1957; Machinist 1976, 1978; Sazonov 2013) ning eeposega, mis kannab pealkirja "Salmanassar Araratis".[8] "Tiglatpileseri hümn" on propagandistlik teos, mille eesmärgiks oli ülistada Tiglatpileser I suuri võite mägirahvaste üle, kes paiknesid Assüüria suurriigi tuumikaladest lääne ja põhja pool. "Tiglatpileseri hümn" käsitleb Tiglatpileser I võitlust mägilaste hõimudega, kes kogunesid tema vastu võitluseks ja keda ta laastavalt purustas Assüüria jumalate toel, sh Assüüria peajumala Aššuri ja teiste Assüüria olulisemate jumalate abil, nagu Enlil, Ninurta, Nusku, Adad ja Ištar.

Hümnist on säilinud ligi 47 rida akadikeelset teksti, kuid esialgne tekst oli mõnevõrra pikem. Osa ridu pole enam võimalik taastada ega nende sisust aru saada, sest kohati on tekst tugevasti kannatada saanud.

Hümni algus on hävinud.

Elanikud [. . .][9] salaja plaanitud lahingus,
nemad valmistusid sõ[jaks] (ja) nad teritasid oma relvi,
(nii) vaenlane algataski nende sõja.

---

[7]Nairist kujunes hiljem Urartu suurriik, mis kerkis Lähis-Idas esile 9. saj paiku eKr.

[8]"Salmanassar Araratis" on kuninglik eepos, mis on pühendatud Uus-Assüüria kuninga Salmanassar III (858–824 eKr) sõjaretkele Urartu kuningriiki kusagile Vani järve kanti ehk sinna, kus asub Ararati mägi (Ida-Türgi alad).

[9]Nurksulud tähistavad kas hävinud või konteksti põhjal oletatavat tekstiosa.

10 Kõik mägilased kogunesid klannide kaupa (kokku),
qumanid[10] alustasid oma rünnakut,
muşrialased[11] seisid nende kõrval löömingukс (valmis).
Nende ühendatud väed astusid välja kui kaaslased,
gutilased[12] märatsesid, põledes hirmu sisendava
suurejoonelisusega,
kõik mägede hordid — Habhi-liit,
15 moodustasid üksuse teineteisele abiks,
[. . .] nende abi [. . .] enne n[ei]d.
Nad olid raevutsenud nagu torm, õhutades rahutusi,
nad visandasid [. . .], ihaldades mässutegevust
nende jutt sõjast [. . .]
20 Isand kuninglikult [. . .] nende purustusi. . .
[. . .] Enlil,
"[. . .] Ma märkasin (?) Ekuri[13] jumalat,
[. . .]. . . . nende inimesi."
(Nii) jumal tegi uhkeks vaenlase tapja.
25 Kõik jumalad kuulsid tema sõnu,
Jumal Aššur[14] lausus, "tapa vaenlane!"
"Hävita vastane!" — lipsas [tema] huultelt.
Tema süda oli kindel tapmises,
tema süda käs[kis] hajutada kurjuse.
30 Selleks et vähendada nende salku, alustas ta sõda,
tema rivistas lahingu, põhjustas mässu (nende seas).

---

[10]Qumanu piirkonna elanikud.

[11]Muşru piirkonna elanikud.

[12]Gutiumi elanikud, mägilased Zagrosi piirkonnast.

[13]Ekur oli jumal Enlili peatempel, mis asus pühas Nippuri linnas. Ekuri jumal ongi Enlil.

[14]Aššur oli assüürlaste peajumal, Aššuri linna peajumal, temast sai Assüüria riigi "rahvusjumal". Aššuri nime päritolu on teadmata. Teda samastati Babüloonia peajumala Mardukiga. Eepose *Enuma eliš* Assüüria-versioonis oli jumal Marduk asendatud assüürlaste jumala Aššuriga.

Tema ümbritses ennast aukartust äratavate relvadega,
tema andis oma soosikule lahinguks käsu,
35 tema tegi uhkeks Tiglatpileseri relvastuse,
tema ees juhtis Enlil[15] teda lahingusse.
Ištar[16], möllu emand, äratas ta heitlusesse,
Ninurta[17] (kes on) jumalatest tähtsaim, asetas ennast tema rindele,
Nusku[18] (kes) oli tapmas kõiki vaenlasi ta paremal poolel,
40 Adad[19] (kes) vastupandamatult vallutas vaenlasi ta vasakul poolel,
asetsedes nende taga, ta sadas (hävitavat) vihma relvadele.
Päeviti ta tegi rüüstamistööd nende seas.
Kuningas pöördus kaugete (?) qumanide[20] vastu.
Ta vallutas kõik nende pühamud,
45 kõik nende suursugused linnad, kõik, (mis) seal (olid), ta purustas.
Ta kiskus üles teravilja põldudelt, mis neid ülal hoidsid,
ta raius maha kõik viljapuud (ja) ta hävitas aiad,
ta lasi uputusel minna üle nende mägede.
Ta paiskas vägivalla (?) nende sekka,
50 kõik vaenlased olid ehmunud,
äge sära kattis nende iseärasusi,
mäed (?) alistusid täielikult (jumal) Aššurile.

Järgneb viis väga fragmentaarset rida, misjärel teksti lõpp on täielikult hävinenud.

---

[15]Enlil oli III aastatuhandel eKr Sumeri ja Akadi peajumal. Assüürias II aastatuhande lõpul eKr oli tal küll tähtis koht, kuid mitte nii keskne kui jumal Aššuril.

[16]Ištar oli armastuse- ja sõjajumalanna.

[17]Ninurta oli sõjajumal.

[18]Nusku oli tulejumal Assüürias ja Babüloonias, Enlili poeg ja tema nõunik.

[19]Adad või Addu oli taeva- ja äikesejumal.

[20]Qumanu oli mägine regioon Ülemise Zabi ja Tigrise jõe vahel.

Käesolev kommenteeritud tõlge valmis Eesti Teadusagentuuri grantide ETF8993 ja PUT500 toel.

Kirjandus

B a k e r, Heather D. 2014. Tiglatpileser I. — *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. Hrsg. von Michael P. Streck. Bd. 14, Lfg. 1/2: *Tiergefäß — Tukultiī-Ninurta I.* Berlin: De Gruyter, S. 666–667

C i f o l a, Barbara 2004. The titles of Tukulti-Ninurta I after the Babylonian campaign: A re-evalution. — *From the Upper Sea to the Lower Sea: Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson.* Ed. by Grant Frame; with the assistance of Linda S. Wilding. (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden, 101.) Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, pp. 7–15

F o s t e r, Benjamin R. 1996. *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*. 2nd Edition. Bethesda, Md.: CDL Press

G l a s s n e r, Jean-Jacques 2004. *Mesopotamian Chronicles*. Ed. by Benjamin R. Foster. (Writings from the Ancient World, No. 19.) Atlanta: Society of Biblical Literature

G r a y s o n, Albert Kirk 1975. *Assyrian and Babylonian Chronicles.* (Texts from Cuneiform Sources, Vol. 5.) Locust Valley, N. Y.: J. J. Augustin

G r a y s o n, Albert Kirk 1991. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC/1 (1114–859 BC).* (Royal inscriptions of Mesopotamia. Assyrian periods; Vol. 2.) Toronto—London: University of Toronto Press

L a m b e r t, Wilfred G. 1957. Three unpublished fragments of the Tukulti-Ninurta Epic. — *Archiv für Orientforschung*, Bd. 18, pp. 38–51

L a m b e r t, Wilfred G. 1976. Tukulti-Ninurta I and the Assyrian king list. — *Iraq*, Vol. 38, No. 2, pp. 85–94

L a m b e r t, Wilfred G. 2004. The enigma of Tukulti-Ninurta I. — *From the Upper Sea to the Lower Sea: Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson.* Ed. by Grant Frame; with the assistance of Linda S. Wilding. (Uitgaven van het

Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden, 101.) Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, pp. 197–202

L l o p, Jaume 2003. Die persönlichen Gründe Tiglat-Pilesers I., Babylonien anzugreifen. — *Orientalia*, Vol. 72, No. 2, pp. 204–210

M a c h i n i s t, Peter Bruce 1976. Literature as politics: The Tukulti-Ninurta epic and Bible. — *Catholic Biblical Quarterly*, Vol. 68, No. 4, pp. 455–482

M a c h i n i s t, Peter Bruce 1978. The Epic of Tukulti-Ninurta I: A Study in Middle Assyrian Literature. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy.

O l m s t e a d, Albert Ten Eyck 1917. Tiglath-Pileser I and his wars. — *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 37, pp. 169–185

S a z o n o v, Vladimir 2011. Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukultī-Ninurtas I. (1242–1206). — *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches. Henning Graf Reventlow Memorial Volume*. Ed. by Thomas R. Kämmerer. (Alter Orient und Altes Testament, Bd. 390; Acta antiqua mediterranea et orientalia, Bd. 1.) Münster: Ugarit Verlag, S. 235–276

S a z o n o v, Vladimir 2013. Kuningas Tukultī-Ninurta I: Tema eepos, kuninglik ideoloogia ja propaganda. — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat*. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, lk 34–51

S a z o n o v, Vladimir 2016. *Die Assyrischen Königstiteln und -epitheta vom Anfang bis Tukulti-Ninurta I und seinen Nachfolgern*. (State Archives of Assyria Studies 25.) Winona Lake: Eisenbrauns

Y a m a d a, Shigeo 1998. The Assyrian king list and the murderer of Tukulti-Ninurta I. — *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, No. 1, pp. 26–27

MADIS ORU. Džokid (2016)

KHARĀDŽ-MAKSU RAAMAT

Abū Yūsuf

Tõlkinud Üllar Peterson

[TAPLEMISEST USKMATU RAHVA JA MÄSSAVA RAHVAGA NING NENDE KUTSUMISEST ISLAMISSE]

Ning sa küsisid, oo Usklike Emiir, uskmatu rahva kohta, kas kutsuda neid islamisse enne [nendega] sõdimahakkamist või tapelda nendega ilma kutsumiseta islamisse? Ning milline on prohvetlik eeskuju nende kutsumisel islamisse ja nendega taplemisel ning nende laste vangivõtmisel; ning Kaaba suunas [palvetava] mässava rahva suhtes[166] — kuidas nendega sõdida? Kas kutsuda neid islamisse või pöörduma tagasi kogukonda enne nende ründamist; ning milline on seadus võidetute varade ja nende laste kohta?

Lausus Abū Yūsuf: Ei tapelnud Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) rahvaga mitte kunagi, nagu meieni on jõudnud, ilma et ta enne poleks neid kutsunud üles omaks võtma Allahit ja Tema Saadikut.

Jutustas meile al-Hadždžādž[167] — Ibn Abī Nadžīh — tema isa — ʻAbd Allāh bin ʻAbbās, kes lausus: "Ei tapelnud Allahi

---

Algus 5. numbris.

[166]*Ahl al-baghā*, peetakse silmas neid, kes on oma usult jäänud muslimiteks ning viivad läbi kõiki islami alustoiminguid, kuid ei allu kaliifile / islamiriigi valitsejale.

[167]Arvatavasti peetakse siin silmas Umaijaadide kaliifide väepealikku ja ranget administraatorit al-Hadždžādž bin Yūsufit (661–714), kes paistis silma ühelt poolt suure vagaduse, teisalt veel suurema julmusega kõigi keskvõimu vastu sõnakuulmatust üles näidanute suhtes.

Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) rahvaga mitte kunagi ilma, et ta enne poleks neid kutsunud üles omaks võtma Allahit ja Tema Saadikut."

Ning jutustas mulle 'Atā' bin al-Sā'ib — Abī al-Bukhturī, kes lausus: "Ütles Salmān,[168] kui ta korraldas ründeretke[169] pärslastest uskmatute rahva vastu: "Hoiduge neid [ründamast] seni, kui ma pole neid kutsunud üles [islamisse] — nii, nagu ma kuulsin Allahi Saadikut (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) kutsuvat neid üles." Ning ta läks nende juurde ja rääkis: "Me kutsume teid üles islamit vastu võtma; ning kui te muslimiteks saate — on teil [õigused ja kohustused] nagu meil; kui te aga keeldute, siis "toote meile *džizyah*'t oma käega ning olete alandatud",[170] kui

[168]Siin on arvatavasti silmas peetud isikut nimega Salmān al-Fārisī, poollegendaarset pärslasest Muhamedi jüngrit, kes islami sünniajal kas zoroastristi või kristlasena oma kodumaalt Iraanist usuotsinguil rändas Süüriasse, sealt jõudis Mediinasse, tundis Muhamedis ära prohveti ja võttis vastu islami; erinevalt peaaegu kõigist teistest varajastest islamitegelastest pole tema kohta teada midagi täpsemat ega islami allikate välist ja raske on isegi väita tema ajaloolisust; hiljem sai temast mõningate šiiitlike sektide, eriti alaviitide hulgas, Muhamedi ja 'Alī kõrval kolmas religioosne alustegelane või lausa üks kolmest Allahi avaldumisvormist (alaviitidel); vt EI, Supplement, 701–702.

[169]*Ghazā* 'ründas', *ghazw* 'rünnak', 'rüüsteretk', *ghāzī* 'ründaja', 'rünnakust osavõtja'. Sõdimine uskmatute vastu toimub islamis erinevaid termineid kasutades. Džihaad on teoloogiline, poliitiline ja ideoloogiline määratlus uskuja pingutusest igasuguse uskmatuse vastu, *harb* on selle argiseks sõjanduslikuks väljendiks; *harb* koosneb rünnakutest ja sõjakäikudest nimega *ghazw* uskmatute vastu ning nende retkede eesmärgiks on vaenlase vara hõivamine, mille paralleelterminiks on *sariah* — rüüstekäik; Muhamedi ja tema jüngrite sõjaretked koosnesid sellistest rüüsteretkedest, mille käigus vaenlase vara omastati, vaenlased tapeti, orjastati, hiljem ka liideti tekkiva islamiriigiga. Eri islamimaailma kultuuride ja riikide juures kasutati ülaltoodud termineid sageli paralleeltähenduses, vahel mõnda eelistades — näiteks Osmanite juures kasutati terminit *ghazw* nii džihaadi tähenduses üldse kui ka märkimaks üksikuid ründeretki.

[170]Väljend põhineb kesksel uskmatutega suhteid reguleerival koraanikohal 9.29 [eestikeelses koraanitõlkes: "kuni nad ei hakka omaenese käega ja alandlikul meelel maksma kümnist". *Toim.*], mida keskaegsed

aga keeldute — tapleme teiega.” Vastasid [pärslastest uskmatud]: “Mis puudutab islamit — me ei võta islamit vastu, *džizyah*’ kohta — me ei anna seda teile, mis aga taplust puutub — me hakkame teiega taplema.” Ning kutsus [Salmān] neid üles islamit vastu võtma kolm korda, ent nemad keeldusid tema ettepanekust, seejärel lausus [Salmān] rahvale: “Tormake nende peale!”

[NEED, KES RÄÄGIVAD TAPLUSEST ILMA KUTSUNGITA]

Kuid on öelnud osad islami õiguse asjatundjad ja mõned Järeltulijatest:[171] pole mitte kedagi uskmatu rahva hulgast, kuhu meie väed jõuavad, kelleni poleks jõudnud üleskutse, seega on lubatud muslimitele tapelda nendega ilma üleskutset esitamata.

---

ja tänapäeva islamiõpetlased peavad Allahi viimaseks tahteavalduseks muslimitele pingutada ehk džihaadi pidada uskmatute vastu seni, kui need kas saavad muslimiteks või alluvad islamile poliitiliselt, mille tunnuseks on *al-džizyah*’-maksu toomine.

[171]*Al-tāb‘ūn* ‘Järeltulijad’, sellise terminiga märgiti prohvet Muhamedi jüngritele (ar k *sahābah*) järgnenud põlvkonda ehk siis neid, kes prohvet Muhamedi ajal veel polnud sündinud, kuid said põhjalikke teadmisi tema ja tema sõnumi kohta Muhamediga kokku puutunud jüngritelt. Järeltulijatel oli keskne koht islamisõnumi edasikandumisel ja selle formeerumisel islami õpetuseks, just nemad hoidsid suulises pärimuses elus *hadith*’e ja teadmisi Koraanist, kuni neid 8.–9. sajandil kirja hakati panema; mõned nendest Järeltulijatest koostasid ka ise juba islamialaseid töid ning mõnedki nendest töödest on säilinud tänapäevani. Järgnevad muslimite põlvkonnad pidasid “Järeltulijaid” suure au sees ja koostasid põhjalikke biograafilisi registreid nende kohta, mis enamasti kandsid nime *tabaqāt* ‘järgud’, kus “Järeltulijad” olid jagatud tähtsuse järgi järkudesse, näiteks 9. sajandi õpetlase Ibn Sa‘di töö *Kitāb al-tabaqāt*, mida võiks tõlkida “Järeltulijate tähtsusjärkude raamat”.

Jutustas mulle Mansūr Ibrāhīmi kaudu, öeldes: Küsisin kutsungi kohta al-Daylami[172] suhtes, ning ta [Ibrāhīm] vastas: Nad juba olid teadlikud sellest, millele me neid üles kutsunuks.

Ning jutustas meile Saīd — Qatādah — al-Hasan, et [al-Hasan] ei näinud selles mitte midagi halba, kui tänapäeval ei esitata uskmatutele üleskutset ning ta lausus: "On ju nemad teadlikud meie religioonist ning sellest, millele neid üles kutsutakse."

[KUIDAS KÄITUS PROHVET (OLGU TEMAGA ALLAHI ÕNNISTUS JA RAHULOLU) RÜNNATES]

Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) ei rünnanud rahvast öösel ega rünnanud neid muul ajal kui vaid pärast hommiku saabumist; ning kui ta saabus mõne rahva juurde ning kuulis palvelekutsungit — siis ta hoidus [ründamast].[173]

Jutustas mulle Muhammad bin Talhah — Hamīd — Anas, et Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) läks Khaybari ja jõudis selle alla öösel; ning kui ta saabus mõne rahva juurde, ei rünnanud ta neid enne hommikut, ning kuuldes palvelekutsungit, ta hoidus [ründamast].

---

[172]Kaspia mere lõunarannikul asuva piirkonna nimetus, mis hoolimata muslimite arvukatest sõjaretkedest sinna 7. sajandil säilitas vähemalt sajandi jooksul iseseisvuse, kohaliku aristokraatia ja usundi ning sai islami keskvõimu eest põgenenud šiiitide jt sektantide koondumiskohaks. Siin viitab autor asjaolule, et kuigi tegu oli islamist eraldi oleva ja raskesti ligipääsetava mägise piirkonnaga, tähendasid nende sõjalised kokkupõrked muslimitega *pro forma* islamikutsungi kättesaamist.

[173]Tegu on ilmselgelt hilisemal ajal tagantjärele Muhamedile omistatava traditsiooniga, sest prohvet Muhamedi ajal levis islam vaid nii, et ta kas ründas ja alistas mõne piirkonna sõjaliselt või tulid mingi piirkonna saadikud tema juurde ja andsid ametlikult teada oma allumisest islamile, seega olukord, kus Muhamed läheb sõjakäiguga mõne hõimu juurde ja järsku selgub, et see juba on islami vastu võtnud, oli võimatu; teoreetiliselt oleks selline olukord võimalik olnud pärast tema surma toimunud araabia hõimude ülestõusu ajal 632–633, kui enamik hõime loobus islamist, kuid mõned siiski jäid muslimiteks ja ülestõusu mahasuruvatel muslimitel võis tekkida oht tahtmatult muslimeid rünnata.

Ning jutustas meile Sufyan bin ‘Uyaīnah — ‘Abd al-Malik bin Nawfal — keegi al-Muzaynah’ mees — tolle [mehe] isa, lausudes: Kui Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) saatis teele sõjasalga, lausus ta neile: “Kui näete mošeed või või kuulete palvelekutsungit, siis ärge tapke mitte kedagi!”

[VAENLASE RÜNDAMINE OOTAMATULT]

Ning rünnakust vaenlasele, kui teda on petetud: meieni on jõudnud, et Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) nii talitas. Ta ründas Banū al-Mustaliqi,[174] tabades neid ootamatult, kui mõned nendest olid jootmas [loomi] vee juures; ning al-Hārithi tütar Džuwayrah, kes oli hobuste juures, oli nende hulgas, kes võeti [vangi] tol korral.

[VAENLASE PETMINE]

Kui Muhamed (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) soovis korraldada rünnakut mõne hõimu vastu, jättis ta mulje, et [ründab] mõnda teist; välja arvatud Tabūki sõjakäigu[175] puhul,

---

[174]Banū al-Mustaliq oli Mediina piirkonnas Punase mere ääres elutsev hõim, kelle vastu u 625. aastal korraldatud äkkrünnakule muslimite poolt siin viidatakse; selle hõimu ründamise lugu on põhjalikult kirjeldatud peamistes islami ajalootöödes ja Muhamedi biograafias: Banū al-Mustaliq sai muslimitelt lüüa, tapeti arvukalt selle meesliikmeid, naised-lapsed said muslimite sõjasaagiks, sh ka hõimupealiku kaunitarist tütar Džuwayrah, kes sai ühe Muhamedi sugulase ja jüngri sõjasaagiks, kuid Muhamed võttis ta endale naiseks ja tänu sellele see sõjaliselt löödud hõim sai muslimite liitlaseks; Džuwayrah’ ilu kadestas esimesest silmapilgust ka Muhamedi lemmiknaine ‘Ā’ishah, teades, et sellise kaunitari Muhamed juba peab endale saama. Sellest sõjakäigust ja sellega seonduvast vt Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 725–731.

[175]630. aasta sügisel Muhamedi poolt ette võetud Tabūki sõjakäiku kajastavad põhjalikult islami allikad: võimu tipul olev Muhamed saatis oma 30 000-mehelise väe u 1000 km põhja poole Bütsantsi valduse vastu tänapäeva Saudi Araabia-Jordaania piiril Tabūki asulas, see tegevus kujutas endast sisuliselt esimest muslimite suurt rünnakut mõne uskma-

sest [siis] ta asus teele väga kuumal ajal ning soovides kauget retke sooritada, teavitas ta inimesi sellest, et need teeksid ettevalmistusi vaenlasega kohtumiseks.

---

tute riigi vastu (vt Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 894–914; al-Balādhurī, *op. cit.*, lk 92–94). Islamiriigi teooria seisukohalt on see üks keskse tähtsusega sündmus, sest just selle sõjakäiguga seoses "ilmutati" Muhamedile Koraani need osad, mis teevad muslimitele kohustuslikuks võidelda uskmatutega ning kus vihaselt sõideldakse muslimite seast neid, kes ei soovi uskmatutevastasest džihaadist osa võtta — Tabūki sõjakäik on 9. suura jt viimaste ilmutuste käsust kantud rünnak uskmatute vastu: sel moel saavad sellest aru nii sunniitlikud, šiiitlikud kui ka väiksemate sektide koraanikommentaarid ja ka tänapäevased käsitlused. Ibn Taymīyah lausub oma koraanikommentaaris: "Sel ajal, kui ilmutati *al-džizyah*' ajaat [Koraan 9.29], võtsid paganlikud araablased vastu islami, ning see [ajaat] ilmutati Tabūki aastal ning paganlikud araablased lõpetasid sõdimise. Tabūki aastal aset leidnud Prohveti (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) sõjakäik kristlaste vastu toimus Allahi õigustusel; ning ta ajas al-Hidžazist välja need, kes Tema vastu võitlesid [---]. Ütles Kõigevägevam: "Tapelge nendega, kes ei usu Allahit ega viimset päeva, ei keela seda, mille keelas Allah ja tema Saadik, ega allu tõelisele usule — nendega, kellele pühakiri on antud, kuni nad on toonud pearahamaksu oma käega ning on alandatud" [Koraan 9.29. Eestikeelses koraanitõlkes: "Võidelge nendega, kes ei usu Jumalat ega viimset päeva, kes ei pea keelatuks seda, mille Jumal ja tema sõnumitooja on keelanud, nagu ka nendega Raamatu rahva hulgast, kes ei järgi tõelist usku, kuni nad ei hakka omaenese käega ja alandlikul meelel maksma kümnist." *Toim.*] — ning väljus [sõjakäigule] Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) Tabūki aastal, et nendega isiklikult tapelda ning koondada tapluseks nende vastu kõik usklikud, ega lubanud ta mitte ühelgi [võitlus]võimelisel eemale jääda. Ning kes jäid eemale ega näinud vajadust tapelda nendega — need olid uskmatud ning neetud silmakirjatsejad [tekstis *munāfiqūn*], ning selgitas Allah, et ta ei andesta neile, ning keelas oma prohvetil nende eest palvetada ning ilmutas teiste hulgas rahvale suura *al-Bara'ah* [suura nr 9 teine nimetus *al-Tawbah*' kõrval] pidevalt tulevana, et välja selgitada silmakirjatsejad, kes kutsusid üles teda loobuma minemast taplema kristlastega" (Ahmad bin 'Abd al-Halīm Ibn Taymīyah. *Tafsīr shaykh al-islām Ibn Taymīyah al-džāmi' li-kalām al-imām Ibn Taymīyah fī al-tafsīr*. Vol. 1–7. al-Dammām: Dār Ibn al-Džawzī lil-Nashr wa-al-Tawzī, 1432/2011–2012; III, lk 334–335).

Ning kui ta (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) kohtus vaenlasega, ei tapelnud ta sellega päeva alguses, vaid viivitas taplusega seni, kui päike hakkas loojuma ja tõusis tuul, ning [Allah] kinkis talle võidu.

[TEMA (OLGU TEMAGA ALLAHI ÕNNISTUS JA RAHULOLU) TAPLUSEÕNNISTUS JA SÕJALIPP]

Kui ta (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) kohtus vaenlasega, luges ta palve ja lausus: "Oo, Allah! Oled minu tugi ja abi, sinu nimel ma uhkelt ratsutan ja sinu nimel torman lahingusse, sinu nimel ma taplen!"

Lausus [jutustaja], et ta (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) lausus palvelausungina vaenlase kohta, kui ta neid ründas: "Oo, Allah! Raamatu Ilmutaja, Kiire Selgitusenõudja, Rühmitusi Purustav:[176] Aja nad põgenema ning raputa neid!"

Ning Prohveti (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) sõjalipp oli musta värvi.[177]

Jutustas mulle Muhammad bin Ishāq — 'Abd Allāh bin Abī Bakr — 'Amrah — 'Ā'ishah — olgu temaga Allahi rahulolu! — kes lausus: Allahi Saadiku (olgu Temaga Allahi õnnistus ja ra-

[176] Allahi erinevad epiteedid, mida Koraanis esineb kokku 99.

[177] Tänapäevane islamiäärmuslaste sümboolika must lipp, millele on valgete tähtedega kirjutatud usutunnistus *shahadah*, on valitud prohvet Muhamedi sõjalipu järgi.

hulolu) sõjalipp oli musta värvi, [tehtud] ‘Ā’ishah’le[178] kuuluvast kaunistatud servaga üleriidest.

Jutustas mulle ‘Āsim — al-Hārth bin Hassān, öeldes: Ma tulin Mediinasse, Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) oli jutluspuldis, ümberringi mustad võitluslipud. Ma küsisin: Kelle omad need on? Nad vastasid: “ ‘Amr bin al-‘Ās[179] saabus sõjakäigult.” Bilāl[180] aga oli vööle kinnitatud mõõgaga Prohveti (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) ees.

---

[178] ‘Ā’ishah bint Abī Bakr (u 614–678) oli prohvet Muhamedi kolmas abikaasa ja kaliif Abū Bakri tütar, sageli Muhamedi “lemmiknaiseks” kutsutu, kes pandi juba 6-aastasena prohvetile mehele ja abielu “jõustus” sugulise läbikäimisega prohveti poolt, kui ‘Ā’ishah oli 9-aastane. Sellisel prohvetlikul eeskujul on ka šariaadis abiellumise alammäär naistel 9 aastat ning see kehtib tänapäevalgi riikides, mille õiguskorraldus põhineb šariaadil (Saudi Araabia, Iraan jt islamlikud riigid). ‘Ā’ishah’ kohta annavad põhjaliku ülevaate islami ajalooallikad ning ta ise sai arvukate *hadith*’ide edastajaks sunnakogumikes; ‘Ā’ishah ei sünnitanud ainsamatki last (nagu kõik teised, v.a üks, tosinast Muhamedi naisest Mediina perioodil) ning Muhamedi surres 632. a oli ta kõigest u 17–18-aastane, seega pole imestada tema *hadith*’ide üle, kus ta lukuaugust piilub, kuidas peaingel Džibraiil käis Muhamedile ilmutust andmas — selgitust sellest, kuidas peaingel Džibraiil Muhamedi juudihõimu Banū Qurayzah’ vastu õhutas 627. aastal, vt al-Balādhurī, *op. cit*., lk 40.

[179] ‘Amr bin al-‘Ās (u 580. aastad – 664), Meka kuraišiidist kaupmees ja väepealik; oli islami vihane vastane, kuid võttis islami vastu 629. aastal ja tema tähelend algas esimeste kaliifide ajal pärast prohveti surma, kui ta 639–640 vallutas väikse väeüksuse eesotsas Egiptuse, sai selle asevalitsejaks ja hiljem Umaijaadide dünastia esimese kaliifi Mu‘āwiyah ibn ‘Abī Sufyāni nõunikuks. Siinkohal viidatakse mingile 629–631 toimunud sõjakäigule, kui Muhamed saatis ‘Amri kord Bütsantsi piiri äärde sealsete hõimudega sõdima, kord Omaani piirkonda islamile allutama.

[180] Bilāl bin Rabāh (srn u 638–642) oli islami traditsioonis poollegendaarne tegelane, paganlike mekalaste neegrist ori, arvatavasti Etioopia päritolu, üks esimesi Muhamedi sõnumi uskujaid, kes ka piinamise ja surma ähvardusel ei loobunud islamist, kuni Abū Bakr ta vabaks ostis, mispeale sai Bilālist prohvet Muhamedi lahutamatu kaaslane ja tema asjaajaja, kes võttis osa kõigist Muhamedi sõjakäikudest; Muhamedi Mediinasse asudes sai temast esimene ametlik palvelekutsuja (*mu’adhin*),

[SÕJAVÄE [SÕJAKÄIGULE] SAATMINE VARAHOMMIKUL NING VÕIDUST VASTASE ÜLE]

Kui Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) lähetas teele sõjaväe või väeosa,[181] saatis ta nad varahommikul, ja varavalges palus ta õnnistust oma kogukonnale; ning teele armastas ta asuda neljapäeviti.[182]

Jutustas meile Ya'lā — 'Umārah bin Hadīd — Sakhr al-Ghāmadī, öeldes: Lausus Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu): "Oo, Allah! Õnnista minu kogukonda selle teele asudes varavalges!"

Lausus [jutustaja]: Ja kui ta saatis väeosa või sõjaväe, tegi ta seda varahommikul; ning ta (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) andis sõjaväe juhi hoolde tolle odavarre külge kinnitatud sõjalipu. Ta andis 'Amr bin al-'Āsi hoolde [sõjalipu], lähetades teda sõjakäigule Dhāt al-Salāsil'isse;[183] ning pärast seda andis odavarre küljes sõjalipu Abū Bakr al-Sadīq — olgu temaga Al-

---

kes pärast Meka vallutamist muslimite poolt 630. aasta alguses seal ka sümboolse esimese palvelekutsungi teostas; pärast Muhamedi surma võttis ta osa Süüria vallutamisest muslimite poolt ja on maetud kas Alepposse või Damaskusesse.

[181] *Al-džaysh* 'armee, sõjavägi', *saryah* 'väeosa, rünnakrühm'; see teine termin on sagedasti kasutatav Muhamedi ja tema jüngrite sõjategevuse keskaegsetes kirjeldustes, kus Muhamed saadab uskmatute vastu neid ootamatult ründavaid väeosi/rünnakrühmi, mitte aga kogu sõjavägе.

[182] Keskaegsed islamiallikad armastavad rääkida Muhamedi tegevusest esmapilgul päevase täpsusega, kusjuures sõjakäikude alustamise omistavad allikad talle ikka neljapäevadel, kuid pöördelised sündmused tema elus toimusid miskipärast esmaspäeviti: väidetav Muhamedi surma- ja sünniaeg on esmaspäev, pärast hidžrat saabub ta Mediina piirkonda esmaspäeval ja paljud pöördelised sündmused Mediinas toimuvad seoses Muhamediga ikka esmaspäeviti — tegelikult tulenevad need päevatäpsustused hilisemast allikate ühtlustamisest.

[183] Dhāt al-Salāsil — Mediinast nelja päevateekonna kaugusel asuv allikaterikas koht, kus elas Džuzaymi hõim; u 630. aastal toimunud 'Amr bin al-'Āsi sõjakäiku selle hõimu vastu kirjeldavad põhjalikult nii Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 984–987, kui ka al-Tabarī, *op. cit.*, lk 1604 jj.

lahi rahulolu — Khālid bin al-Walīdile, sõnades: "Asu teele ning olgu Allah sinuga!"

Ning kui ta [Muhamed] (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) sai võitu mõnest hõimust, meeldis talle jääda kolmeks [päevaks] nende õuele.[184]

Jutustas mulle Sa'īd bin Abī 'Arūbah — Qatādah, öeldes: Kui Allahi Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) mõnest hõimust jagu sai, siis meeldis talle kolmeks päevaks jääda nende õuele.

[TEELEASUMISPALVE]

Ning kui ta (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) soovis teekonnale lahkuda, lausus ta: "Oo, Allah! Oled Sina ju teekäija kaaslaseks ning tema asemikuks tema perele. Oo, Allah! Palun Sinult kaitset hirmu eest reisil ja kurbuse eest tagasi pöördudes! Oo, Allah, lühenda meie teekonda ning kergenda meile rännakut!"

Ning rännakult tagasi pöördudes ta lausus: "Pöördume tagasi kahetsedes ja maani kummardudes meie Isanda ees teda kiites!" Ning kui ta jõudis oma perekonna juurde, lausus ta: "Alandlikkuses meie Isanda ees tagasi pöördudes, et Ta ei hüljanud meid patuseid."

[MANITSUS SÕJAVÄELE JA REEGLID SÕDIJATELE]

Jutustas mulle sellest Minhāl — 'Ikrimah — 'Abd Allāh bin 'Abbās, et Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) manitses väepealikke, kui neid teele saatis, toetuma Allahile ning [käituma] hästi nendega kaasas olevate muslimitega, ning lausus: "Asuge sõjakäigule Allahi nimel Allahi teel; tapelge nendega, kes on uskmatud Allahi suhtes; rünnake, kuid ärge liialda-

[184]Täpsem oleks "nende peatuspaika", sest hõimudel polnud konkreetset "koduõue", olid vaid sesoonsed lemmikkohad peatumiseks.

ge, ärge olge reetlikud ega moonutage [laipu], ärge tapke naisi ega lapsi."[185]

Ning jutustas mulle Abū Džanāb — Abī Midžal — 'Alqamah bin Murthad — Sulaymān bin Barīdah, et 'Umar bin al-Khattāb — olgu temaga Allahi rahulolu —, kui tema juurde kogunes usklikust rahvast sõjavägi, saatis ta nad [sõjakäigule] eesotsas mehega õigustundjate ja usumeeste hulgast. [Kord] kogunes tema ümber sõjavägi ning ta pani nende etteotsa Salamah bin Qaysi[186] ja lausus: "Asu teele Allahi nimel, taple Allahi teel nendega, kes on uskmatud Allahi suhtes, ning kui kohtute oma vaenlasega uskmatute hulgast, pakkuge neile kolme valikut: Kutsuge neid üles islamit vastu võtma, ning kui nad islami vastu võtavad, kuid eelistavad oma kodumaad,[187] siis on nende vara maksustatud *zakāt*'iga ega ole neil osa sellest sõjasaagist, mille muslimid

---

[185]See lause kordub hilisemates peamistes islami õiguse kogumikes džihaadi läbiviimise korraldustes, al-Shaybānīl kõlab see koht nii: "Allahi Saadik — olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu —, kui saatis teele sõjaväe või sõjaväeüksuse, andis ta oma jüngritele isiklikult korralduse olla jumalakartlik ja käituda hästi kaasas olevate muslimitega. Seejärel ta lausus: "Rünnake Allahi nimel ja Allahi teel, tapelge nendega, kes on uskmatud Allahi suhtes, ning ärge astuge üle, ärge reetke ega moonutage [laipu] ega tapke lapsi. Ja kui te kohtate oma vaenlasi uskmatute hulgast, kutsuge neid üles islamit vastu võtma, ja kui nad islami vastu võtavad — võtke vastu see [otsus] nendelt ning jätke nad rahule; seejärel kutsuge neid üles ümber asuma nende aladelt ümberasujate alale, ning kui nad nii teevad — võtke vastu see [otsus] nendelt ning jätke nad rahule. Nende keeldumise korral andke neile teada, et nad on kui muslimitest beduiinid, kelle suhtes kehtib Allahi seadus, nagu see kehtib muslimite suhtes, ent nad ei saa osa ei rööv- ega sõjasaagist. Ja kui nad keelduvad, kutsuge neid üles *džizyah*'t tooma, ja kui nad seda teevad, võtke vastu neilt selline otsus, ning jätke nad rahule." " (Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Shaybānī. *al-Qānūn al-dawlī al-Islāmī: Kitāb al-siyar*. Bayrūt: al-Dār al-Muttaḥidah lil-Nashr, 1975, lk 93.)

[186]Salamah bin Qays oli Muhamedi jünger, kes võttis osa Iraagi ja Pärsia alade ründamisest 630. aastatel ja paistis silma sõjategevuses kurdide vastu, vt al-Tabarī, *op. cit.*, lk 2714–2717.

[187]S.t nad jäävad elama sinna kus varem ega asu ümber muslimite juurde.

saavad;[188] kui nad aga valivad teiega koos jäämise, siis on teil kõik see mis neilgi ja neil kõik see mis teilgi;[189] kui nad aga keelduvad, kutsu neid üles tooma *džizyah*'t, ning kui nad nõustuvad *džizyah*'-maksuga, siis tapelge nende vaenlastega neid kaitstes, et nad saaksid ka oma *kharādž*'i [maksta],[190] ning ärge lisage neile üle jõu käivaid kohustusi; kui nad aga keelduvad [ka sellest võimalusest] — siis tapelge nendega ning olgu teiega Allahi abi nende vastu!

Ja kui nad varjuvad end teie eest kindlusesse ning paluvad teilt [luba] alistuda Allahi kohtumõistmisele ja Tema Saadiku kohtumõistmisele, siis ära nõustu nende alistumisega Allahi kohtumõistmisele ja Tema Saadiku kohtumõistmisele, sest te ju ei tea, milline oleks Allahi kohtuotsus ja Tema Saadiku kohtuotsus nende suhtes; ning kui nad paluvad teilt [luba] alistuda Allahi kaitsele ja Tema Saadiku kaitsele,[191] siis ära anna neile ei Allahi kaitset ega Tema Saadiku kaitset, vaid anna neile omaenda kaitse; kui nemad aga taplevad teiega, siis ärge liialdage, ärge olge reetlikud ega moonutage [laipu], ärge tapke naisi ega lapsi."

Jutustas Salamah: Liikusime edasi, kuni sattusime peale oma vaenlastele ebajumalakummardajate hulgast ning esitasime neile üleskutse, nagu meid selleks oli kohustanud usklike emiir, kuid

---

[188] Siin tehakse vahet sõjakommuunis, s.t Mediinas Muhamediga elavate muslimite ja väljapoole toonast Mediina linnriiki jäävate alade vahel; täpselt nagu tänapäeval Islamiriigi puhul, mis vallutades Iraagis uusi alasid, võtab sealt sõjasaagi, mis kuulub vaid Islamiriigile ja selle sõduritele, mitte sellest väljaspool elavatele samuti tõelistele muslimitele, kes ei allu tõelisele islamivõimule.

[189] S.t kui nad liituvad toonase islamikogukonnaga ehk toonase islamiriigiga, siis lisaks sellele, et nad religioosses mõttes on täisväärtuslikud muslimid, jagavad nad võrdväärselt ka sõjasaaki.

[190] Uskmatud maksvad pearaha *džizyah*'t, peale selle maksab iga maaomanik islamiriigis, olgu moslem või uskmatu, maal ja varal lasuvat maksu *al-kharādž*; et seda maksu sisse nõuda, pidi islamiriik varaomanikule tagama selle vara kasutamise, mis on võimatu vaenlase rünnaku või okupatsiooni korral.

[191] '*Alā dhimmah allahu wa dhimmah rasūlahu* — võib ka tõlkida 'Allahi ja Tema Saadiku *dhimmi*-lepingule vastavalt'; selles lauses "kaitse" võib kõikjal tõlkida kui '*dhimmi*-leping'.

nad keeldusid islamit vastu võtmast, siis me kutsusime neid üles tooma *džizyah*'t, kuid nad keeldusid sellest, ning me taplesime nendega ja Allah aitas meid nende vastu ning me tapsime nende sõjamehed ja võtsime vangi naised-lapsed.

Jutustas meile Ismā'īl bin Abī Khālid — Qays bin Abī Hāzim — Džarīr, öeldes: Ütles mulle Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu): "Kas sa ei vabastaks mind Dhū al-Khalasah'st?!"[192] See oli Khathami [hõimu] pühamu, mida kutsuti yamaniitide Kaaba,[193] mida nad kummardasid pagan-

[192]Selletaolise retoorilise küsimusega "Kes mind vabastaks..." andis prohvet Muhamed tavaliselt märku vajadusest tema vaenlasi või tema ideoloogiat vastustavaid asju hävitada. Dhū al-Khalasah oli paganlike araablaste islamieelne ebajumalakuju Mediina lähedal, mille prohvet Muhamed lasi purustada ja selle preestrid tappa. Muhamedi poolt paganlike araabia pühakodade hävitamist võtavad tänapäeval eeskujuks Taliban, Islamiriik jt islamiliikumised, hävitades selliseid mitteislamlikke kultuuriväärtusi, mis kipuvad rahva tähelepanu Allahi-kummardamiselt enesele juhtima. Põhjalikult on Dhū al-Khalasah' purustamisest juttu Muhammad ibn al-Kalbī töös *Kitāb al-asnām* (Ebajumalate raamat), kus seda sündmust kirjeldatakse nii: "See oli valge, graveeringutega kvartskivi, mille peal oli krooni kujutis. Ning see asus Tablāhis, Meka ja Jeemeni vahel, seitsme öö teekonna kaugusel Mekast. [---] Ning kui Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) vallutas Meka ja kui araablased islamisse pöördusid ning saatsid Tema juurde oma saadikud, tuli Tema juurde muslim Džarīr bin 'Abdallāh. Ja lausus [Prohvet] temale: "Kuule, Džarīr! Kas sa ei vabastaks mind sellest Dhū al-Khalasah'st?" Ning tema vastas: "Olgu!" Ja ta saatis ta [Dhū al-Khalasah'] juurde. Ning tema asus teele, kuni jõudis Ahmasi [klanni] juurde Badžīlah' [hõimust], ja suundus nendega [Dhū al-Khalasah'] juurde. Ent selle juures taplesid temaga Khath'ami ja Bāhilah' [hõim]. Ning ta tappis sel päeval sada meest, kes Bāhilah' [hõimust Dhū al-Khalasah] tema teenrid olid, aga veel rohkem oli tapetuid Khath'ami [hõimust], ning ta tappis kakssada Banū Quhāfah bin 'Āmir bin Khath'ami [hõimust]. Ning ta võitis neid, ajas nad põgenema ja purustas Dhū al-Khalasah' pühakoja, süütas selle ning põletas maha." (Al-Kalbī, *op. cit.*, lk 34–35.)

[193]Kaabasid ehk kuubikujulisi pühamuid oli islamieelses Araabias mitmeid, põhjalikult räägib nendega seonduvast ülaltoodud al-Kalbī;

luse ajal.[194] Lausus [jutustaja]: Väljusin saja viiekümne ratsaniku eesotsas ning me põletasime seda [pühamut], kuni muutsime ta kärnase kaameli sarnaseks. Lausus [jutustaja]: Seejärel saatsin Prohveti juurde (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) mehe sellest rõõmusõnumist teatama ning kui ta jõudis tema juurde, ta lausus: "[Vannun] selle nimel, kes saatis sind tõega! Tulin sinu juurde vaid pärast seda, kui jäi meist maha see [pühamu] kärnase kaameli sarnasena." Lausus [jutustaja]: Ning õnnistas Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) Ahmasi [hõimu][195] ja selle ratsusid.

[VAENLASE VALDUSTE PÕLETAMISEST NING VILJAPUUDE MAHARAIUMISEST]

[Mõned] inimesed ei kiida heaks vaenlase alade põletamist ega nende viljapuude ja palmide maharaiumist, kuid teised ei mõista seda hukka ning toovad selle [toetuseks] Kõikvõimsa Allahi raamatust: "Mis te maha olete raiunud palmist või jätnud seisma oma juurtele — seda [olete teinud] Allahi loal, ning et Tema häbistaks pahategijaid";[196] ning Kõigevägevama ütluse Tema Ülevast Raa-

---

Meka paganliku Kaaba kuulutamisega islami peamiseks pühakojaks teised kaabad hävitati.

[194]*Al-džāhilīyah* — islamieelne paganluse, "teadmatuse" ajastu araablaste hulgas; terminit kasutati juba keskajal, kuid 20. sajandi keskpaigast on hakatud islamiäärmusluse vaimse isa Sayyd Qutbi töödes selle terminiga nimetama kõike, mis läheb vastuollu islami põhimõtetega, ning nüüdseks on aina rohkem muslimeid veendunud, et tänapäeva islam on segunenud selle islamieelse ja islamivälise paganlusega teiste kultuuride mõjul ja tänapäevaste islamimaailma liidrite islamikaugete eluviiside eeskujul ning tuleb tagasi pöörduda tõelise islami juurde, mis sisaldub islami alustekstides Koraanis, sunnakogumikes ja õigustöödes, mille hulka ka käesolev kirjutis kuulub.

[195]Selle Dhū Khalasah' purustanud väesalga juht Džarīr, täisnimega Džarīr bin 'Abd Allāh al-Badžalī, kuulus Ahmasi klanni Badžila hõimust.

[196]Koraan 59.5. [Eestikeelses koraanitõlkes: "See, et te raiusite maha palmid või jätsite kasvama, sündis Jumala tahtmisel, et patused häbisse jääksid." *Toim.*]

matust:[197] "ning nad purustavad oma maju omaeneste ning uskujate kätega"[198] ning [toetuvad] sellele, mida tegi Džariir, põletades Dhū al-Khalasah', kui Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) teda selle eest ei sõidelnud ega seda pahaks pannud.

Aga parim, mis me selles osas kuulnud oleme — ning teab ju Allah kõige paremini —, on see, et tohib sõdida uskmatutest rahvaga, tapelda kõigi vahenditega ja põletada ehitisi tulega ning raiuda maha puid ja palme ning lasta neid katapultidest, kuid seejuures nimme mitte lapsi, naisi ega vanu; ja et [võib] taga ajada nende hulgast põgenejaid, tappa maha haavatuid nende seast ja hukata nende sõjavange, kui nendest on karta ohtu muslimitele, ning et tapetakse nende hulgast vaid neid, kelle [näo] üle habemenoaga on tõmmatud,* aga ei tapeta neid, kelle üle habemenoaga pole tõmmatud, see tähendab lapsi.

[ARVAMUSAVALDUS VANGISTATUD USKMATUTEST]

Mis aga puutub vange, kui need kinni on võetud, siis tuuakse need imaami juurde, kes nende suhtes otsustab: kui ta soovib, tapab ta nad maha, kui soovib, ostab nendega välja [muslimeid vaenlaselt], käitudes sellel puhul nii, nagu on kõige parem muslimitele ja islami hüvanguks. Kuid ei vahetata neid kulla, hõbeda ega asjade vastu, neid ei vahetata mitte millegi muu kui muslimitest sõjavangide vastu. Ning kõik see, mis tuuakse sõjaväe juurde [saagist] või see, mis võetakse ära nende [vaenlaste] varadest ja asjadest — see kuulub sõjasaagi hulka ja sellest eraldatakse viiendik. Viiendik sellest läheb nendele, keda on nimetanud Kõikvõimas Allah oma Koraanis, neli viiendikku jagatakse ära sõjaväe vahel, kes selle saagiks võttis: kaks osa sõjaratsule ning üks osa jalamehele.

---

[197]Siin ja kohati ka edaspidi ei kasutata mitte sõna *al-qur'ān* 'Koraan', vaid *kitābahu al-'azīz* 'Tema ülev/võimas raamat', mis on üks Koraani arvukatest nimedest.

[198]Koraan 59.2. [Eestikeelses koraanitõlkes: "Nad purustavad oma majad omaenese ja usklike kätega." *Toim.*]

*Need, kel kasvab juba habe, s.t nad on täiskasvanud. *Toim.*

[KUIDAS TOIMIB IMAAM VALLUTATUD MAAL]

Kui vallutatakse mingi osa uskmatute aladest, toimib imaam sellega vastavalt muslimite parimadele huvidele: ta võib jätta selle nii, nagu jättis ‘Umar bin al-Khattāb — olgu temaga Allahi rahulolu — Sawādi selle elanike valdusse, ning panna neile *kharādž*-maksu kohustuse; ta võib selle jagada nende muslimite vahel, kes selle vallutasid — võtta sellest viiendiku ja jagada; ning ma [ütlen] veel kord, et tal on täielik otsustamisvabadus oma tegevuses juhul, kui ta muslimite huve silmas peab.

[KEDA ON KEELATUD SÕJAS TAPPA]

Lausus Abū Yūsuf: Jutustas mulle al-Hadždžādž — al-Hakam bin ‘Utaybah — Muqsim — Ibn Abbās, öeldes: Keelas Allahi Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) naiste tapmise.

Ning jutustas mulle ‘Ubayd Allāh — Nāf‘a — Ibn ‘Umar, öeldes: Prohveti (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) mingi sõjakäigu ajal leiti üks tapetud naine, ning ta keelas ära naiste ja laste tapmise.

Jutustas meile Layth — Mudžāhid, öeldes: Ei tapeta sõjas lapsi, naisi ega rauku.

Ning jutustas meile Dāwud — ‘Ikrimah — Ibn ‘Abbās, et Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu), saates teele oma sõjaväge, lausus: “Ärge tapke mungakongide asukaid!”

[VANGIDE TAPMISE LAIDUVÄÄRSUSEST NING TAPMISE VOLITAMINE IMAAMILE]

Lausus [jutustaja]: Rääkis meile Ash‘ath — või keegi teine — al-Hasan [öeldes], et toodi vangistatud al-Hadždžādži juurde, kes ütles ‘Abd Allāh bin ‘Umarile:[199] “Võta ja tapa nad!” Kuid vastas

[199] ‘Abd Allāh bin ‘Umar (srn 693) oli teise kaliifi ‘Umar bin al-Khattābi poeg, arvukate *hadith*’ide algallikas ning vagaduse ja erapooletuse sümbol, kes Umaijaadide ajal hoidus suurest poliitikast ega kasutanud ära tema isa kuulsust maisteks ambitsioonideks.

Ibn ‘Umar: “Aga pole meil ju kästud sedaviisi toimida, sest lausub ju Õnnistav ja Kõikvõimas Allah: “kuni saadate korda nende hulgas suure hävitustöö, seote nad kõvasti kinni, seejärel kas lasete lahti või võtate lunaraha”.[200]”

Jutustas meile Ash‘as toetudes Hasanile, öeldes: Talle [Muhamedile] ei meeldinud vangide tapmine.

Ning jutustas meile Ibn Khadīdž viitega ‘Atā’le, et ta ei kiitnud heaks vangide tapmist.

Mina aga ütlen: Vangistatute küsimus on imaami lahendada: kui islamile ja selle rahvale tuleb kasuks nende tapmine, siis laseb ta nad tappa, kui aga kasuks tuleb nende vabastamine luna eest — siis teeb ta seda vangilangenud muslimite jaoks.

Jutustas mulle Muhammad — al-Zuhrī — Hamīd bin ‘Abd al-Rahman, kes ütles, et rääkis [kaliif] ‘Umar: Tõepoolest ühe muslimist mehe vabastamine uskmatute käest meeldib mulle rohkem kui terve Araabia poolsaar.

Lausus [jutustaja]: Rääkis mulle Layth — al-Hakam al-‘Utaybah ja Mudžāhid, kes mõlemad rääkisid, et Abū Bakr ütles: Kui võtate kinni kasvõi ühe ebajumalakummardajatest ning nad pakuvad teile tema eest kahte *mudd*’i dinaare — ikkagi ärge andke teda vabaks.

Jutustas meile Abū Hanīfah — olgu temaga Kõikvõimsa Allahi rahulolu — Hammād — Ibrāhīm, öeldes: Imaam on sõjavangidega seoses valiku ees: kui ta soovib seda, vabastab ta nad luna eest, kui soovib, annab armu, kui soovib — tapab.

Jutustas meile keegi vanameestest — ‘Alī bin Zayd — Yūsuf bin Mahrān, öeldes: ütles Ibn ‘Abbās, et rääkis ‘Umar bin al-Khattāb — olgu temaga Allahi rahulolu! —: Iga ebajumalakummardajate käes olev muslim lunastatakse välja vahenditega muslimite riigikassast.

---

[200]Koraan 47.4. [Eestikeelses koraanitõlkes: “Kui olete nad täiesti puruks löönud, siis köitke (vangid) ahelatega. Pärast andestage neile, või siis nõudke lunaraha”. *Toim.*]

Ning jutustas ‘Atā bin al-Sā’ib — al-Sh‘abī — ‘Abd Allāh, öeldes: Uhudi lahingu[201] päeval tegid naised lõpu peale haavatutele.[202]

[SÕJASAAGI JAGAMISE KOHT]

Kui muslimid võtavad ebajumalaid kummardavalt rahvalt[203] sõjasaagi, on minu meelest parem, kui seda ei jagata enne, kui on väljutud sõja alalt islami alale.[204] Sest jagades seda sõja alal, pole see kaitstud; ent siiski on jagamine sõja alal seaduslik. Jagas ju Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) Badri

---

[201] 625. a märtsis peetud Uhudi lahing oli teine suurem muslimite sõjaline kokkupõrge mekalastega. Islami allikate kirjeldusel saavutasid ka seekord vähemuses olevad muslimid võidu mekalaste üle ning asusid juba vaenlase laagrit rüüstama, kui muslimite tagalat kindlustama pidanud vibukütid ei suutnud rüüstamiskiusatusele vastu panna, lahkusid oma positsioonilt ning võimaldasid mekalaste ratsaväel muslimeid ootamatult rünnata, mis tõi juba võidetud lahingusse otsustava pöörde, langes arvukalt muslimeid, prohvet Muhamed sai haavata ning varjuti mägisele maastikule ja võidu saavutanud vaenlane mingil põhjusel ei jälitanud neid ega rünnanud ka kaitseta jäänud Mediinat; kõige põhjalikumalt peatub Uhudi lahingul Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 555–638; vt ka EI, X, 782 jj.

[202] Venekeelne tõlge (A. E. Šmidt, *Kitab al-Kharadž*, *op. cit.*, lk 339, märkus 10) selgitab, et siin peetakse silmas paganate naisi, kes muslimite haavatuid tapsid. Kuid see pole loogiline, sest juttu on siin muslimite sõjatavast ja õigustusest vangide tapmiseks; toona oli üldiselt kombeks, et pärast lahingut tulid naised taplusväljale ning hoolitsesid oma haavatute eest ja peksid surnuks haavatud vaenlasi, see tegevus oli sealse piirkonna iidne sõjapidamistava, mille eeldatavasti võtsid üle ka muslimid.

[203] *Ahl al-shirk* — siin ei peeta silmas mitte ainult ebajumalakummardajaid (*mushriqūn*), vaid kõiki uskmatuid (*kuffār* — juute, kristlasi, zoroastriste jt), nagu kohe allpool selgub.

[204] *Min dār al-harb ilā dār al-islām*: see peaks olema esimene kord, kus islami tekstis on selge ja ühemõtteline jaotus kahe sellise ala vahel; varasematest tekstidest, ei sunnast ega Koraanist, ei leia veel nii sõnaselget jaotumist islami alaks (*dār al-islām)* ja uskmatutevastase sõja alaks (*dār al-harb*).

sõjasaagi pärast Mediinasse tagasipöördumist. Ning andis ta sellest ühe osa ‘Uthmān bin ‘Affānile — olgu temaga Allahi rahulolu —, kui Muhamed oli ta jätnud Allahi Saadiku (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) tütre Ruqayyah’ juurde, kes oli tema naine ja haige;[205] ning ta eraldas Talhah bin ‘Ubayd Allāh’ jaoks sellest saagist ühe osa, kuigi ka tema ei osalenud selles kokkupõrkes, sest viibis Süürias.[206] Ning Hunayni[207] sõjasaagi jagas Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) al-Dži’rrānis, pärast tagasipöördumist al-Tā’ifist.[208] Ent Khaybari sõjasaagi jagas ta Khaybaris, kui ta oli selle vallutanud, sundinud [rahva] sealt lahkuma ning see muutus samasuguseks nagu islami ala; ning ta jagas Banū al-Mustaliqi sõjasaagi nende maal, kuid oli ta ju sellegi vallutanud ja pannud kehtima oma võimu

[205]Ruqayyah (srn u 624) oli islami allikate järgi Muhamedi ja tema esimese naise Khadidžah’ (srn u 619) tütar, kuid temast on islami allikates väga vähe infot, ega jäänud elama ükski Ruqayyah’ lastest, nii et osa islamolooge kahtleb tema ajaloolisuses; tema siin viidatud haigus on mõne allika järgi ühtlasi ta surma põhjus Badri lahingu ajal, võimalik aga, et sellise “Prohveti tütre” tegelik ajaloolisus on mattunud legendide taha, võimalik ka, et hilisemad islamiõpetlased mõtlesid tema haigusloo välja, selgitamaks tulevase kaliif ‘Uthmāni puudumist islami seisukohast niivõrd kesksest sündmusest, nagu seda oli Badri lahing; vt temast sissejuhatavalt EI, VIII, 594 jj.

[206]Tekstis *al-Shām*.

[207]630. aastal, pärast Meka vallutamist Muhamedi poolt islami ülemvõimule allumatute hõimudega peetud lahing, mille muslimid võitsid ja said rikkaliku sõjasaagi, mille jagamine tekitas suuri pingeid muslimite vahel, vt Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 840–869; al-Tabarī, *op. cit.*, lk 1654–1670, eriti aga pärastisi saagijagamispingeid kohakeses nimega al-Dži’rrān, vt Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 876–886; al-Tabarī, *op. cit.*, lk 1674–1686. Iseloomulik on Muhamedi lausung, et sõjasaak teeb araablastele vastupandamatuks liitumise islamiga (Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 883).

[208]Pärast Hunayni lahingut piirasid muslimid edutult lähedal asuvat rikast al-Tā’ifi oaasi, kusjuures Muhamed, sundimaks piiratavaid alistuma, lasi maha põletada oaasi juures kasvavad ja sealsele elanikkonnale peatoidust andvad viljapuud, vt al-Tabarī, *op. cit.*, lk 1671 jj; prohvet Muhamed hukkas seal ka oma käega mõned sõjavangid (al-Tabarī, *op. cit.*, lk 1671).

selle üle ning saagijagamine seal oli [sama], nagu saagi jagamine kodus Mediinas.

[ESIMESED, KES MUSLIMITEST SAID OSA SÕJASAAGIST]

Jutustas meile Yazīd bin Abī Zīād — Mudžāhid — ʻAbd Allāh bin Abbās, et Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) lausus: "Minule on lubatud sõjasaak[209] ning mitte kellelegi enne mind polnud see lubatud."[210]

---

[209] *Uhillat lī al-ghanā'im* — see üks lühemaid *hadith*'e esineb peamistes sunnakogumikes; täpselt sellises sõnastuses vt al-Bukhārī, *op. cit*., 1. kd, lk 226, nr 335; vt ka 4. kd, lk 217, nr 3122.

[210] Muhamed väidab ennast ainsaks inimkonna prohvetiks, kellel Allah on lubanud sõjasaaki võtta — sest islami dogma järgi pärast teda enam prohveteid ei tule —, ning selline väide on osa laiemalt sõnastatud islamiülimuslikkusest teiste religioonidega võrreldes — vt põhjalikumat selgitust al-Bukhārī, *op. cit*., 1. kd, lk 226, nr 335, kus Muhamed selgitab, et talle on antud viis asja Allahilt, mida varem mitte ühelegi prohvetile pole antud. Need viis asja on järgmised: "Ma olen tehtud võidukaks hirmutekitamise läbi kuu-teekonna kaugusele", "maailm on antud mulle palvetamiskohaks ja palvuse-eelseks puhastuskohaks", "minule on lubatud sõjasaak ning mitte kellelegi enne mind polnud see lubatud", "mul on eestkostmisõigus (ülestõusmispäeval)", "oli saadetud iga prohvet vaid oma rahva juurde, kuid saadeti ju mind tervele inimkonnale"; samad põhimõtted korduvad ka al-Bukhari kogumikus *hadith*'i nr 438 puhul (al-Bukhārī, *op. cit*., 1. kd, lk 280 jj). Peaaegu identses sõnastuses, kuid teises järjekorras vt need viis asja teises peamises sunnakogumikus: *Ṣaḥīḥ Muslim*, *op. cit*., 2. kd, lk 16 jj, nr 1163–1164. Et sellisest *hadith*'ist ka tänapäevane islam üheselt aru saab, seda näitab Saudi Araabias praegu kõrgelt hinnatud õpetlase ʻAbd al-Rahman bin Nāsir as-Saʻdī (1889–1956) *hadith*'e selgitav töö *Bahdžah Qulūb al-Abrār* (Õigeusklike südamete suurepärasus), kus see *hadith* leiab põhjaliku käsitluse, mis seob nii kogu *hadith*'i kui ka selles leiduva lausungi "Minule on lubatud sõjasaak" tänapäevase islamiülimuslikkuse konteksti (ʻAbd al-Rahman bin Nāsir as-Saʻdī, *al-Majmūʻah al-kāmilah li-mu'allafāt al-Shaykh ʻAbd al-Raḥmān ibn Nāṣir al-Saʻdī, al-Ahadīth*. 9. kd. ʻUnayzah, al-Mamlakah al-ʻArabīyah al-Saʻūdīyah: Markaz Sālih ibn Sālih al-Thaqāfī, 1992, lk 59–61).

Jutustas meile al-A‘mash — Abī Sālih — Abī Hurayrah, öeldes: Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) lausus: “Polnud lubatud sõjasaak mustade peadega rahvale[211] enne teid — [varem] tuli taevast alla tuleleek ning sõi selle ära.”[212] Ning Badri [lahingu] päeval tormas rahvas sõjasaagi peale, ning ilmutas Kõikvõimas Allah: “Ja kui polnuks pühakirja Allahilt varem, tabaks teid selle eest, mis te võtsite, suur karistus! Kuid sööge seda, mida te olete võtnud sõjasaagiks lubatust ja heast”.[213]

[EI MÜÜDA MIDAGI SÕJASAAGIST ENNE SELLE JAGAMIST]

Lausus Abū Yūsuf: Mitte kellelgi pole lubatud müüa tema osa sõjasaagist enne sõjasaagi jagamist.[214]

Jutustas meile al-A‘mash — Mudžāhid — Ibn ‘Abbās, öeldes: “Keelas Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) sõjasaagi müümise enne selle jagamist.”

---

[211] *Qawm sūd al-ru’ūs* — puhastverd araablaste juuksed on süsimustad; selline väljend araablaste kohta on küll nüüdseks arhailine ja harvaesinev, kuid ka mujal varajasimas säilinud 8.–9. sajandi araabiakeelses kirjasõnas leitav, vt näiteks Muḥammad Ibn Sa‘d, *Kitab al-ṭabaqāt al-kabīr*. 8. kd. al-Qāhirah: Maktabat al-Khāndžī, 2001, lk 132.

[212] Sellist *hadith*’i pole ei Bukhari ega Ibn Muslimi kogumikus, ent ta leidub kümnetes teistes sunnakogumikes ja ajalootöödes sama või sarnase sõnastusega.

[213] Koraan 8.68–69 [eestikeelses koraanitõlkes: “Kui juba ammu (enne teid) ei oleks olnud Jumala luba (võtta saaki ja vange), siis oleks teid tabanud suur karistus, kuna saite (lunaraha vangide eest). Jätke endale see, mis te saite saagiks (Badri lahingus) lubatud ja ausal viisil”. *Toim.*]; suura nr 8 pealkiri on “Sõjasaak” (*al-Anfāl*).

[214] Silmas peetakse seda, et kõik, mis sõdurid lahingu jooksul vaenlase valdustest saavad, tuleb pärast lahingut tuua sõjaväejuhile (emiirile või varajastes tekstides “imaamile”), kes pärast vaenlase aladelt lahkumist korraldab selle jagamise; erandeid tehti vaid sellise saagi osas, mille sõdur omandas eriõigusega, isiklikult kahevõitluses vaenlase tappes, kelle riided ja relvad võis ta endale jätta; nagu allpool näeme, võis erandkorras ka enne saagi jagamist sellest võtta enda ja veoloomade toitmiseks.

[MIDA VÕIVAD MUSLIMID SÕJASAAGIST KASUTADA ENNE SELLE JAGAMIST]

Aga pole taunitav, kui muslimid tarbivad toiduks seda söödavat, mis nad on saanud sõjasaagiks, või söödavad oma koormaloomi saagiks saadud sööda või odraga. Ning kui tekib vajadus söögiks tappa lambaid ja lehmi, siis nad tapavad neid ega arvestata sellest maha viiendikku, mille nemad ära söövad või söödavad loomadele, sest tegid ju Prohveti (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) kaaslased nõndamoodi ega müünud mitte ükski nendest mitte midagi sellest; ja kui ta müüski, polnud tal lubatud süüa selle saadud hinna eest ega sellest mingit kasu saada enne, kui ta oli tagastanud selle sõjasaagijagajale.[215] Sest oli vaid luba söögipoolise ja sööda osas, mitte aga millegi muu osas, ning kes üle astus [keelust], välja arvatud söögi ja sööda osas — see oli kurjategija.

[SÕJASAAGIST OSA ERALDAMINE]

Jutustas mulle Yahyā bin Sa'īd — Muhammad bin Yahyā — Ibn Habbān — Abī 'Amrah, et ta kuulis Zayd bin Khālid al-Džuhanīt jutustamas, et üks mees muslimite hulgast suri Khaybari all ning sellest teatati Allahi Saadikule (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu), kes lausus: "Palvetagem oma kaaslase eest." Kuid kahvatusid seepeale inimeste näod ning kui ta nägi, mis nendega toimub, lausunud ta: "Tõepoolest, teie kaaslane on eksinud Allahi teel." Ning me otsisime läbi tema asjad ning leidsime sealt helmed, milliseid kannavad juudid, väärtusega mitte rohkem kui kaks dirhamit.[216]

---

[215]See tähendab, et kui keegi müüs midagi saagina saadud asjadest enne koju jõudmist, kus reeglina toimus saagijagamine, siis müügist saadud raha või vahendid tuli anda sõjasaaki jagavale emiirile.

[216]Toodud *hadith* selgitab, et kõnealune isik oli Khaybari vallutamisel omandanud pisukese osa sõjasaagist juudi helmeste näol seda sõjasaagi hulka andmata ning isegi sellise väikse koguse sõjasaagi omastamine on suur kuritegu.

Lausus [jutustaja]: Ning Hishām rääkis meile al-Hassani kaudu: Muhamedi (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) kaaslased sõid sõjasaagist, kui selle võtsid, ning toitsid oma koormaloomi, ega müünud ainsamatki asja sellest, ning kui müüdigi [midagi], tagastati [selle hind] saagi jagajale.

Lausus [jutustaja]: Ning jutustas meile Mughīrah — Hammād — Ibrāhīm, öeldes: Sõjaväljal toitusid nad [saagiks võetud] toiduainetest ning toitsid oma loomi enne, kui eraldati viiendik.

[VÄEPEALIKU POOLT SÕJASAAGIST KINGITUSTE TEGEMINE]

Lausus Abū Yūsuf: Pole taunitav, kui imaam või tema asemik teeb kingituse mõnele sõdurile sõjaväest või tervele väeosale, öeldes: "Kes tapab vaenlase — see võib ta paljaks riisuda" või "Kes asub ees[liinil] ning teeb seda ja toda, tema saab nii ja naa palju" või "Kes saadab korda [midagi], see saab selle ja tolle, mis ei kuulu sõjasaagi hulka"[217] Kui aga sõjasaak on juba võetud, ei saa väepealik enam anda [eraldi] kellelegi midagi.

Jutustas meile al-Hasan bin ʻUmārah — Habīb bin Nahār oma isa kaudu, öeldes: Mina olin esimene, kes pani põlema Tustari [linna] värava, ning kui me selle [Tustari] vallutasime, pani al-Ashʻarī mind minu hõimu kümne mehe üle juhiks ning andis mulle ühe osa sõjasaagist enne saagi jagamist, lisaks veel minule ja minu hobusele kuuluv osa.

Lausus Abū Yūsuf: Määratakse inimestele sõjasaagiosa vastavalt sellele, kuidas nad läbisid mäekuru. Kes sisenes ratsahobusel ning vigastati tema hobust pärast sõjasaagi võtmist ja enne selle jagamist, on määratud saagiosa ka hobusele, kes aga sisenes [vaenlase alale] jalamehena, võttis [vaenlaselt] hobuse ning taples selle seljas — ei saa tema hobune osa sõjasaagist.[218]

---

[217] S.t see ei lähe jagamisele ega eraldata sellest viiendikku.

[218] Siin peetakse silmas asjaolu, et vaenlase territooriumile jõudmise märgiks on mingi piirikuru ületamine, kus enam oma relvastust pole võimalik täiendada (näiteks jalamehest saada ratsanikuks mõne varus-

[KELLEL POLE ÕIGUST SÕJASAAGILE, VÄLJA ARVATUD PISIKE TASU]

Mis aga puutub *dhimmi*'t või orja, keda muslimid sõjas kasutavad, siis ei eraldata neile osa sõjasaagist, vaid kummalegi neist on väike tasu; niisamati ka naise puhul, kui temast oli kasu haavatute ravimisel ja haigete jootmisel — ka temale on pisike tasu ega eraldata talle osa sõjasaagist. Kui aga polnud kasu ei sellest [naisest], orjast või *dhimmi*'st, ei saa nemad ka seda pisikest tasu.

Mis aga puutub palgatud koormakandjat, puuseppa ja muud seesugust lihtrahvast,[219] siis need, kes võtsid osa sõjast ja taplusest, igaühele neist saab osa saagist, kes aga ei võtnud osa — temale ei eraldata. Kellele imaam või tema esindaja usaldas voori ja sõjaväelaagri valvamise — tema saab osa sõjasaagist.

Jutustas meile Muhammad bin Ishāq — al-Zuhrī — Yazīd — Ibn 'Abbāsi kirjutaja Ibn Hurmuz, öeldes: Kirjutas Nadždah 'Abd Allāh bin 'Abbās, küsides temalt naiste kohta, et kas viibisid nemad koos Allahi Saadikuga (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) sõjas ja kas eraldati neile osa sõjasaagist? Lausus Yazīd: "Mina ise kirjutasin Ibn 'Abbāsi kirjas Nadždah'le: "Naised viibisid [sõjas] koos Allahi Saadikuga (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu), kuid kas eraldati neile osa sõjasaagist: seda mitte, vaid Muhamed andis neile väikse tasu."

Lausus [jutustaja]: Ning rääkis meile al-Hasan — Muhammad bin Yazīd — Abī Lahmi *mawla* 'Umayr, öeldes: Võtsin osa Khaybari sõjakäigust sõjateenistusorjana,[220] ning kui Prohvet (ol-

---

tust toova isiku kaudu) ja algab sõjaseisukord, ja siit alates on sõduri osalus (jala- või ratsamehena) ka kindlaks määratud, ning seda määrangut ei muuda ka hilisem vaenlaselt saadud trofeerelvastus.

[219] *Ahl al-aswāq* — siin pole tegu niivõrd kaupmeestega, vaid pigem lihtrahvaga, "turupöö bliga".

[220] *'Abd mamlūk*; islami tekkest alates on orjuseinstitutsioonil seal keskne koht kuni 20. sajandi alguseni; tulenevalt nii mees- kui naisorjade suurest osakaalust islamimaailmas, nende omandamiseks peetud sõdadest ja tervetest orivalitsejate dünastiatest ja orjadearmeede institutsioonist võib islamimaailma nimetada ka orjanduslikuks, kuid selle suure vahega, et orja olukord islamis polnud nii raske ega orjus nii põlas-

gu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) vallutas selle, andis ta mulle mõõga ja lausus: "Kinnita see endale vööle" ning andis ka mulle tühja-tähja, kuid ei eraldanud mulle osa sõjasaagist.

Lausus [jutustaja]: Ning rääkis mulle al-Hadždžādž — 'Atā' — Ibn 'Abbās, öeldes: "Ei määrata orjale osa sõjasaagist."

Lausus [jutustaja]: Ning rääkis mulle Ash'ath — Hasan ja Ibn Sīrīn orja ja palgatu kohta, kes on osa võtnud lahingust, öeldes: "Ei anta neile kummalegi mitte midagi sõjasaagist."

[VÄEOSA EI LÄHE SÕJAKÄIGULE ILMA IMAAMI VÕI TEMA ESINDAJA LOATA]

Lausus Abū Yūsuf: Väeosa ei lähe sõjakäigule ilma imaami loata või tema esindaja loata sõjaväe eesotsas, ega ründa ükski mees muslimite laagrist teist meest uskmatute väest ega pea nad kahevõitlust ilma sõjaväe juhi loata.

Jutustas meile al-A'mash — Abī Sālih — Abī Hurayrah, öeldes, et Kõikvõimsa Allahi sõnad "Kuuletuge Allahile ja kuuletuge Saadikule ning võimukandjatele teie seast",[221] see tähendab "emiiridele".

Jutustas meile Ash'ath Hasani kaudu, öeldes: Ei välju sõjakäigule mitte ükski väeosa ilma selle emiiri loata, ning kuulub neile [sõjasaagist] see, mille [emiir] neile annab lisaks.[222]

---

tatav kui näiteks Antiik-Roomas. Sissejuhatavalt orjusest islamis vt EI, 24–40. Siinkohal viidatakse mamelukkide ehk orisõdurite institutsioonile, mis kujutas endast üht islami peamist armeeinstitutsiooni, mille raames Euraasia stepialade, Aafrika ja ka teiste piirkondade noormehi koolitati sõjaliselt islami vaimus; nemad tulid ka Egiptuses võimule ja valitsesid Mamelukkide dünastiana 1250–1516; sellega sarnane oli Osmanite riigis *devširme* süsteem. Termin *'abd mamlūk* on iseloomulik islami varajastele riigitekstidele, hiljem olid kasutusel kas *mamlūk* (orjast teener, orisõdur), *ghulām* (orjast teenripoiss, orisõdur) või *'abd* (ori).

[221]Koraan 4.59. [Eestikeelses koraanitõlkes: "Kuuletuge Jumalale, kuuletuge sõnumitoojale ja neile endi hulgas, kes on võimu poolest kõrgemad." *Toim.*]

[222]S.t mitte ükski sõjaväeosa ei tohi minna omavoliliselt sõjakäigule, lootes võtta midagi saagiks, ja kui nad ka ilmutavad erilist vaprust ja

[KUI EBAJUMALAKUMMARDAJAD SOOVIVAD VÄLJA OSTA OMA MEHE SURNUKEHA MUSLIMITELT]

Ning kui muslimid tapavad uskmatute hulgas mehe ning sõdiv rahvas soovib teda neilt välja osta, ütleb selle kohta Abū Hanīfah: Selles pole midagi halba, sest kas te siis ei näe, et muslimitele on lubatud jõuga nende vara ära võtta, ja kui nad ise veel sellega nõus on — siis on veel õiguspärasem ja parem, sest on lubatud muslimitele [võtta] nende veri ja vara.[223]

Aga mina pole[224] nõus sellega ja keelan seda, sest pole ju lubatud muslimitel müüa ei veini, sea- ega lõpnud looma liha ega verd ei sõjarahvale ega kellelegi teisele, nagu järeldub sellest, mida meile on selle kohta rääkinud ʻAbd Allāh bin Abbās.

Jutustas meile Ibn Abī Laylī — al-Hakam — Muqsim — Ibn ʻAbbās, et üks ebajumalakummardajatest kukkus kaitsekraavi[225] ning pakuti tema laiba eest muslimitele raha ning küsiti Allahi Saadikult (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) selle kohta ning ta keelas neid.

[ÕIGUSLIK PÕHIMÕTE MUSLIMITE POOLT VAENLASE ALALE VARA JÄTMISE KOHTA]

Lausus Abū Yūsuf: Ning [kui rääkida] sõjaalale jäävatest muslimite veoloomadest, või asjadest ja relvadest, mida on raske kaasa võtta *dār al-harb*'ist lahkudes kartusest vaenlase ees või muul

---

midagi vallutavad, siis tohivad nad seda teha vaid emiiri loal ning selgi juhul otsustab emiir, kas ja kui palju ta neile eraldi sõjasaagist lisa määrab.

[223] S.t veel parem on islami järgi, kui muslimid tapavad uskmatu ja siis teised uskmatud veel raha maksavad, et see tapetu tagasi saada.

[224] Autor jõuab järeldusele, et langenud vaenlasi ei tohi tagasi müüa, analoogia põhjal, mis keelab muslimitel kaubitsemise keelatuga, nagu ta järgnevalt üles loeb.

[225] *Al-khandaq* — viide 627. a toimunud Mediina piiramisele paganlike mekalaste poolt, kui muslimid kavandatavast rünnakust teada saades kaevasid laia kraavi linna kaitseks ja selle tagant vaenlast edukalt tõrjusid.

põhjusel, siis selles küsimuses meie kaaslaste arvamused lähevad lahku. Ühed nendest ütlevad: muslimid jätavad need asjad nii, nagu nad on. Kuid teised ütlevad: Tuleb veoloomad surmata ja seejärel põletada, et tuli mitte midagi alles ei jätaks. Ning tapmine ja põletamine on minu meelest parim, et vaenlase rahvas ei saaks sellest midagi kasutada.

[Järgnevad väga põhjalikud mitmete sõjasaagi erijuhtude arutelud, millesarnased hilisemates islami õiguse töödes hõlmavad kümneid lehekülgi, ning siingi on sellised käsitlused üsnagi põhjalikud, kuid nii raskesti jälgitava keelekasutusega, sageli ennast kordavad, et toon sellest pigem mõne kokkuvõtliku näite: nt käitumine ja omandiküsimused olukorras, kus uskmatud võtavad tagasi muslimite sõjasaagi ja seejärel võtavad muslimid selle omakorda tagasi; või kuidas käituda *dhimmi*'dega, kui uskmatust vaenlane on nad sõjasaagina kaasa võtnud ja muslimid omakorda sellised *dhimmi*'d sõjasaagiks saavad.

Vaadeldakse Banū Qurayzah' näitel vaenlase alistumist ja temaga ümberkäimist juhul, kui piiratav kindlus nõustub alistuma tingimustel, et piiratavad määravad piirajate seast isiku, kes peab nende saatuse otsustama, kuid see isik otsustab pärast piiratavate alistumist, et nad kõik tuleb hukata — täpselt nagu Banū Qurayzah'ga juhtus: piiratavad arvasid, et läbirääkija on nende poolt, tema aga oli saanud haavata piiramise käigus, mida piiratavatele ei öeldud, ent Muhamed toetas igati tema vahekohtunikuks määramist; kui nad väljusid, siis tehti kuuldavaks kohtuotsus — mehed kõik hukata, naised ja lapsed teha orjadeks.

Väga pikalt vaadeldakse ka juhtumeid, kus muslimite poolt teeb sissepiiratute kohta otsuse väepealik või imaam moel, mis on vastuolus islami õigusega: näiteks kui nõustub uskmatute ettepanekuga, et need valivad vahemeheks endi käes vangis oleva muslimi; järgnevad veelgi keerulisemate erijuhtumite arutelud, mis pigem kuuluvad areneva juriidilise süsteemi teoreetiliste arutelude, mitte reaalse sõjapidamise valdkonda: kui sissepiiratud valivad muslimitest vahemehe, väljuvad koos nende käes vangis olevate muslimitest vangide, *dhimmi*'de ja orjadega, kuid valitud vahemees sureb enne otsuse vastuvõtmist või avalikustamist — sellises olukorras kindlusest väljunud uskmatud lähevad kindlusesse tagasi ja lepitakse kokku uues vahemehes, kuid nende käes vangis olnud ja nendega koos välja tulnud *dhimmi*'d ja muslimitest vangid nendega tagasi ei lähe, vaid vabastatakse; omakorda erijuhtumi moodustab olukorra selgitus, kuidas käituda sellisel moel kindlusse tagasi läinud uskmatutega kaasas olnud orjadega: need võetakse ära muslimite poolt, müüakse maha või vabastatakse, aga nende eest saadud raha kuulub sissepiiratud uskmatutele.

Selliste olukordade selgitused on teoreetilised ega ole teada islami ajaloost nende praktikas täitmisest.]

[PÕHIMÕTTED MUSLIMITE VANGISTATUD USKMATUTE NAISTE KOHTA]

Lausus Abū Yūsuf: Muslimile ei ole lubatud astuda sugulisse vahekorda vangistatud orjatariga[226] enne saagi jagamist; ning kui saak on jagatud ning kellelegi saab osaks orjatar, ei ole lubatud temaga suguühe seni, kui [naine] pole puhas ühest või kahest kuupuhastusest, kui tal neid esineb, kui tal aga ei esine kuupuhastusi, jäetakse naine kaheks või kolmeks kuuks, kuni selgub, kas naine on lapseootel või mitte, alles siis ta võib temaga suguühtesse astuda, kui ta pole rase — keelas ju Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) astuda suguühtesse rasedatega seni, kui nad lapseootel on.

Jutustas meile Abān bin Abī ʻAyyāsh — Anas, et Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) lausus: Pole lubatud Allahit ja Viimset Päeva uskuvale kahele mehele omada ühte [ja sama] naist tema ühe [kuupuhastusest] puhasoleku ajal.[227]

Kui aga mehele saab sõjasaagist osaks zoroastristist naine, pole talle lubatud temaga astuda sugulisse vahekorda, sest seda on laitnud mitmed islami õiguse asjatundjad, lisaks sellele, mida edastatakse Prohvetilt (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) zoroastristist naiste kosimise kohta.

Jutustas mulle Qays bin al-Rabīʻah — Qays bin Muslim — al-Hasan bin Muhammad Ibn Hanīfah, öeldes: Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) sõlmis rahu zoroastristidest Hadžari rahvaga tingimusel, et võtab neilt *džizyah*'t, kuid pole lubatud kosida nende naisi ega söögiks tarbida nende poolt veristatut.

---

[226] S.t orjaks saab ta vangistatuna muslimite poolt, enne võis ta olla vaba ja ka kõrget sugu uskmatu.

[227] S.t kui keegi muslim saab saagina uskmatu naise, juudi või kristlase ja selle naise edasi müüb või kingib, võib uus omanik astuda sugulisse vahekorda naisega pärast uue kuupuhastuse lõppu.

Lausus [jutustaja]: Ning rääkis meile Simāk bin Harb — Abī Salamah bin ‘Abd al-Rahman mehe kohta, kes võttis vangi zoroastristist orjatari, või ostis ta selle, öeldes: “Ei saa ta astuda temaga sugulisse vahekorda enne, kuni [naine] islami vastu võtab.”

Lausus [jutustaja]: Ning jutustas meile Sa‘īd — Mu‘āwīyah bin Qurrah, öeldes: ‘Abd Allāh pidas laiduväärseks, et astutakse suguühtesse ebajumalakummardajatest usukogukonnaga.[228]

Lausus [jutustaja]: Ning rääkis meile Mughīrah — Hammād — Ibrāhīm, öeldes: Kui võetakse vangi zoroastristidest naised ja uskmatud, tehakse neile ettepanek islami vastuvõtmiseks ning sunnitakse neid seda tegema; seejärel tehakse nendega sugu ja kasutatakse neid.

Lausus [jutustaja]: Ning jutustas meile Mughīrah — Hammād — Ibrāhīm vangistatud juutide ja kristlaste [naiste] kohta, öeldes: Neile tehakse ettepanek islami vastuvõtmiseks ning kui nad islamisse tulevad — või kui nad ei tule islamisse — astutakse nendega suguühtesse ja kasutatakse neid, kuid neid sunnitakse [enne] läbi viima rituaalset pesemist. Lausus Abū Yūsuf: Ning see on parim, mis me oleme kuulnud selle kohta, kuid Allah teab paremini.

[IMAAMI LEPPIMISEST SÕJARAHVAGA]

Lausus Abū Yūsuf: Ning kui asevalitseja sõlmib vaherahukokkuleppe sõjarahvaga[229] kindlaksmääratud aastateks tingimusel, et nende juurde saadetakse tagasi [muslimite juurde] saabunud,[230] siis ei tasuks imaamil sellistel tingimustel kokkulepet sõlmida ega tunnustada seda, kui niimoodi leppis kokku tema asevalitseja —

---

[228]*Al-ummah al-mushrikah* — arhailiste õigustekstide väljend, tänapäeval haruldane, märgib siin pigem uskmatut kui paganat, sest jutt on zoroastristidest.

[229]Siin on juttu raamaturahvast — juudid, kristlased, zoroastristid (ja hiljem ka vahel nende hulka arvatud teised rahvad ja religoonid), kel on mingit liiki monoteistlik pühakiri.

[230]Peetakse silmas uskmatute juurest põgenenuid või seal islami vastu võtnuid ja islami alale lahkunuid.

seda juhul, kui muslimitel on nende suhtes ülekaal. Ning ei tasu asevalitsejal sõlmida kokkulepet kellegagi sõjarahva hulgast siis, kui muslimitel on nende suhtes ülekaal; kui ta aga soovib neid enda poole kallutada, et nemad võtaksid vastu islami või *dhimmi*-tingimused, siis pole selles miskit halba, kui ta nendega sõlmib rahuleppe, et nende olukorda seadustada.

Ning kui mingi rahvas vaenlaste hulgast piirab kindluses sisse rahva muslimite hulgast, kes kardavad oma julgeoleku pärast ega ole neil jaksu nende vastu, siis pole midagi halba, kui nad sõlmivad vaherahu nendega tingimusel, et nad ostavad ennast rahaga vabaks, ning kui seatakse tingimuseks neile [muslimitele], et nad saadavad nende [piirajate] juurde tagasi neid, kes nende [sissepiiratute] juurde islamit vastu võttes tulevad. Kui aga muslimitel on ülekaal nende suhtes, pole lubatud, et nad kumbagi neist kahest võimalusest pakuvad.

Jutustas meile Muhammad bin Ishāq al-Zuhrī kaudu, et Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) soovis al-Khandaqi lahingu päeval [linna] vabaks osta kolmandikuga al-Madīnah' [aastasest] põllu- ja viljapuude saadustest, kuid ta pidas nõu Sa'd bin Mu'āzi[231] ja Sa'd bin 'Ubādah'ga,[232] ning lausus:

---

[231]Sa'd bin Mu'āz (srn 627) oli Mediina hõimu Banū Aws üks juhte ja prohvet Muhamedi üks tähtsamaid jüngreid, tänu kellele muslimid seal võimule tulid; ta sai haavata al-Khandaqi ehk Kraavide lahingu ajal 627; kui vahetult pärast lahingut muslimid ründasid viimast Mediinasse jäänud juudihõimu Banū Qurayzah't, tegi Muhamed poliitiliselt kavala sammu, andes alistunud juudihõimu saatuse just Sa'd bin Mu'āzi otsustada, kes valudes vaeveldes sätestas alistunud täisealiste juudi meeste (eri andmetel 400–900) hukkamise, vt täpsemalt punkti "Õiguslik põhimõte muslimite poolt vaenlase alale vara jätmise kohta" eespool; vt ka Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 688–691; al-Balādhurī, *op. cit.*, lk 40.

[232]Sa'd bin 'Ubādah (srn u 633–635), Mediina teise peamise hõimu al-Khazradž juht ja samuti peamisi Muhamedi liitlasi ja tema võimu kindlustajaid ning lähimaid nõuandjaid, keda mõned pidasid sobivaks pärast Muhamedi surma 632 kaliifikohale, kuid sellest ilma jäädes võttis ta osa muslimite rünnakust Süüria vastu, kus ta ka peatselt suri — vt temast EI, VIII, 698.

"Olen tunnistajaks, et araablased[233] lasevad teid ühest vibust[234] ning tungivad teile ägedasti peale kõigist külgedest, ning ma arvan, et me ostame endid vabaks kolmandikuga al-Madīnah' põlluja viljapuude saadustest — seeläbi me murrame nad teatavaks ajaks." Kuid nemad mõlemad vastasid: "Oo, Allahi Saadik! Kui meie ja nemad olime ebajumalakummardajad, ei tulnud neile pähegi tahta midagi saadustest muul moel kui seda ostes või külakostina [saades]. Ning kas siis nüüd, kui Allah on meile saatnud Sinu ja islami, anname me neile ära oma vara? Pole meil selleks vajadust!" Ning vastas Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu): "Olgu nii!"

Lausus Abū Yūsuf: Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) oli sõlminud Qurayzah' hõimuga rahuleppe Hudaybīyah' aastal[235] ning hoidus neid ründamast, sest imaam

---

[233]*Al-'arab* — prohvet Muhamedi ajal peetakse selle mõistega üldjuhul silmas beduiine.

[234]*Ramatkum 'an qaws wāhidah* — s.t teevad midagi üksmeeles.

[235]628. a sõlmiti Mediina muslimite ja Meka paganate vahel Hudaybīyah'-nimelises kohas 10-aastane vaherahu, mille sõlmimine sai aluseks islami riigi- ja sõjatraditsiooni põhimõttele, et kuigi islam on lepitamatus vaenus uskmatutega, võivad muslimid kas siis ebasoodsa sõjaõnne tõttu või poliitilisest või muust vajadusest sõlmida kuni 10-aastase perioodiga ja hiljem vajaduse korral pikendatavaid vaherahusid; selle vaherahu rikkumine muslimite poolt vaid pooleteise aasta pärast, kui Muhamed asus jõudu kogununa Meka vastu sõjakäigule, muide valetades Meka esindajatele oma rünnaku sihtmärgi kohta, on aluseks islami sõja- ja riigiõiguse põhimõttele, et ebasoodsa olukorra möödudes võib lepingu tühistada ja uskmatuid rünnata, sest uskmatus Allahi suhtes on suurim võimalik maise ebaõigluse viis, kuid erinevalt Muhamedi toonasest tegevusest sätestab hilisem islami õigus, et vaherahu tühistamisest tuleb ette teatada. Hudaybīyah' vaherahu sõlmimise asjaolusid vt Ibn Hišām jt, *op. cit.*, lk 740–755, eriti 749–751, ja selle tühistamise asjaoludest lk 802–818, eriti aga lepingu kehtimist kinnitama tulnud Meka saadikute ninapidivedamist vahetult enne Meka ründamist: lk 806–810 ja al-Balādhurī, *op. cit.*, lk 60–63. Viiteid Hudaybīyah' vaherahule kui pretsedendile leidub keskaegsetes islami õigusalastes töödes sageli ning sel on keskne koht ka tänapäevases islami õiguses, vt Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*. Baltimore, 1955, lk 211–213, 235–236.

sõlmib ebajumalakummardajatest rahvaga vaherahulepingu, kui sellest tõuseb tulu jumalateenimisele ja islamile või kui ta loodab seeläbi neid nõusse saada islami vastuvõtmiseks.

[Järgneb pikk Hudaybīyah' sõjakäigu ja rahulepingu kirjeldus, mis järgib üldjoontes peamisi islamiallikaid.]

[KUIDAS MUSLIMID TAPLEVAD MUSLIMITEST MÄSSAJATE RAHVAGA]

Lausus [jutustaja]: Ning sa, oo usklike emiir, küsisid nende Kaaba poole palvetajate kohta,[236] kes ei kuuletu [valitsejale], kui nad sõdima hakkavad, kuidas tapelda nendega, ja kas teha seda enne nende kutsumist [kuulekusele] või pärast seda? Ning milline on õiguslik seisukoht nende vara, naiste ja laste suhtes, ja kõige selle kohta, mis nad kokku on vedanud oma laagrisse? Selles asjas peame tõeseks teadet 'Alī bin Abī Tālibi kohta — olgu temaga Allahi rahulolu —, et ei tapelnud tema *qiblah*' poole palvetavate muslimitega, kes ei kuuletunud temale enne, kui polnud neile esitanud üleskutset [kuuletumiseks]; ning pärast nendega taplemist ja nende alistamist ta ei omastanud nendelt midagi, ei nendele õigusega kuuluvat vara, nende naisi ega lapsi ega tapnud ta nende hulgast sõjavange, ei teinud otsa peale haavatutele ega ajanud taga nende põgenenuid.

Mis aga puutub nende sõjalaagrit ja seda, mis nemad sinna kokku on vedanud, selles lähevad meie arvamused lahku. On selliseid, kes ütlevad: "Jagas ära ['Alī] selle, mis nemad kokku olid vedanud oma sõjalaagrisse pärast sellest viiendiku eraldamist." Kuid teised lausused: " 'Alī tagastas neile seaduslikult kuuluva vara." Selle aga, mis polnud nendega sõjalaagris — vara, majad ja maavaldused — selle jättis ta omanikele ega omastanud se-

[236]*Ahl al-qiblah* — otsetõlkes '*qiblah*' rahvas', s.t *qiblah* tähendab 'Kaaba-suund', kuhu palvust läbi viiv muslim peab pöörduma — selles suunas palvetamine näitab muslimiks olemist; nii sunniidid, šiiidid kui ka valdav osa šiiitlusest kaugenenud sekte peavad kinni *qiblah*'st. Siinkohal peetakse silmas neid, kes ei ütle lahti islami usust, kuid poliitiliselt ei kuuletu islamiriigi valitsejale.

da. Ning selline jäetud [vara] oli Kūfa linnas Talhah'le kuuluv al-Nashāstdž ning Talhah'le ja Zubayrile kuuluv vara Mediinas, nagu ka Basra linna rahvale kuuluvad maavaldused, ehitised ja nende vara.[237]

Ning mõned meie kaaslased ütlevad: Kui aga mässajate rahva sõjavägi asus sõjalaagrisse, tappis ['Alī] vange, jälitas nende põgenenuid, tegi otsa peale nende haavatutele; kui aga [vastastel] polnud sõjaväelaagrit ega rinnatist, mille taha varjuda, siis ei jälitanud ta nende põgenenuid, ei teinud otsa peale nende haavatutele ega tapnud nende vange; kui ta aga kartis, et vangidel on arvukalt neid, kelle juurde nad võivad põgeneda, kui neile armu antakse, pani ta nad seniks vangi, kuni teadis, et nemad on kahetsenud.

Tapetu üle mässajate rahva seast ei loeta surnupalvet. Õigeuskne rahva seast,[238] kes on tapnud [mässaja], võib pärida [mässaja] vara juhul, kui see talle õiguspäraselt kuulub võrdväärselt sellega, kes pole osa võtnud nende tapmisest; kuid ei päri mässaja, kui ta on oma käega tapnud kellegi õigeuskse rahva seast, tema vara, sest ta tappis tema ilma õigusliku aluseta.[239]

---

[237]Siin viidatakse esimesele islami kodusõjale 650. aastatel, kui muslimite kogukond jagunes prohvet Muhamedi truumate jüngrite juhituna mitmeks vaenulikuks leeriks, mille ühe eesotsas oli kaliif 'Alī, teise eesotsas aga mitmed tema vastased poliitilised rühmitused; siin viidatakse Basra linnas 656. a toimunud lahingule (enamasti ajalootöödes nime all Basra lahing või Kaamelilahing) kaliif 'Alī ja tema vastaste koalitsiooni vahel, mida juhtis üks esimesi Muhamedi sõnumi omaksvõtjaid ja tema ustavamaid jüngreid Talhah bin 'Ubayd Allāh (srn 656), samuti lähedane jünger Zubayr bin al-'Awwām (srn 656), Muhamedi "lemmiknaine" 'Ā'ishah jt, kaks esimest langesid selles kokkupõrkes, 'Ā'ishah aga sunniti kaliif 'Alī poolt poliitikast lahkuma.

[238]*Ahl al-'adal* — otsetõlkes 'õigluse rahvas', silmas peetakse neid muslimeid, kes lisaks muslimiks olemisele, nagu siin kirjeldatud mässajad, on ka valitsejale kuulekad, ehk siis teo-poliitilises tähenduses täisväärtuslikud usklikud, kes on truud Allahile ja tema maisele esindajale kaliifile.

[239]Selle keeruka lause selgituseks: siin vaadeldakse olukorda pärilusküsimustega suguluses olevate ja seega pärijate ringi kuuluvate muslimitega seoses (kuulekas muslim ja mässaja muslim): islami õiguse järgi lülitatakse pärijate ringist välja hukkunu surmas süüdi olev sugulane,

Tapetud õigeuskse rahva üle loetakse surnupalvet; ning nende üle palvete lugemine ja nende matmine toimub nagu usumärtrite puhul: neid ei pesta, nad pannakse hauda koos riietega — välja arvatud, kui neil on seljas soomusrüü või nahk[turvis], mis neilt seljast ära võetakse — ega määrita neid lõhnaainetega,[240] ning käiakse nendega ümber nii, nagu käiakse ümber usumärtritega — seda aga juhul, kui nad on [surnult] lahingupaigal, kui aga viiakse keegi neist meeste kätel ning temas on elusäde ning ta sureb nende kätel või teel, siis ta pestakse, pannakse surilinasse ja määritakse lõhnaainetega, nagu seda tehakse surnutega, ning loetakse tema üle surnupalvet.

Kes aga kahetseb mässajate rahva hulgast, järgib imaami, kuuletub ja alistub, sellelt ei võeta [hüvitist] vere eest ega haavade eest, mida ta sõjapidamise ajal põhjustas,[241] ega [karistata]

---

kuid nagu siinkohal näeme, ei kehti selline põhimõte mässajate puhul, kelle vara võib pärida mittemässajast muslim ka juhul, kui ta on selle mässaja oma käega tapnud.

[240]Islami matusekombestikus on tavaks, et surnut ka lõhnaainetega määritakse, kuid nii ei tehta islami vaenlastega võitluses langenud usumärtrite puhul, keda ei pesta ja kes maetakse neil surmahetkel seljas olnud, sageli veriste riietega, nii nagu nad Allahi ette ilmuvad tunnistusena oma märterlustegudest ja paradiisis kõrgeima aujärje saavad; neid ei määrita ka lõhnaainetega, nagu see muidu on kombeks islami matmiskommetes, sest prohvet Muhamedi sõnul usumärtri haavadest voolab ülestõusmispäeval muskuselõhnaline vedelik vere asemel, selline keskajal ja tänapäeval väga levinud *hadith* esineb esmakordselt Ibn Hanbali sunnakogumikus, vt 22. kd, lk 97, nr 14189 (levinud on ekslik viitamine sellele kui nr 13777/13905, millise numbri all seda Hanbalil ei esine).

[241]Islami õiguse karistuspõhimõtted haava tekitamise või surma põhjustamise korral on väga keerukad ja mõnevõrra koolkonniti erinevad, kuid üldiselt kehtib põhimõte, et kannatanu või tema lähedane võib nõuda karistuseks kas materiaalset hüvitist või teise võimalusena samasuguse haava tekitamist või tapmise puhul surmanuhtlust, ent seda juhul, kui kannatanu on/oli islami õiguse määrangu järgi sotsiaalselt samaväärtuslik süüdlasega või temast kõrgem — nt kui vaba muslim tappis vaba muslimi, siis tapetu lähedane võis nõuda karistuseks surmanuhtlust, kuid sellist karistust ei saa näiteks *dhimmi* nõuda muslimile — sellisel juhul on võimalik vaid materiaalne hüvitis. Kannatanu või tema lähedane võib ka nõuda karistusena, et ta ise viib täide vastava karistuse,

teda ühegi asja eest, mille ta [lahingutegevuse ajal] ära kulutas;[242] kui aga tema käest leitakse midagi õigeusksete rahvale kuuluvast, mida ta oma käes hoiab, võetakse see temalt ära ja tagastatakse selle omanikule.

Ning sarnaselt [käitutakse] sõdijaga, kui ta tegeleb maanteerööviga[243] ning tapab ja võtab ära vara ja kui ta kahetseb enne, kui temast jagu saadakse, palub imaamilt [armu], kuuletub ja alistub, ei võeta temalt mitte midagi tema poolt tekitatud haavade või tema poolt ärakasutatu eest sõjaolukorras; kui aga tema käest leitakse midagi, mis kuulub [võõrale] inimesele ja mis on hetkel tema käes, võetakse see temalt ja tagastatakse [omanikule], kuid ei nõuta temalt kahjuhüvitust selle eest, mille ta juba on ära kasutanud.

---

näiteks hukkamise või samaväärse haava tekitamise; eraldi kategooria moodustavad *hadd*-karistused — Koraanis ja sunnas sätestatud karistused islamist loobumise, varguse jt islamis keelatud tegude eest, mida peetakse kuritegudeks Allahi vastu ja kus pole valikuvõimalusi (vt Rudolph Peters, *Crime and Punishment in Islamic Law*, Cambridge University Press, 2006, lk 47–67). Siiski sõltub kehavigastuste ja surma eest karistuse määramine paljuski ka kohtunikust, kes sageli püüab ohvrit või omakseid kallutada materiaalsele kompensatsioonile tapmise või sandistamise eest, eriti kui tegu on tahtmatu teo või kaheldavate motiivide ja asjaoludega. Kuulus on näide 20. sajandi keskpaiga Saudi Araabiast, kus naine, kelle abikaasa oli tahtmatult surmanud üks mees palmi otsast talle peale kukkudes, ise aga imekombel ellu jäädes, nõudis karistuseks süüdlase hukkamist ega nõustunud materiaalse hüvitisega, mispeale kohtunik sätestas süüdlase hukkamise samal viisil ehk hukkunu abikaasa tapku ta palmi otsast end tema peale kukutades, mispeale lesk kiiresti leppis valurahaga.

[242]Peetakse silmas sõjaretke ajal toiduks või loomasöödaks tarbitut või otseselt sõjapidamiseks kasutatut.

[243]Siin pole jutt mitte tavalistest või üksikutest maanteröövlitest, vaid mässulisel alal toimunud või mässuliste kordasaadetud rünnakutest teise poole võitlejate vastu äkkrünnakus maanteel; tavalisele maanteröövile sellised tingimused ei laiene ning röövlid lüüakse risti ja sõltuvalt asjaoludest vahel enne ka neljastatakse või raiutakse neil ära mõned ihuliikmed.

Mille aga saab õigeuskne rahvas oma kätte mässaja rahva relvadest või loomadest, see on sõjasaak, millest imaam eraldab viiendiku, neli viiendikku aga jagatakse sõjasaagina.

Ning jutustas mulle Muhammad bin Ishāq — Abī Dža'far, öeldes: Kui Siffīni lahingu päeval[244] 'Alī juurde — olgu temaga Allahi rahulolu! — toodi vangistatu, võttis ta temalt ära tema veolooma ja relvad, võttis temalt [lubaduse] mitte pöörduda tagasi ning lasi tal vabalt minna.

Ning jutustas meile Ash'ath — al-Hasan, öeldes: 'Alī ei kiitnud heaks vangide tapmist.[245]

Ning jutustasid meile mõned vanamehed — Dža'far bin Muhammad — tema isa kaudu, et 'Alī — olgu temaga Allahi rahulolu — käskis Basrah' lahingu päeval kuulutajal teatada: "Ei aeta taga põgenejaid, ei tehta lõppu peale haavatutele ega tapeta vangistatuid; tagatud on julgeolek sellele, kes suleb oma ukse, tagatud on julgeolek sellele, kes viskab maha oma relvad." Lausus [jutustaja]: Ja ta ei võtnud mitte midagi nende asjadest.

Ning jutustas meile Mughīrah — Hammād — Ibrāhīm ühe mehe kohta, kes sai [sõjasaagiks] soomusrüü, väljus [koos mässajatega] võitlema, seejärel palus kaitset[246] ja talle anti kaitse. Ning lausus [jutustaja]: Jäeti talle see soomusrüü, mille ta oli saanud.

[MIDA VÕETAKSE ÄRA MÄSSAVALT RAHVALT]

Ning jutustas meile al-Hadždžādž — al-Hakim bin Utaybah, öeldes: Teadja rahvas[247] ikka ütleb, et kui antakse kaitse [alistu-

---

[244] Siffīni lahing toimus 657. a juulis islami esimese kodusõja ajal, kui kaliif 'Alī väed taplesid toonase Süüria asevalitseja, peatse Umaijaadide dünasta rajaja ja selle esimese kaliifi Mu'āwiyah ibn Abī Sufyāni (valitses 661–680) vägedega otsustavat võitu saavutamata, mille järel kujunes kalifaadis välja *de facto* kaksikvõim, see olukord lõppes kaliif 'Alī surres 661. a kogu võimu minekuga kalifaadis Mu'āwiyah'le.

[245] Siin käib jutt muslimitest mässajatest.

[246] *Amān* 'kaitse', tähenduses, et ta kuuletus keskvõimule ja lahkus mässajate hulgast.

[247] *Ahl al-'ilm* 'teadja rahvas', s.t õpetlased.

nud] sõdijale, ei võeta temalt ära mitte midagi sellest, mida tema on saanud endale sõjaseisukorras, välja arvatud seda, mille ta sai [ebaseaduslikult] enne seda — see võetakse temalt ära;[248] ning see on parim, mis me selle kohta kuulnud oleme, kuid teab ju Allah kõige paremini.

Ning Abū Hanīfah ütleb selle kohta, kes sõdib Allahi ja Tema Saadiku vastu: Kui ta varastab, raiutakse tal maha käsi ja jalg eri [külgedest], ent ei tapeta teda ega lööda risti; kui ta aga on toime pannud tapmise koos varastamisega, siis on imaam tema suhtes valiku ees: kui imaam nii soovib, siis ta tapetakse ilma [käte-jalgade] maharaiumiseta, või kui soovib, siis lüüakse ta risti ilma [käte-jalgade] maharaiumiseta, või kui soovib, raiutakse tal maha käsi ja jalg, seejärel lüüakse risti või hukatakse; kui aga isik pani toime tapmise, aga ei varastanud, ta hukatakse." Lausus [jutustaja]: Ning tema maalt pagendamine tähendab tema ristilöömist.[249] Ning jutustas seda Abū Hanīfah — Hammād — Ibrāhīm.

Ning minu ütlus on, et kui ta tapab ja varastab, lüüakse ta risti, kui ta aga tapab ega varasta, ta tapetakse, kui ta aga varastab, ent ei tapa, raiutakse tal maha käsi ja jalg eri [külgedest].

ABŪ YŪSUF YA'QŪB BIN IBRĀHĪM AL-ANSĀRĪ AL-KŪFĪ (u 731–798), islami õigusteadlane ja kohtunik. Kaliif Harūn al-Rashīdile kirjutatud *Kitāb al-kharādž* ehk "*Kharādž*-maksu raamat" on tema ainus säilinud töö (kirjutatud umbes aastail 786–798). Esmakordselt avaldati selle araabiakeelne tekst trükis väljaandes: Abū Yūsuf Ya'qūb, *Kitāb al-kharāj*, Būlāq 1302 [1884–1885]; sellest on hiljem tehtud kümneid kordustrükke. Abū Yūsufi kohta täpsemalt vt *Akadeemia*, 2016, nr 4, lk 684–686.

---

[248] S.t *amān* kehtib sõjaseisukorra ajal või lahingusituatsioonis toimepandu suhtes. Olukorras aga, kui isik näiteks pani toime tavalise kuriteo, võttis midagi omavoliliselt või varastas, seejärel puhkes mäss ja ta osales selles, sai amnestia *amān* mässus osalemise eest, siis see amnestia kehtib tema kui ülestõusnu suhtes, mitte kui tavakurjategija suhtes.

[249] Võib-olla peab autor sellise lausungiga silmas seda, et islami alalt uskmatute juurde põgenenud või ka pagendatud isik on juriidilises mõttes surnud.

ARVUSTUS

PÕHJALIK KOGUMIK ESIMESEST MAAILMASÕJAST JA EESTIST

***Esimene maailmasõda ja Eesti*. II. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 24 (31).) Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016. 536 lk.**

Kõnealune artiklikogumik on järjeks 2014. aastal ilmunud samanimelisele kogumikule, millega Rahvusarhiiv tähistas 100 aasta möödumist suure ilmasõja algusest. Tuleb nõustuda raamatu koostaja Tõnu Tannbergi saatesõnas esitatud mõttega, et paari viimase aasta jooksul on Esimese maailmasõja uurimisel Eestis ära tehtud rohkem kui varasema saja aastaga kokku. Tõepoolest on see Euroopa ajaloo suur pöördepunkt pakkunud just viimasel ajal rohket uurimisainest Rahvusarhiivi algatatud projektile "Eestlased Esimeses maailmasõjas", mitme teaduskonverentsi ettekannete kogumikele, *Ajaloolise Ajakirja* teemanumbrile, Tartu ülikooli arhiivinduse õppejõu Aadu Musta nii eesti- kui saksakeelsele monograafiale baltisakslaste vastu suunatud repressioonidest, Tartu ülikoolis kaitstud Liisi Esse doktoriväitekirjale Eesti sõdurite sõjakogemusest ja mitmele allikapublikatsioonile. Just Esimese maailmasõja alguse sajanda aastapäeva suurejooneline tähistamine Euroopas ja kogu maailmas on mõjunud ka Eesti ajaloolastele ühe olulise tõukejõuna selle temaatikaga tegelemiseks: on ju ilmasõda seni jäänud Eesti ajalooteaduses Vabadussõja ja omariikluse ülesehitamise kui väikese rahvusriigi jaoks esmatähtsate teemade uurimise varju.

Kogumiku autoreiks on mitme põlvkonna Eesti ajaloolased. Tähelepandavalt suur osa tehtud tööst tugineb varem kasutamata materjalile mitmest arhiivist. Eestikeelsed tekstid on oma tavapärasel kõrgel tasemel toimetanud Kai Tafenau. Kogumiku avavad Ago Pajuri ja Kersti Lusti historiograafilised ülevaated. Pajur käsitleb üksikasjaliselt Eesti rahvusväeosade temaatikat aastatel 1917–1918, jagades vastavad uurimused kolmeks: ajalookirjutus enne Teist maailmasõda, mis oli mahult järgnenud ajajärkude omast selgelt ulatuslikum; Teisest maailmasõjast kuni Eesti iseseisvuse taastamiseni, ja pärast Eesti iseseisvuse taastamist. Eesti polkudel oli keskne osa nii omariikluse saavutamisel kui ka selle kaitsmisel Vabadussõjas. Lusti pilguheit ilmasõjaaegse Eesti majanduse uurimise olukorda on pidanud tuginema peamiselt Nõukogu-

de ajalookirjandusele, sest iseseisvuse taastanud Eestis on selle teema uurimine jäänud tagaplaanile. Autor pakub edasiseks tööks väga olulisi uurimisküsimusi nii juba olemasoleva kodumaise teadmise kui ka rahvusvahelise erialakirjanduse valguses. Lust näitab muu hulgas, et sisult üldiselt lootusetult vananenuks peetavate käsitluste faktiosa kasutatakse veel tänapäevalgi.

Toomas Hiio vaatleb Tartu ülikooli üliõpilaskonda kolmest olulisest aspektist: immatrikuleerimine, täpsemalt, selle korraldus ilmasõja eel ja ajal ning immatrikuleeritute arvu muutumise põhjused; suhe sõjaväe ja mobilisatsiooniga; rahvuslik koosseis. Vene ülikoolipoliitika heitlikes tingimustes toimunud kõnealuste kaalukate muutuste dünaamikat kirjeldab autor suure põhjalikkusega. 19. sajandi alul saksa ülikoolina käivitatud, seejärel sajandi lõpukümnendil alanud ja 1915. aastal tipnenud riikliku venestuspoliitika all kannatanud ülikooli immatrikuleeriti sõja ajal kõige rohkem (ligi 30%) juute, samal ajal venelasi, eestlasi ja sakslasi aga vastavalt 18, 16 ja 12%.

Lea Teedema jätkab eelmises kogumikus alustatud laiaulatuslikku ja üksikasjadeni ulatuvat sissevaadet Tartu kui tagalalinna toimimisse, selgitades sedakorda linna sotsiaalprobleeme. Autor uurib kõigepealt Punase Risti kohalike komiteede ja laatsarettide tegevust haavatud ning haigete sõdurite abistamisel, seejärel sõduriperede ja puudusekannatajate hoolekannet ning viimaks põgenikke ja nende abistamist. Arvukate ülikooli kui ka erakliinikute tõttu olid Tartu linnal head võimalused haavatute raviks.

Mahult on kõige ulatuslikum (110 lk) Priit Rohtmetsa mitmekülgne ja terviklik ülevaade kirikute ning koguduste olukorrast Eestis kuni veebruarirevolutsioonini. Selles on käsitletud kirikute reaktsioone sõjale, sõja ainelist mõju, kirikute omavahelisi suhteid, eriti protestantlikke (teisisõnu "saksapäraseid") kirikuid ja kogudusi tabanud repressioone ning kirikute ja riigi üldisi suhteid. Esimene maailmasõda raputas põhjalikult seniseid võimuvahekordi ja seeläbi ka kirikuid kuni kogudusteni välja ning andis eestlastele uue tõuke kirikute põhjalikuks reformimiseks, mida peatselt omariikluse tingimustes ka tehti.

Maie Pihlamäe artikkel Eesti tööstustööliste töö- ja elutingimustest annab üksikasjaliku ettekujutuse tööaja muutumisest, palgaoludest, hinnatõusust, esmatarbekaupade nappusest, elamistingimuste muutumisest ja tööliste seltsielust Esimese maailmasõja ajal. Tööliste üldiselt järjest keerulisemaks muutunud toimetuleku taustal, sealjuures naiste ja laste tööjõu suureneva kasutamise juures, paistab silma sõjatööstuse ettevõtete mõnevõrra parem olukord.

Kaks järgmist kaastööd esindavad mõlemad ideeajaloolist uurimissuunda. Margo Roasto käsitleb baltisaksa autorite Saksamaal enne veebruarirevolutsiooni avaldatud propagandistlikku publitsistikat Balti kubermangude rahvuslike suhete kohta ja eesti ajakirjanduse vastukajasid sellele. Varem on Saksa ajakirjanduses keisririigi idapoliitika ja täpsemalt, Balti küsimuse üle peetud vaidlusi uurinud mitu autorit, kõige olulisem neist Wilhelm Lenz, kuid rahvusküsimust on seni vähem puudutatud. Baltisaksa publitsistika eestikeelses vastuvõtus lükati eelkõige ümber baltisaksa autorite väited eestlaste ja lätlaste saksasõbralikkuse kohta. Timo Aava uurib eestlaste 20. sajandi alguskolmandiku ühe juhtiva poliitiku, sotsiaaldemokraat Mihkel Martna kirjatööde põhjal maailmasõja ajal Eestis ja Euroopas levinud poliitilisi ideid ning nende omavahelisi seoseid, täpsemalt, imperialismi ning internatsionalismi ja sotsiaalpatriotismi teemat. Viimase all peab autor silmas sotsiaaldemokraatia domineerivat vormi, mis pidas esmatähtsaks rahu hoidmist eri ühiskonnarühmade vahel oma sõdival kodumaal. Autor näitab, et Martna tekstid olid paljuski teiste, näiteks Saksa sotsiaaldemokraatide tuumiktekstide mugandused.

Enne Eesti iseseisvuse väljakuulutamist 1918. aasta veebruaris ja sellele järgnenud Saksa okupatsiooni tegid Saksa võimud ja nende baltisakslastest toetajad katset meelitada eestlasi poliitilisele koostööle. Eesmärgiks oli jätta Saksa poliitika liberaalsemalt meelestatud osale, aga samuti ka Nõukogude delegatsioonile Brest-Litovski rahuläbirääkimistel mulje rahvusliku enesemääramise põhimõtte tunnustamisest ja seeläbi seadustada territoriaalne anneksioon. Seda probleemistikku uurib ulatusliku arhiiviainese alusel Mart Kuldkepp. Kuna Saksa ja baltisaksa pool ei soovinud eestlaste rahvuslikele sihtidele mitte kõige vähemalgi määral vastu tulla, jäi kasutamata võimalus, et eesti poliitikute hulgas oleks saanud välja kujuneda mõjukas Saksa orientatsioon. Iseseisva Eesti riigi idee sellest lõppkokkuvõttes muidugi ainult võitis.

Oma teises artiklis jätkab Ago Pajur eesti rahvusväeosade teemadel. Algselt Vene armee koosseisu kuulunud rahvuslik väekoondis, 1. eesti jalaväediviis, koosnes neljast jalaväepolgust, tagavarapataljonist, suurtükiväebrigaadist ja inseneriroodust. Pärast Eesti iseseisvuse väljakuulutamist jäid eesti väeosad Saksa-Vene sõjas erapooletuks. Autor vaatleb rahvuslike väeosade ümberkorraldusi jm sündmusi Saksa okupatsiooni ajal, 1918. aasta veebruari teisest poolest kuni aprillini. Eesti ohvitserid asusid rajama Eesti sõjaväge, kuid see lõppes rahvusväeosade laialisaatmisega okupatsioonivõimude korraldusel. Pajuri süvauurimus täidab ühe lünga senises Eesti sõjaajaloo käsitluses.

Liisi Esse analüüsib maailmasõja veteranide olukorda Eestis 1920. ja 1930. aastatel. Sel ajal eristus siin kaks veteranide rühma: Esimese maailmasõja ajal tsaariarmees teeninud sõdurid ja Vabadussõjas võidelnud sõdurid. Viimaste ühiskondlik ja majanduslik positsioon oli esimeste omast selgelt parem. Ilmasõja veteranide püüded oma olukorda parandada põrkusid nii ühiskondlik-poliitilisele kui ka Vabadussõja veteranide vastuseisule.

Kogumiku 11 artiklit annavad kokku väga mitmekülgse tervikpildi, mis oluliselt täiendab meie senist teadmist Esimesest maailmasõjast Eesti ajaloos. Eestikeelsetele artiklitele on lisatud ingliskeelsed resümeed, kogumik on illustreeritud allikaväljavõtete ja omaaegsete fotodega. Ühtlasi pakuvad autorite käsitletud probleemistik ja tõstatatud uurimisküsimused omapoolse lähtekoha edasistele uurimustele.

Andres Andresen

ANDRES ANDRESEN (sünd. 1971) on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo erialal 1994, ajaloomagister 1997, filosoofiadoktor ajaloo alal 2004. Töötanud TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudis a-st 1998, vanemteadur a-st 2008, dotsent a-st 2016. *Akadeemias* avaldanud artikli "Kas vajame rahvuslikku ajalooteadust?: Villem Reimani kultuurilooline sõnum" (2016, nr 5, lk 755–763).

ABSTRACTS

REIN EINASTO. **From sustainable Estonia to national statehood: From human-centredness to ecosystem. Reflections**

When we say "sustainable", we primarily think in a green, ecological, or more broadly biological way, sparing the harmony between humanity and nature necessary for sustainable life and development, humans' broader and deeper symbiotic coexistence with nature, stressing that life is sacred. The common denominator of all these concepts is the ecosystem — not being centred on humans or nature but on ecology (bioenergetics), equal valuation of nature and humans.

As early as in the first report of the Club of Rome, The Limits to Growth *(1972), the understanding was reached that, if following the development model of limitless growth, society will become unmanageable in 25–30 years. Now, this unbalanced situation is approaching.*

In this critical situation preceding the global disaster, we can still rely on the deepest, naturally most essential foundations of being human. These are the following.

*1. The humans are a part of nature. Their main essence is spirituality (*sensu lato*) and its creation — culture. Hence, the superiority of culture as the aim of human development over economy as a means.*

2. Nature is a self-regulatory system. The precondition for its functioning is the diversity of life forms. Resulting from laws of nature, there is a diversity of original and distinctive national cultures in human society. Their protection should be the constitutional obligation of all states.

3. Ecosystems in society should be understood as communities. Stability in the meaning of world peace presumes that state borders should coincide with the borders of ethnic communities.

It is time to understand that the phase of globalisation has reached a new quality (global commercial and education system, virtual net environment, etc.) and is nearing its end. A rapidly developing phase of separation has begun, which

helps us to preserve the diversity of nature and national cultures of regions. The new world order based on nation states is in the making; it is growing out of the spirit of place, communal cohesion, harmonious and sustainable existence in the society. It is most stable in the organisation of the society and in harmony with the laws of nature, and therefore, has advantages over the limitless free movement of cheap labour and globalised business empires. Large multinational states are unnecessary and should, under the pressure of the public, break into smaller, natural, internally cohesive nation states.

The advantages and opportunities of Estonia in this process are noteworthy because of the distinctive features of our nature and spirit — small density of population, dispersed settlement, scattered farmsteads, general literacy for more than a century, appreciation of education, high level of arts and research, a nature protection system with great traditions, a wholesome culture of nature, the advantages of being in the periphery, etc. (Auth.)

JAAN LEETSAR. **Foundations of the new Estonian policy of rural life and rural economy**

Estonian rural life has been in a decline for a long time. Villages and small towns are slowly dying out — young people are leaving for cities and, from there, emigrating. The Republic of Estonia seems to have reached a dead end in its development — we are fading away as a people and as a state. Until now, support measures and attempts to restructure rural life have not turned the situation for the better. A great danger is the onslaught of big farms that hinders the development of family farms and reproduction of the Estonian people. Already now, modern manors need very much land and cheap labour. The process of land grabbing that has spread in the world in recent times has reached Estonia too.

The author states that, instead of "fine tuning", Estonian rural life needs a radical reform, starting from ownership relations and finishing with a new economic and land reform. The current limited liability companies with a small number of owners should be rearranged into cooperatives (like moshavim and kibbutzim in Israel). Each worker should be given (sold) a share of a fixed size to create a feeling of ownership in them. The state should clamp down on the pro-

cess of so-called land grabbing. For this purpose, reparcelling of lands should be started to create a land reserve for family farms; a state programme of new farmsteads should be launched. The new land reform act should also establish the foundations of land ownership, which should concord with the aims and needs of family farms.

The Ministry of Rural Affairs should be reoriented from agriculture to rearrangement of rural life. First, it should be established on which biological resources family farms could be based in Estonia — how much land — fields, wooded meadows, forests, water areas, wetlands, etc. — should be reserved to create sustainable family farms. Such a trend needs profound rearrangements in the whole country, starting from land use regulation and setting restrictions to the use of land and natural resources, creating advantages for Estonian citizens (family farms), changing the tax system, alteration of state development plans, limiting the rights of competing foreign enterprises that restrict the economic activities of Estonian citizens, etc. Paying them any state support or giving them any advantages should be decisively ended.

The main aim of the new rural life policy proposed by the author should be radical reorganisation of the agricultural policy of the European Union, which is mostly oriented to maximation of food production. The current support systems oriented to food production do not function as intended, and they should be redirected to the reproduction of population — to develop Estonian values and to keep Estonians in their homeland. (Edit.)

TOOMAS KIHO. **Auction**

LAURI KANN. **On Manassein's tour of inspection and Estonian peasants' desires in the second half of the 19th century**

Senator Nikolai Manassein's tour of inspection in the provinces of Livonia and Courland of the Russian Empire in 1882–1883 fell into a critical period in Estonian history. A year before its beginning, Emperor Alexander III had refused to confirm the privileges of the Baltic nobility, and a few years after the inspection, several radical reforms were conducted in these provinces.

Manassein's tour of inspection ended in August 1883, and after analysing the collected information, the inspector presented a confidential report to the Emperor. It is difficult to estimate the influence the inspection had on the following reforms. In any case, the inspector's report supported changes in local government, a decrease in the influence of Baltic Germans, and increased Russian influence both administratively and culturally.

The inspection gave an incentive to the Estonian public to discuss thoroughly the political future of the country and encouraged people to formulate their wishes. The belief that, by means of the inspection, the Estonian people could have a say in shaping the future of their country instigated them to write joint memorandums and a great number of petitions by individuals, and to fill carefully the questionnaires sent to communities. The conducted reforms, however, were a great disappointment to the Estonian people. The memorandum of 1881 and the public opinion during the inspection would have liked to see broadening the sphere of using the Estonian language, participation of Estonians in local government and easing of peasants' burdens. The reforms that followed the inspection did not meet these expectations. (Auth.)

HASSO KRULL. **The cosmic trickster: The figure of the trickster and its mythological functions**

Trickster is an anthropological notion that was much discussed in the previous century. I have made an attempt to articulate it as a theoretical concept, projecting it onto five dimensions: ambivalence, virtuality, liminality, diegesis and intensity. Trickster's ambivalence *as a culture hero has been the traditional focus of the discussion from Franz Boas to Robert Pelton. On the axis of* virtuality/actuality, *the trickster is an incarnation of the metamorphic principle, because he includes all the possibilities as real but not actual. The position of the trickster is* luminal, *i. e. he is transgressive, but also the maker of limits, drawing the line between norm and transgression. However, the trickster can only exist on the level of* diegesis, *as his virtuality only works through narrativisation. Nonetheless, the trickster cannot be detached from his inherent* intensity *that probably expresses his neurobiological connection with the SEEKING system.*

My principal conclusion is that the ambivalence of the trickster does not contradict his work as a culture hero. The primordial and sometimes divine aspects of the trickster depend on his virtuality, making him a creator figure. The trickster pattern is always only partially present, but if the creative aspect is lacking, he cannot be considered a cosmic trickster. (Auth.)

Hymn of Tiglatpileser I

Tiglatpileser I (in Akkadian Tukultī-apil-Ešarra, ruled approximately 1116–1077 BC) was one of the most distinguished rulers of the Middle Assyrian Empire. His greatest achievement was restauration of the power and prestige of the degenerated Middle Assyrian Empire. By the end of Tiglatpileser I's rule about 1077 BC, the Middle Assyrian Empire is known to have achieved the status of the sole hegemon in the whole Middle East. The cost of this, however, was deportations, terror and mass murders like under his predecessor Tukultī-Ninurta I (ruled approximately 1242–1206 BC). With Tiglatpileser I's death approximately 1076 BC, the new and short rise of the Middle Assyrian Empire ended, and the empire of Assyrians fell into a decline for several centuries.

"Tiglatpileser's hymn" (poem) is dedicated to Tiglatpileser I's raids to the Assyrian territories. It is a propagandist work that glorifies Tiglatpileser I's great victories over the mountain peoples who resided to the west and north of the core areas of the Assyrian Empire. The hymn describes Tiglatpileser I's fight with the mountain tribes who gathered to fight against him, but whom he devastatingly defeated with the help of Assyrian gods, including the main Assyrian god Ashur and other essential Assyrian gods like Enlil, Ninurta, Nusku, Adad and Ishtar. (Edit.)

ABŪ YŪSUF. ***Kitāb al-kharāj*. Part III**

Abū Yūsuf's Kitāb al-kharāj *(Book of the Kharāj Tax), written in the 8th century, is the oldest fully preserved legalistic treatment of the functioning mechanisms of the Islamic state.* Kharāj *developed into an independent genre that was of utmost importance because it dealt with one of the fundamental elements of taxation in the subjugated areas and one of the*

main sources of income for the state — people of different faith.

*Only a small part of the book is dedicated directly to taxation; mostly it deals with the administrative problems of the Islamic world, its geography, history and law. It contains explanatory principles how the Islamic state has to behave with the rest of the world (i.e. how to conduct a jihad coordinated by the state). It explains how to behave with unbelieving prisoners and the booty captured from the enemy; how to conclude treaties with unbelievers, and how to adhere to them; what are the rights and obligations of the non-Muslim subjects (*dhimmi'*) of the Islamic state. To explain all these themes, numerous examples are provided about historical events and activities of earlier rulers. The contents of peace treaties and relations with Jews and Christians are described.*

For the first time, we find a systematic treatment of what the main Islamic sources say, although the approach is somewhat primitive compared to later works. Islam treats the representatives of other monotheistic religions as enemies or unbelievers until they are politically subjugated to the Islamic state. When politically subjugated to the Islamic state, they become dhimmi' *— citizens with limited rights. For idol worshippers, the only acceptable way is conversion to Islam. Renouncement of Islam or even the slightest doubt in its solemnity is a deadly sin.* (Edit.)

Review

ANDRES ANDRESEN. **A profound collection on World War I and Estonia**

Esimene maailmasõda ja Eesti. *II. [World War I and Estonia. II.] (Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 24 (31).) Compiled by Tõnu Tannberg. Tartu: Estonian Historical Archives, 2016. 536 pp.*

Serial

GALILEO GALILEI. **Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions. Part XX**

In his last book, Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions*, published in 1638, the Italian physicist, astronomer and philosopher Galileo Galilei (1564–1642) summarises his earlier studies on physics. In the book written in dialogue form, Galileo deals with what are today called material science and kinematics, which actually are the two new branches of science mentioned in the title. He formulates the law of inertia and the laws of free fall, lays the foundations to mechanics, sums up his studies of the pendulum and the inclined plane, discusses the infinity, deals with the durability of materials and its causes, and uniform and accelerating motion. In Stephen Hawking's words, he anticipated Isaac Newton's laws of motion. By this book, Galileo exercised the greatest influence on later science and defeated the Aristotelian worldview.* (Edit.)

AUTHORS

ANDRES ANDRESEN PhD (b. 1971) associate professor at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu

REIN EINASTO PhD (b. 1934), emeritus professor of Tallinn Technological College, geologist

GALILEO GALILEI (1564–1642), Italian astronomer, philosopher and physicist

LAURI KANN MA (b. 1987), teacher of history and social studies at Tartu Herbert Masing School

TOOMAS KIHO PhD (b. 1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

HASSO KRULL MA (b. 1964), Estonian poet, essayist and translator

JAAN LEETSAR PhD (b. 1946), Estonian economist

MADIS ORU (b. 1988), Estonian artist, stitcher operator at Kroonpress printing plant

ABŪ YŪSUF (ca 731–798), Islamic jurist and judge

ARUTLUSI JA MATEMAATILISI TÕESTUSKÄIKE KAHE UUE TEADUSHARU VALLAST, MEHAANIKA JA VÄIKSEMATE LIIKUMISTE ALALT

Galileo Galilei

Tõlkinud Mailis Põld

XX

Algus 2015. aasta 12. numbris.

Tõlgitud väljaandest *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attinenti alla meccanica e ai movimenti locali*. Edizione critica a cura di Claudio Pierini. Verona: Cierre Grafica — Edizioni Simeoni, 2011.

7 — (haamri, naelte, peitliga jms tehtavad puusepatööd)

Löögi toimudes ei kujuta löögi moment endast muud kui lõpmatute momentide ühteliitumist ja summat; neist igaüks eraldi võrdub vaid üheainukese momendiga, kas sisemise ja loomuldasa omasega (mis kujutab endast keha enda absoluutset raskustungi, millega ta ikka ja alati avaldab mõju ükskõik millisele vastupanu ilmutavale kehale asetudes) või välise ja ägedakujulisega, nagu on liikumapanev jõud. Raske keha liikumise ajal kogunevad säärased momendid iga hetkega aina võrdselt lisandudes ja temas jäävana püsides nimelt sel viisil, et langeva raskuse kiirus hakkab sujuvalt kasvama; kuna raske keha kulg läbib lõputuid hetki sisaldava, kas või imeüürikese ajavahemiku jooksul üha uusi ja võrdselt lisanduvaid kiiruspügalaid, hoides eelneva aja jooksul kogutud kiiruspügalad ikka alles, siis nõndasamuti püsivad ka liikuma pandud kehas iga hetke järel ühte liitudes alles nood loomulikud või ägedajõulised momendid, mille on loovutanud talle loodus või kunstlik võte jne.

Löögijõule on omane lõpmatu moment, juhul kui raske löökkeha rakendab selle korrapealt ja silmapilkselt järeleandmatule materjalile; me tõestame seda nii.

Ükskõik millise kiirusega liikunud raskelt kehalt löögi saanud materjali järeleandmine ei saa toimuda silmapilkselt, kuna sel juhul leiaks momentaanne liikumine aset mõõdetava vahemaa ulatuses; see aga osutub võimatuks. Kui nõrkumine leiab löögi toimumiskohas aset niisiis mingi aja jooksul, toimub mingi aja jooksul ka nende momentide töölehakkamine, mis löökkeha kogus endasse liikudes; see aeg on piisav, et kustutada ja summutada osaliselt neid ülalmainitud ühtekoondunud momente, mis silmapilkse mõjumise korral vastupanu osutavale kehale (mis järgneks juhul, kui löögi saanu ja lööja materjal ei annaks põrmugi järele) avaldaksid päris kindlasti märksa suuremat mõju ja toimet selle keha liikuma panekule ja sellest jagusaamisele võrreldes sellega, kui nad rakenduvad mingi, kas või imeüürikese aja jooksul; ma räägin suuremast mõjust, sest eks nad min-

git mõju löögisaajale ju ikka avalda, olgu löök kui tahes tühine ja järeleandvus pealegi ülisuur; aga meie meeltele osutub selline mõju võib-olla vaevumärgatavaks kõige tegelikult selles sisalduvaga tükkis, mida me asjakohaselt ka tõestame.

Katse põhjal võib ju selgelt märgata, et kui hakata üsna väikese vasara ühesuguste löökidega kopsima ülisuure maha lebama pandud tala otsa pihta, võib suure hulga löökide järel viimaks näha, et tala on tajutavalt üksjagu edasi nihkunud — ilmselge märk, et iga löök toimis tala nihutamisel eraldi, omaette; sest kui esimesel löögil poleks selle tagajärje juures oma osa olnud, poleks ju ka ükski järgnev, otsekui esimest asendades, sugugi mõiganud, see aga räägib vastu katsele, meeltega kogetavale ja tõestusele, mille me edaspidi ära toome.[41]

Löögijõule on omane lõpmatu moment, sest ei leidu vastupanu, isegi ülisuurt, millest tibatilluke löögijõud jagu ei saaks.

8 — (muid näiteid korduvate ja järjestikuste taganttõugete kohta)

Kellel püha Johannese baptisteeriumi pronksuste[42] kinnilükkamine käsil, sel oleks asjatu üritada neid kinni lükata pelgalt üheainsa tõukega, ent järjepideva tõukamisega vajutab ta sellesse ränkraskesse liikuvasse kehasse säärase jõu, et kui uks viimaks künnise vastu lööb või põrkub, paneb see kogu kiriku värisema.

Selle põhjal võibki näha, kuidas liikuvatesse kehadesse — ja raskematesse seejuures rohkem — vajutatakse jõud, mis neis mitmekordistudes ja talletudes mõnda aega edasi kandub jne.

Samasugune mõju ilmneb vägeva kirikukella juures, mis ei hakka jõuliselt ja hoogsalt liikuma üheainsa ega ka nelja või kuue, vaid ikka paljude pidevalt korduvate nööritõmmete järel; iga viimane lisab seejuures jõudu juurde sellele, mis sai kogutud esimeste ja eelnevate tõmmetega; ja mida vägevam ja raskem on kell, seda suurema jõu ja hoo ta sisse saab, kuna seda hoogu on talle edasi antud pikemat aega ja arvukamate tõmmetega, kui on tarvilik väikese kella puhul, mis saab liikumishoo sisse õige

[41] Selle tõestuse esitamiseni Galilei siiski ei jõudnud. *Toim.*

[42] Mõeldud on püha Johannese baptisteeriumi Firenzes. *Tlk.*

kiiresti, ja veelgi kiiremini saab selle talt maha võtta, sest ta ei ole (nii-öelda) tulvil sedavõrd suurest jõust nagu too vägev.

Sama lugu sünnib meresõidualustega, mis ei hakka tuhatnelja kihutama mitte esimeste aerulöökide ega esimeste tuulepuhangute peale, vaid koguvad jätkuvate tõmmete ja selle jõu jätkuval survel, mida tuul tekitab purjedes, endasse ülivägeva hoo, mis on suuteline neidsamu meresõidukeid rusuks lööma, kui nood selle uhal kaljurahnuga kokku põrkaksid.

Ammu nõtke, ent suur vibukaar võimaldab vahel suuremat lennukaugust kui mõni märksa jäigem, kuid väiksema vinnastusulatusega laskeriist, sest noolega pikemalt kaasa mängides vajutab esimene temasse järjepidevalt jõudu, teine aga jätab ta pigem saatuse hooleks.

LISA

Ruumiliste kehade raskuskeset puudutavate teoreemide ja sellesisuliste tõestuskäikude kirjapanijaks oli omal ajal toosama Autor.[43]

Ruumiliste kehade raskuskeskmest

Postulaat

Eri kaaludele ühtmoodi paigutatud ja etteantud võrdsete raskuste korral postuleerime, et kui ühtede raskuste liitkogumi raskuskese jaotab [selle] kaalu teatud suhte alusel, siis jaotab ka teiste raskuste liitkogumi raskuskese kaalu sellesama suhte alusel.

Lemma

Joon ab *tuleb* c-*s poolitada ja pool* ac *jaotada* e-*ga nõnda, et* be *suhe* ea-*sse oleks sama mis* ae *suhe* ec-*sse. Ma väidan, et* be *on kaks korda pikem kui seesama* ea. *Sest kuna* be *suhe* ea-*sse on sama mis* ea *suhe* ec-*sse, kujuneb meil teisendades olukord, kus* ba *suhe* ac-*sse on sama mis* ae *suhe* ec-*sse; aga kuna* ae *suhe* ec-*sse ehk* ba *suhe* ac-*sse on sama mis* be *suhe* ea-*sse, siis* be *ongi kaks korda pikem kui* ea.

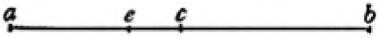

Võtnud selle põhieelduseks, tõestame, et kui suvalisel hulgal suurusi, mis erinevad üksteisest ühepalju ja mille erinevus võrdub kõige väiksema suurusega, paigutada kaalule nõnda, et nad ripuvad võrdse vahemaa tagant, jaotab kõikide nende [suuruste] raskuskese kaalu sedasi, et väiksemate [suuruste] poolne osa on kaks korda pikem kui teine.

Kaalu *ab* küljes rippugu võrdse vahemaa tagant niisiis suvaline hulk suurusi — f, g, h, k, n —, mis on sellised, nagu kirjeldasime; kõige väiksem neist olgu n; riputuspunktideks olgu

[43] 1585.–1588. aastal kirjutatud fragmentaarses uurimuses *Teoreemid ruumiliste kehade raskuskeskme kohta* (Theoremata circa centrum gravitatis solidorum), mis esimest korda ilmus 1638. aastal teose *Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike kahe uue teadusharu vallast, mehaanika ja väiksemate liikumiste alalt* lisana, esitab Galilei paraboolse konoidi, tüvikoonuse ja -püramiidi ning koonuse ja püramiidi raskuskeskme arvutamise meetodi. *Tlk.*

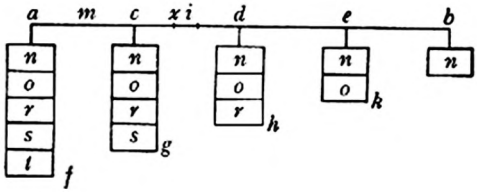

seejuures *a*, *c*, *d*, *e* ja *b*; *x* olgu kõigi sedasi paigutatud suuruste raskuskeskmeks. Tuleb näidata, et väiksemate raskuste poole jääv kaalukangi osa *bx* on kaks korda pikem kui teine osa *xa*.

Kaal tuleb poolitada punktis *d*, mis langeb paratamatult kokku mõne riputuspunktiga või kahe riputuspunkti vahelise keskpunktiga; nüüd tuleb riputuskohtade *a* ja *d*-ga piirnevad teised vahemaad poolitada punktides *m* ja *i*; seejärel tuleb kõik suurused jaotada *n*-iga võrdseteks koostisosadeks; *f*-i koostisosade arv kujuneb sel juhul võrdseks kaalu küljes rippuvate suuruste arvuga; *g* koostisosi tekib ühe võrra vähem ja see kehtib ka kõigi järgmiste suuruste kohta. *f*-i koostisosadeks olgu seega *n*, *o*, *r*, *s* ja *t*; *g* koostisosadeks *n*, *o*, *r* ja *s*; *h* koostisosadeks *n*, *o* ja *r* ning lõpuks *k* koostisosadeks olgu *n* ja *o*; kõik *n*-iga tähistatud koostisosad hakkavad ühtekokku võrduma *f*-iga, kõik *o*-ga tähistatud *g*-ga, *r*-iga tähistatud *h*-ga, *s*-iga tähistatud *k*-ga ja suurus *t* on lõpuks võrdne *n*-iga. Kuna kõik *n*-iga tähistatud suurused on isekeskis niisiis võrdsed, asub nende tasakaalupunkt *d*-s, mis poolitab kaalu *ab*; selsamal põhjusel asub kõikide *o*-ga tähistatud suuruste tasakaalupunkt *i*-s, *r*-iga tähistatutel asub see *c*-s, *s*-iga tähistatute tasakaalupunkt on *m*-is ja lõpuks *t* ripub alla *a*-st.

Kaalu *ab* külge on niisiis võrdsete vahemaade *d*, *i*, *c*, *m*, *a* tagant riputatud üksteisest ühevõrra erinevad suurused, mille vahe võrdub kõige väiksema suurusega; kuid suurim, mis koosneb kõikidest *n*-idest, ripub *d*-st; kõige väiksem ehk *t* ripub hoopiski *a*-st; ja kõik ülejäänud paigutuvad korrapäraselt. Peale selle on meil veel teine kaal *ad*, mille külge on sama korrapära alusel paigutatud teised suurused, mis võrduvad eelmainitutega arvult ja suuruselt; järelikult jaotavad kõikide suuruste liitkogumi raskuskeskmed kaalud *ab* ja *ad* sama suhte alusel. Kuid ülalkirjeldatud suuruste raskuskeskmeks on ju *x*; sestap jaotab *x* kaalukangid *ba* ja *ad* sama suhte alusel nõndamoodi, et *bx*-i suhe *xa*-sse on sama

mis *xa* suhe *xd*-sse; seepärast ongi *bx* vastavalt eespool esitatud lemmale kaks korda pikem kui *xa*. Ja seda tuligi näidata.

Kui *paraboolse konoidi* sisse joonestatakse üks kujund, mis ümbritsetakse teisega — kusjuures mõlemad koosnevad ühekõrgustest silindritest —, ning kõnealuse konoidi telg jaotatakse sedasi, et tipupoolne lõik on kaks korda pikem kui põhjapoolne lõik, siis asub sissejoonestatud kujundi raskuskese osakujundi [ehk konoidi] põhjale lähemal kui kõnealune jaotuspunkt; seevastu ümbritseva kujundi raskuskese asub konoidi põhjast kaugemal kui seesama jaotuspunkt; ja kummagi keskme vahekaugus sellest punktist kujuneb võrdseks joonega, mis moodustab kuuendiku nende kujundite koostisosadeks olevate silindrite kõrgusest.

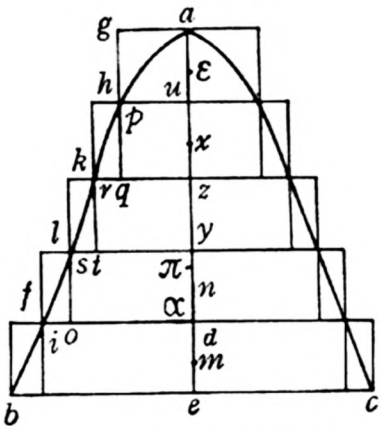

Olgugi meil niisiis paraboolne konoid ja säärased kujundid, nagu kirjeldasime: üks olgu sees asuv, teine ümbritsev; konoidi telg, milleks olgu *ae*, jaotatakse punktiga *n* niiviisi, et *an* oleks kaks korda pikem kui *ne*. Tuleb näidata, et sissejoonestatud kujundi raskuskese asub joonel *ne*, ümbritseva kujundi raskuskese aga joonel *an*. Sel kombel paigutuvaid kujundeid lõigatakse telge [läbiva] tasandiga ja parabooli [ehk paraboolse konoidi] eraldatud osaks olgu *bac*; lõiketasandi ühisosaks konoidi põhjaga olgu joon *bc*; silindrite väljalõiked olgu ristkülikukujulised, nagu võib näha joonisel. No nii, esimene sissejoonestatud silinder, mille teljeks on *de*, suhtub silindrisse, mille teljeks on *dy*, nagu

id ruut suhtub *sy*-i ruutu ehk *da ay*-isse; peale selle on silindril teljega *dy* silindrisse teljega *yz* sama suhe mis *sy*-i ruudul *rz*-i ruutu ehk *ya*-l *az*-i; ja selsamal põhjusel on silindril teljega *zy* silindrisse teljega *zu* sama suhe mis *za*-l *au*-sse.

Järelikult suhtuvad ülalmainitud silindrid üksteisesse nagu jooned *da*, *ay*, *za* ja *au*; kuid need jooned erinevad üksteisest ühepalju ja vahe võrdub lühima joonega, mistõttu *az* on *au*-st kaks korda, *ay* aga kolm korda ja *da* neli korda pikem. Järelikult on ülalmainitud silindrid üksteisest ühevõrra erinevad suurused ja see erinevus võrdub neist kõige väiksemaga; seekõrval on *xm* selleks jooneks, millel nad ripuvad võrdse vahemaa tagant (sest iga silindri raskuskese asub tema enda telje keskpunktis); ja ülaltõestatu põhjal jaotabki kõikidest [antud suurustest] koosneva liitsuuruse raskuskese joone *xm* sedasi, et *x*-i sihis kulgev lõik on kaks korda pikem kui teine lõik. Tehkem see jaotus niisiis teoks ja $x\alpha$-l olgu αm-i topeltpikkus; seega on α sissejoonestatud kujundi raskuskese. *au* tuleb poolitada ε-is; εx kujuneb kaks korda pikemaks kui *me*; aga kuna $x\alpha$ on kaks korda pikem kui αm, siis järelikult on εe kolm korda pikem kui $e\alpha$. Kuid *ae* on kolm korda pikem kui *en*; järelikult selgub, et *en* on pikem kui $e\alpha$, ja seetõttu asubki sissejoonestatud kujundi raskuskese α konoidi põhjale lähemal kui *n*. Kuna *ae* suhe *en*-i on sama mis väljajäetud lõigu εe suhe väljajäetud lõiku $e\alpha$, saame tulemuseks, et ka ülejääva lõigu suhe teise ülejäävasse lõiku, see tähendab $a\varepsilon$-i suhe $n\alpha$-sse on sama mis *ae* suhe *en*-i. Järelikult on αn kolmandikosa $a\varepsilon$-ist ja kuuendikosa *au*-st. Samal viisil tõestame sedagi, et ümbritseva kujundi silindrid erinevad üksteisest ühepalju, et nende suuruste vahe võrdub kõige väiksema silindriga ja et nende raskuskeskmed asuvad joonel εm võrdse vahemaa tagant. Kui εm jaotada niisiis π-s sedasi, et $\varepsilon\pi$ on kaks korda pikem kui ülejääv πm, kujuneb π kogu ümbritseva suuruse raskuskeskmeks; seejuures, kuna $\varepsilon\pi$ on πm-ist kaks korda pikem, $a\varepsilon$ aga *em*-i topeltpikkusest lühem (sest ta on selle joonega võrdne), osutub kogu *ae* väiksemaks kui $e\pi$ kolmekordne pikkus; sestap kujuneb $e\pi$ pikemaks kui *en*. Peale selle, kuna εm on kolm korda pikem kui $m\pi$ ja kuna *me* liidetuna kahekordse εa-ga võrdub ühtlasi *me* kolmekordse pikkusega, kujuneb kogu *ae* ühes $a\varepsilon$-iga kolm korda pikemaks kui $e\pi$. Kuid *ae* on ju kolm korda pikem kui *en*; seetõttu kujuneb

järelejääv $a\varepsilon$ kolm korda pikemaks kui πn. Seetõttu $n\pi$ moodustabki kuuendikosa au-st. Ja seda me ju pidimegi tõestama.

Selle põhjal ilmneb, et paraboolse konoidi sisse on võimalik joonestada üks kujund ja ümbritseda ta teisega nii, et nende raskuskeskmete kaugus punktist n on mis tahes etteantud joonest lühem. Sest kui meil on etteantud joon ja me võtame mingi teise, kuus korda pikema joone ning joonestame neid kujundeid moodustavate silindrite teljed välja lühemana, kui on sedasi võetud joon, siis kujunevad kummagi sellise kujundi raskuskeskme ja punkti n vahelised jooned etteantud joonest lühemaks.

Sellesama tõestamine teisel viisil

Konoidi telg, milleks olgu cd, tuleb o-ga jaotada sedasi, et co-l oleks od topeltpikkus. Tuleb näidata, et sissejoonestatud kujundi raskuskese asub joonel od, ümbritseva kujundi kese aga joonel co. Kujundeid tuleb lõigata tasandiga, mis läbib telge ja punkti c eelkirjeldatud viisil.

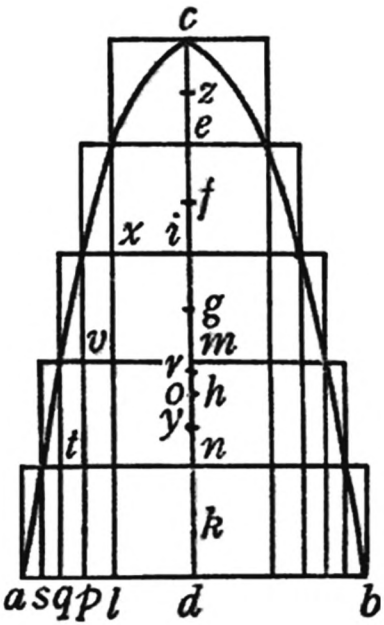

No nii, kuna silindrid *sn*, *tm*, *vi* ja *xe* suhtuvad üksteisesse nagu joonte *sd*, *tn*, *vm* ja *xi* ruudud ning [kuna] teisalt suhtuvad nood [ruudud] üksteisesse nagu jooned *nc*, *cm*, *ci* ja *ce* ning [kuna] need jooned erinevad üksteisest seejuures ühepalju ja suuruste vahed võrduvad lühima joone ehk *ce*-ga ja [kuna] silinder *tm* on võrdne silindriga *qn* ning silinder *vi* silindriga *pn* ja silinder *xe* silindriga *ln*, siis järelikult erinevad silindrid *sn*, *qn*, *pn* ja *ln* üksteisest ühepalju ning need suuruste vahed võrduvad ühtekokku kõige väiksema silindriga ehk *ln*-iga. Kuid silindri *sn* suuruse vahe silindriga *qn* kujutab endast riba, mille kõrgus on *qt* — see tähendab *nd* — ja mille laius on *sq*; silindri *qn* suuruse vahe silindriga *pn* kujutab endast riba, mille laius on *qp*; ja lõpuks on silindri *pn* suuruse vaheks silindriga *ln* riba, mille laius on *pl*. Seetõttu on ülalmainitud ribad *sq*, *qp* ja *pl* võrdsed [ekvivalentsed] isekeskis ja silindriga *ln*. Riba *st* on niisiis võrdne silindriga *xe*; ribast *st* kaks korda suurem *qv* on võrdne silindriga *vi*, mis on omakorda kaks korda suurem kui silinder *xe*; ja samamoodi osutub riba *px* võrdseks silindriga *tm*, silinder *le* aga silindriga *sn*. Seetõttu paiknevadki sirglõikude *ei* ja *dn* keskpunkte ühendaval ning punktides *h* ja *g* võrdseteks osadeks jaotuval kaalul *kf* suurused ehk silindrid *sn*, *tm*, *vi* ja *xe*; ning esimese silindri raskuskeskmeks on *k*, teisel *h*, kolmandal *g* ja neljandal *f*. Aga ühtlasi on meil teine kaal *mk*, mis moodustab *fk* pikkusest poole; ja sama arv punkte jaotab selle võrdseteks lõikudeks ehk *mh*-ks, *hn*-iks ja *nk*-ks; ning sellel asuvad teised suurused, mis arvult ja suuruselt on võrdsed kaalul *fk* paiknevate suurustega, kusjuures nende raskuskeskmed asuvad [vastavalt] punktides *m*, *h*, *n* ja *k* ning nad paiknevad samas järjestuses. Silindri *le* raskuskese asub nimelt *m*-is ja ta on võrdne silindriga *sn*, mille raskuskese on *k*-s; riba *px* raskuskese asub *h*-s ja tema on võrdne silindriga *tm*, mille raskuskeskmeks on *h*; riba *qv*, mille raskuskese langeb *n*-i, on võrdne silindriga *vi*, mille keskpunktiks on *g*; ja lõpuks on riba *st*, mille raskuskese langeb *k*-sse, võrdne silindriga *xe*, mille keskmeks on *f*. Järelikult jaotab ülalmainitud suuruste raskuskese kaalu sama suhte alusel; kuid nende kese on üks ja ainus — ning seetõttu peab selleks kujunema mingi kummalegi kaalule ühine punkt, milleks olgu *y*. Niisiis kujuneb *fy*-i suhe *yk*-sse samaks mis *ky*-i suhe *ym*-i; järelikult on *fy* kaks korda pikem kui

yk; ja kui *ce* poolitada *z*-s, kujuneb *zf kd*-st kaks korda pikemaks ning *zd* seetõttu kolm korda pikemaks kui *dy*. Aga *cd* on kolm korda pikem kui lõik *do*; lõik *do* on seega pikem kui *dy*; ja seetõttu asub sissejoonestatud kujundi raskuskese *y* põhjale lähemal kui punkt *o*. Ja kuna *cd* suhe *do*-sse on sama mis väljajäetud lõigu *zd* suhe väljajäetud lõiku *dy*, on ka järelejääva lõigu *cz* suhe järelejäävasse lõiku *yo* sama mis *cd* suhe *do*-sse; see tähendab, et *yo* moodustab kolmandikosa *cz*-ist ehk kuuendikosa *ce*-st.

Samasuguse mõttekäigu abil saame teisalt näidata, et ümbritseva kujundi silindrid erinevad üksteisest ühepalju, et nood suuruste vahed võrduvad kõige väiksema silindriga ja et nende raskuskeskmed paiknevad kaalul *kz* võrdse vahemaa tagant; peale selle [tõestame] ka, et nendesamade silindritega võrdsed ribad paigutuvad samamoodi teisele kaalule *kg*, mis moodustab kaalu *kz* pikkusest poole, ja et seetõttu jaotab ümbritseva kujundi raskuskese, milleks olgu *r*, kaalud sedasi, et *zr*-i suhe *rk*-sse on sama mis *kr*-i suhe *rg*-sse. Järelikult kujuneb *zr* kaks korda pikemaks kui *rk*; *cz* kujuneb lõiguga *kd* võrdseks, mitte aga sellest kaks korda pikemaks; kogu *cd* osutub ju siis väiksemaks kui *dr*-i kolmekordne pikkus; seetõttu on lõik *dr* pikem kui *do* ehk teisisõnu öeldes asub ümbritseva kujundi raskuskese põhjast kaugemal kui punkt *o*. Ja kuna *zk* on kolm korda pikem kui *kr* ning *kd* liidetuna *zc* topeltpikkusega võrdub *kd* kolmekordse pikkusega, hakkab kogu *cd* ühes *cz*-iga võrduma *dr*-i kolmekordse pikkusega. Kuid *cd* võrdub ju *do* kolmekordse pikkusega; seetõttu kujuneb järelejääv lõik *cz* kolm korda pikemaks kui teine järelejääv lõik *ro*; see tähendab, et *or* moodustab kuuendikosa *ec*-st. Ja selle tõestamise me ette võtsimegi.

Kui need algsed tõestused on esitatud, tõestame järgnevalt, et paraboolse konoidi raskuskese jaotab telje sedasi, et tipupoolne lõik on kaks korda pikem kui ülejääv põhjapoolne lõik.

Olgu meil paraboolne konoid, mille telg *ab* jaotatakse *n*-iga sedasi, et *an* on *nb*-st kaks korda pikem. Tuleb näidata, et konoidi raskuskeskmeks on punkt *n*. Sest kui selleks ei ole *n*, asub ta kas madalamal või kõrgemal sellest. Esmalt [kujutlegem, et] ta asub madalamal, ja olgu selleks *x*; eraldi tuleb välja mõõta *nx*-iga võrdne joon *lo* ja jaotada see suvaliselt *s*-iga; ning *bx*-i ja *os*-i [summa] suhe *os*-i olgu ka konoidi suhe tahukasse *r*; konoi-

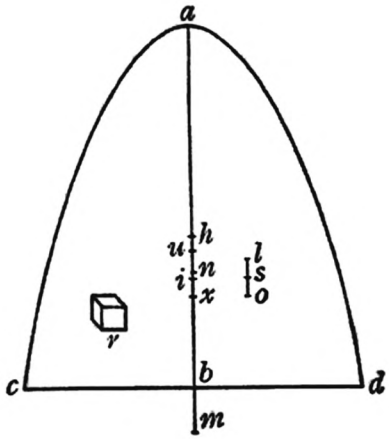

di sisse tuleb joonestada ühekõrgustest silindritest moodustuv kujund sel viisil, et selle [kujundi] raskuskeskme ja punkti *n* vaheline joon oleks lühem kui joon *ls*, ning suurus, mille võrra konoid ületab seda [kujundit], oleks väiksem kui tahukas *r*. Selle võimalikuks osutumine on liiatigi ilmne. Sestap tuleb meil joonestada sees asuv [kujund], mille raskuskeskmeks olgu *i*; *ix* kujuneb sel juhul *so*-st suuremaks; kuna meil on selline olukord, et *xb* ja *so* [summa] suhe *so*-sse on sama mis konoidi suhe *r*-i (kuid *r* on ju suurem sellest ülejäägist, mille võrra konoid ületab sissejoonestatud kujundit), osutub konoidi suhe ülalmainitud jääki suuremaks kui *bx*-i ja *os*-i [summa] suhe *so*-sse; koostisosadeks eraldades osutub sissejoonestatud kujundi suhe ülalmainitud jääki suuremaks kui *bx*-i suhe *so*-sse. Kuid *bx*-i suhe *xi*-sse on veelgi väiksem kui [sellesama *bx*-i] suhe *so*-sse; sissejoonestatud kujundi suhe ülejäänud osakujunditesse osutub seetõttu märksa suuremaks kui *bx*-i suhe *xi*-sse. Sestap kujuneb seesama sissejoonestatud kujundi suhe ülejäänud osakujunditesse ühtlasi mingi muu joone suhteks *xi*-sse; see [joon] peab paratamatult osutuma pikemakas *bx*-ist. Olgu selleks niisiis *mx*. Sel kombel asub meil konoidi raskuskese *x*-is ja sissejoonestatud kujundi raskuskese *i*-s; nende ülejäänud osakujundite raskuskese, mille võrra konoid ületab sissejoonestatud kujundit, asub järelikult joonel *xm* ja täpsemalt selles punktis, mis määraks sellel kindlaks säärase

joone, mille suhe *xi*-sse oleks võrdne sissejoonestatud kujundi suhtega sellesse suurusse, mille võrra konoid teda ületab. Aga sai ju näidatud, et selliseks suhteks on nimelt *mx*-i suhe *xi*-sse; järelikult kujuneb *m* nende osakujundite raskuskeskmeks, mille võrra konoid on sissejoonestatud kujundist suurem.

See aga pole kohe kindlasti võimalik, sest *m*-i lõikamisel tasandiga, mis on konoidi põhjaga rööpne, hakkavad kõik ülalmainitud osakujundid asuma samal pool ja tasand ei jaota neid kaheks. Seetõttu ei asugi konoidi raskuskese punktist *n* madalamal — aga ka mitte kõrgemal. Võimalikuks osutumise korral [kujutlegem, et] selleks on *h*; ja jällegi tuleb meil nagu eespool eraldi välja mõõta *hn*-iga võrdne joon *lo* ning jaotada see suvaliselt *s*-iga; *bn*-i ja *so* [summa] suhe *sl*-i olgu ühtlasi konoidi suhe *r*-i; konoid tuleb ümbritseda kujundiga, mis eelkirjeldatud viisil ehituks silindritest; selle kujundi suuruse vahe [konoidiga] olgu väiksem, kui on tahukas *r*; ning ümbritseva kujundi raskuskeskme ja punkti *n* vaheline joon olgu *so*-st lühem; ülejääv *uh* kujuneb *ls*-ist pikemaks; ja kuna meil on selline olukord, kus *bn*-i ja *os*-i [summa] suhe *sl*-i on sama mis konoidi suhe *r*-i (kuid *r* on ju suurem sellest vahest, mille võrra ümbritsev kujund ületab konoidi), siis järelikult kujuneb *bn*-i ja *os*-i [summa] suhe *sl*-i väiksemaks kui konoidi suhe mainitud suuruse vahesse. Kuid *bu* on *bn*-i ja *os*-i [summast] väiksem; *uh* seevastu on *sl*-ist suurem; seetõttu osutub konoidi suhe ülalmainitud osakujunditesse märksa suuremaks kui *bu* suhe *uh*-sse. Sestap kujuneb konoidi suhe nendesse osakujunditesse ka ühe *bu*-st pikema joone suhteks *uh*-sse. Olgugi tal see suhe ja jooneks olgu *mu*; kuna ümbritseva kujundi raskuskeskmeks on *u*, konoidi raskuskeskmeks aga *h* ja kuna meil seejuures on veel olukord, kus konoidi suhe ülejäänud osakujunditesse on sama mis *mu* suhe *uh*-sse, kujuneb ju nende ülejäänud osakujundite raskuskeskmeks *m*; aga see on samuti võimatu. Järelikult ei asu konoidi raskuskese punktist *n* kõrgemal; kuid leidis ju tõestamist, et ta ei asu ka madalamal: seega jääb üle, et ta peab paratamatult asuma just *n*-is.

Samasuguse mõttekäigu abil saab seda tõestada ka siis, kui konoidi lõikav tasand ei ole risti konoidi teljega. Teisisõnu siis — ent nagu järgnevast selgub, teeb see sama välja —, kui paraboolse

konoidi raskuskese langeb ümbritseva kujundi keskme ja sissejoonestatud kujundi keskme vahele.

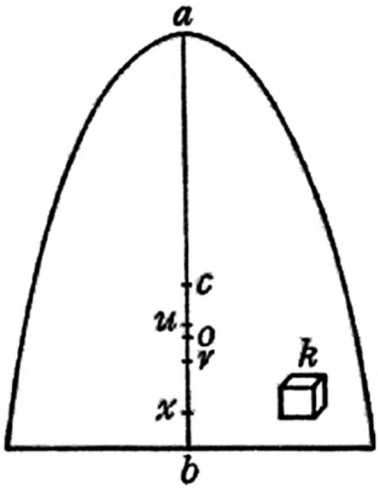

Olgu meil konoid teljega *ab*; ümbritseva kujundi keskmeks olgu *c*, sissejoonestatud kujundi keskmeks aga *o*. Ma väidan, et konoidi kese asub punktide *c* ja *o* vahel. Sest kui see nii ei oleks, asuks ta kas kõrgemal või madalamal või ühes neist punktidest. Asugu ta madalamal, näiteks *r*-is; kuna *r* on kogu konoidi raskuskese ja *o* sissejoonestatud kujundi raskuskese, asub kõigi nende teiste osakujundite raskuskese, mille võrra konoid ületab sissejoonestatud kujundit, järelikult joone *or* pikendusel *r*-i-poolsest otsast ja täpsemalt selles punktis, mis piiritleb [seda pikendust] nõnda, et mainitud osakujundite suhe sissejoonestatud kujundisse on ühtlasi joone *or* suhe *r*-i ja selle punkti vahelisse joonde. Olgu selleks *or*-i suhe *rx*-i. *x* peaks niisiis langema kas väljapoole konoidi või sissepoole või põhjale endale. Nii see, et ta langeb väljapoole, kui ka see, et ta langeb põhjale, osutub selgelt mõistusevastaseks. Eeldagem, et ta hakkab langema konoidi sisse; kuna *xr*-i suhe *ro*-sse on sama mis sissejoonestatud kujundi suhe sellesse suurusse, mille võrra konoid teda ületab, siis väitkem, et *br*-i suhe *ro*-sse on ühtlasi sissejoonestatud kujundi suhe tahukasse *k*, mis peab paratamatult osutuma väiksemaks kui ülalmainitud suuruste vahe; seejärel tuleks konoidi

sisse joonestada üks teine kujund, mida konoid ületaks k-st väiksema suuruse võrra; tema raskuskese hakkaks langema o ja c vahele. Olgu selleks u; kuna esimese kujundi suhe k-sse on sama mis br-i suhe ro-sse ja kuna teisest küljest on teine kujund, mille keskmeks on u, suurem kui esimene kujund ja konoid ületab seda k-st väiksema suuruse võrra, tekib olukord, kus teise kujundi suhe sellesse suurusse, mille võrra konoid teda ületab, on ka ühe br-ist pikema joone suhe joonde ru. Aga konoidi raskuskeskmeks on r ja sissejoonestatud kujundil jällegi u; järelikult asub ülejäänud osakujundite raskuskese väljaspool konoidi, b-st madalamal; see on aga võimatu. Ja samasuguse mõttekäigu abil võime tõestada, et sellesama konoidi raskuskese ei asu joonel ca. Et ta liiatigi pole emmast-kummast punktist c ja o kumbki, on päevselge. Sest kui me seda eeldaksime — kui oleme kujundid joonestanud nõndamoodi, et sees asuv kujund on suurem sellest, mille keskmeks on o, too ümbritsev aga väiksem sellest kujundist, mille keskmeks on c —, hakkaks konoidi raskuskese langema selliste kujundite raskuskeskmest väljapoole, see aga on võimatu, nagu me nüüdsama tõdesime. Järelikult tuleneb siit, et ta asub ümbritseva kujundi keskme ja sissejoonestatud kujundi keskme vahel. Kui see on nii, peab ta paratamatult asuma selles punktis, mis jaotab telje nõnda, et tipupoolne lõik on kaks korda pikem kui ülejäänud lõik. Sest kuna on võimalik joonestada sääraseid sees asuvaid ja ümbritsevaid kujundeid, mille raskuskeskme ja ülalmainitud punkti vahelised jooned kujunevad lühemaks mis tahes etteantud joonest, siis vastupidist kinnitades jõutakse säärase mõistusevastasuseni, et konoidi kese ei asugi sissejoonestatud kujundi ja ümbritseva kujundi keskme vahel.

Kui meil on kolm võrdelist joont ning kui võtta üks joon veel nõnda, et selle joone suhe kahte kolmandikku sellest suurusest, mille võrra pikim joon ületab keskmist, võrdub kõige lühema joone suhtega sellesse suurusse, mille võrra kõige pikem joon ületab kõige lühemat — ja kui seejuures võtta veel üks säärane joon, mille suhe kõige pikema joone ja keskmise joone suuruse vahesse on sama mis pikimast joonest ja keskmise joone topeltpikkusest moodustatud joone suhe kolmekordselt võetud pikima joone ja keskmise joone summasse, siis hakkavad mõlemad

jooned koos võetuna võrduma kolmandikosaga nende võrdeliste joonte hulgas pikimast.

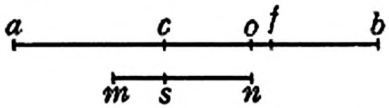

Olgu meil kolm võrdelist joont *ab*, *bc* ja *bf*; *bf*-i suhe *af*-i olgu ühtlasi *ms*-i suhe kahte kolmandikku *ca*-st, kusjuures *ab*-st ja *bc* topeltpikkusest moodustuva joone suhe *ab* ja *bc* kolmekordsetest pikkustest moodustuvasse joonde olgu ühtlasi ühe teise joone ehk täpsemalt *sn*-i suhe *ac*-sse. Tuleb tõestada, et *mn* võrdub kolmandikosaga *ab*-st. Niisiis, kuna *ab*, *bc* ja *bf* on võrdelised, esinevad samas suhtes ka *ac* ja *cf*; *ab* suhe *bc*-sse on seetõttu sama mis *ac* suhe *cf*-i; ja *ab* kolmekordne pikkus suhtub *bc* kolmekordsesse pikkusse nagu *ac* *cf*-i. Järelikult kujuneb *ab* kolmekordse pikkuse ja *bc* kolmekordse pikkuse summa suhe *cb* kolmekordsesse pikkusse ka *ac* suhteks ühte *cf*-ist lühemasse joonde. Olgu selleks *co*. Sestap siis kujuneb liitmise ja suhte ümberpööramise tulemusena *oa* suhe *ac*-sse samaks mis *ab* kolmekordse ja *bc* kuuekordse pikkuse summa suhe *ab* kolmekordse ja *bc* kolmekordse pikkuse summasse; kuid *ac* suhe *sn*-i on sama mis *ab* ja *bc* kolmekordsete pikkuste summa suhe *ab* pluss *bc* topeltpikkuse summasse; pöördvastavuse järgi kujuneb *oa* suhe *ns*-i niisiis samaks mis kolmekordse *ab* ja kuuekordse *bc* summa suhe *ab* pluss *bc* topeltpikkuse summasse. Nüüd siis võrdub kolmekordse *ab* ja kuuekordse *bc* summa *ab* pluss *bc* topeltpikkuse kolmekordse summaga; järelikult võrdub *ao* *sn*-i kolmekordse pikkusega.

Kuna *oc* suhe *ca*-sse on liiatigi sama mis *cb* kolmekordse pikkuse suhe *ab* ja *cb* kolmekordsete pikkuste summasse ja kuna *ca* suhe *cf*-i on sama mis *ab* kolmekordse pikkuse suhe *bc* kolmekordsesse pikkusse, kujuneb *oc* suhe *cf*-i pöördvastavuse järgi samaks mis *ab* kolmekordse pikkuse suhe *ab* ja *bc* kolmekordsete pikkuste summasse ning suhte teisendamise tulemusena on *of*-i suhe *fc*-sse sama mis *bc* kolmekordse pikkuse suhe *ab* ja *bc* kolmekordsete pikkuste summasse. Kuid *cf*-i suhe *fb*-sse on ju sama mis *ac* suhe *cb*-sse ning kolmekordse *ac* suhe kolmekordsesse *bc*-sse; pöördvastavuse järgi kujuneb *of*-i suhe *fb*-sse

seega samaks mis kolm korda võetud ac suhe kolmekordse ab ja kolmekordse bc summasse. Järelikult kujuneb liitmise tulemusena kogu ob suhe bf-i samaks mis kuuekordse ab suhe kolmekordse ab ja kolmekordse bc summasse; ja kuna fc ja ca suhtuvad teineteisesse nagu cb ja ba, tekib olukord, kus fc suhe ca-sse on sama mis bc suhe ba-sse, ning liitmise tulemusena on fa suhe ac-sse sama mis ba ja bc summa suhe ba-sse, ja niisamuti suhtub kolm korda võetu kolm korda võetusse; järelikult ongi fa suhe ac-sse sama mis kolmekordse ba ja kolmekordse bc pikkusest moodustatud joone suhe kolm korda võetud ab-sse; seetõttu on fa suhe kahte kolmandikku ac-st sama mis ba ja bc kolmekordsetest pikkustest moodustatud joone suhe kahte kolmandikku ba kolmekordsest pikkusest ehk ba topeltpikkusse. Aga kuna fa suhe kahte kolmandikku ac-st on sama mis fb suhe ms-i, on fb suhe ms-i järelikult sama mis kolmekordse ba ja kolmekordse bc pikkusest moodustatud joone suhe ba topeltpikkusse. Ent ob suhe fb-sse on ju sama, mis oli kuuekordse ab suhe kolmekordse ab ja kolmekordse bc summasse; pöördvastavuse järgi kujuneb ob suhe ms-i järelikult samaks mis kuus korda võetud ab suhe kaks korda võetud ba-sse; seetõttu ms võrdubki kolmandikosaga ob-st. Ühtlasi leidis tõestamist, et sn võrdub kolmandikosaga ao-st; järelikult selgub, et niisamuti võrdub mn kolmandikosaga ab-st. Ja seda tuligi tõestada.

Ükskõik millise paraboolsest konoidist eraldatud tüve raskuskese asub sirgjoonel, mis on tüve teljeks; kui selline telg on jaotatud kolmeks võrdseks lõiguks, asub raskuskese keskmisel lõigul ning jaotab selle nõnda, et väiksema põhja poolse lõigu suhe suurema põhja poolsesse lõiku on sama mis suurema põhja suhe väiksemasse põhja.

Konoidist, mille teljeks on rb, olgu eraldatud tüvi(konoid), mille teljeks on be, ning lõiketasand [mille abil säärane tükeldus on tehtud] kulgegu põhjaga rööpselt; peale selle tuleb lõige teha veel teisegi tasandi abil, mis kulgeb mööda põhjaga risti olevat telge; selliseks paraboollõikeks[44] olgu urc; seejuures olgu viimati mainitud tasandi ühisosadeks lõiketasandi ja põhjaga vastavalt

[44]S.t konoidi lõikeks, mis tekitab parabooli. *Tlk.*

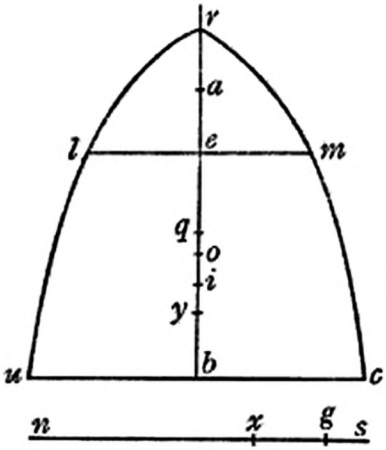

sirgjooned *lm* ja *uc*; *rb*-st[45] kujuneb kas suhte diameeter või on ta diameetriga rööpne; *lm*-i ja *uc*-d hakatakse korrapära alusel sellega suhestama. Seega tuleb *eb* jaotada kolmeks võrdseks lõiguks, millest keskmine olgu *qy*; punkt *i* peab viimati mainitu jaotama nii, et põhi diameetriga *uc* suhtub põhja diameetriga *lm* ehk *uc* ruut *lm*-i ruutu nii, nagu *qi* suhtub *iy*-isse. Tuleb tõestada, et *i* on tüve *lmc* raskuskese. Eraldi tuleb välja mõõta *br*-iga võrduv

[45]Siit alates kuni lause lõpuni jääb autori mõttekäik ähmaseks. Saksakeelsest tõlkest (*Unterredungen und thematische Demonstrationen über zwei neue Wissenszweige, die Mechanik und die Fallgesetze betreffend, von Galileo Galilei, aus dem Italienischen und Lateinischen übersetzt und herausgegeben von Arthur von Oettingen*, Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1908) on see osa välja jäetud. Vene keelde (Галилео Галилей, *Избранные труды в двух томах*, Москва: Издательство "Наука", 1964, перевод С. Н. Долгова) on see tõlgitud nii: *Тогда* lm *и* uc *будут ординатами, а диаметром [параболы] является линия* rb [nii osutuvad *lm* ja *uc* ordinaatideks, joon *rb* on aga [parabooli] diameeter]. Sellele on lisatud märkus: *В оригинале* [originaalis]: erit *rb* diameter proportionis, vel diametro aequidistans; *lm*, *uc* erunt ordinatim applicatae. *Галилей пользуется здесь необычной у него терминологией, идущей от Аполлония* [Galilei kasutab siin enda kohta ebaharilikku terminoloogiat, mis pärineb [Vana-Kreeka matemaatikult ja astronoomilt] Apollonioselt]. *Toim.*

joon *ns* ja *sx* olgu võrdne *er*-iga; peale selle võtkem *sg* joonte *ns* ja *sx* kolmandaks võrdeliseks; ja lõpuks kujunegu *ng* suhe *gs*-i ühtlasi joone *bq* suhteks *io*-sse. Pole oluline, kas punkt *o* asub *lm*-ist kõrgemal või madalamal. Kuna väljalõikes *urc* on jooned *lm* ja *uc* suhestatavad korrapära alusel, tekib olukord, kus *uc* ruudu suhe *lm*-i ruutu on sama mis joone *br* suhe joonde *re*; aga kuna *uc* ruudu suhe *lm*-i ruutu on sama mis *qi* suhe *iy*-isse — ja kuna *br*-i suhe *re*-sse on sama mis *ns*-i suhe *sx*-i —, siis *qi* suhe *iy*-isse on järelikult sama mis *ns*-i suhe *sx*-i. Seetõttu kujuneb *qy*-i suhe *yi*-sse samaks mis *ns*-i ja *sx*-i summa suhe *sx*-i; *eb* suhtub aga *yi*-sse nagu *ns*-i kolmekordsest pikkusest ja *sx*-i kolmekordsest pikkusest moodustuv joon *sx*-i; aga *eb* suhe *by*-isse on sama mis *ns*-i ja *sx*-i kolmekordsetest pikkustest moodustuva joone suhe *ns*-ist ja *sx*-ist moodustuvasse joonde; *eb* suhe *bi*-sse on järelikult sama mis *ns*-i ja *sx*-i kolmekordsetest pikkustest moodustuva joone suhe *ns*-ist ja *sx*-i topeltpikkusest moodustuvasse joonde. Jooned *ns*, *sx* ja *gs* on seega võrdelised; ja *sg* suhe *gn*-i osutub ühtlasi väljamõõdetud joone *oi* suhteks kahte kolmandikku *eb*-st ehk *nx*-ist; peale selle on *ns*-ist ja *sx*-i topeltpikkusest moodustuva joone suhe *ns*-i ja *sx*-i kolmekordsetest pikkustest moodustuvasse joonde ka tolle teise väljamõõdetud joone *ib* suhe *be*-sse ehk *nx*-i. Ülaltõestatu põhjal moodustavad jooned *ib* ja *oi* ühteliidetuna seega kolmandikosa *ns*-ist ehk *rb*-st; *rb* võrdub järelikult *bo* kolmekordse pikkusega; seetõttu kujunebki *o* konoidi *urc* raskuskeskmeks.

Järgnevalt olgu konoidi *lrm* raskuskeskmeks *a*; tüve *ulmc* raskuskese asub niisiis joonel *ob* ja täpsemalt selles punktis, mis määrab kindlaks sellised piirid, et tüve *ulmc* suhe osakujundisse *lrm* oleks ühtlasi joone *ao* suhe *o* ja kõnealuse punkti vahelisse joonde. Ja kuna *ro* võrdub kahe kolmandikuga *rb*-st ning *ra* kahe kolmandikuga *re*-st, hakkab järelejääv *ao* võrduma kahe kolmandikuga järelejäävast *eb*-st. Ja kuna meil tüve *ulmc* suhe osakujundisse *lrm* on sama mis *ng* suhe *gs*-i — ja *ng* suhtub ju *gs*-i nagu kaks kolmandikku *eb*-st *oi*-sse — ja kuna teisest küljest võrdub joon *ao* kahe kolmandikuga *eb*-st, siis saamegi tulemuseks, et tüve *ulmc* suhe osakujundisse *lrm* on sama mis *ao* suhe *oi*-sse. Järelikult selgub, et tüve *ulmc* raskuskeskmeks on punkt *i*, ja see punkt jaotab telje nii, et väiksema põhja poolse lõigu suhe

suurema põhja poolsesse lõiku on sama mis kaks korda võetud suuremal põhjal ühes väiksema põhjaga on kaks korda võetud väiksemasse põhja ühes suuremaga. Ja selle õige selgituskäigu me ju seadsimegi endale eesmärgiks.

Kui mis tahes arv suurusi on järjestatud nii, et teine ületab esimest kahekordse esimese suuruse võrra, kolmas teist kolmekordse esimese võrra, neljas kolmandat neljakordse esimese võrra ja samamoodi iga järgnev suurus vahetult eelnevat oma asetuse järjestusnumbrile vastava esimese suuruse kordse võrra, ning kui need suurused täpses järjestuses ühesuguse vahemaa tagant kaalule riputada, jaotab kõikide suuruste liitkogumi tasakaalukese kaalu nii, et väiksemate suuruste poolne osa kujuneb teisest kolm korda pikemaks.

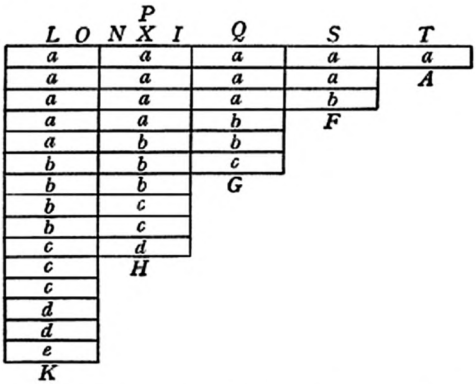

Olgu meil kaal LT ja selle küljes rippugu sellised suurused, nagu kirjeldasime, ja nendeks olgu A, F, G, H ja K; esimene olgu T-st rippuv A. Ma väidan, et raskuskese jaotab kaalu TL nõnda, et T-poolne osa on kolm korda pikem kui teine. Olgu TL-il kolmekordse LI pikkus, SL-il kolmekordse LP pikkus, QL-il vastavalt kolmekordse LN-i pikkus ja LP-l kolmekordse LO pikkus; IP, PN, NO ja OL osutuvad võrdseks. Võtkem F-ist A topeltsuurus, G-st sellesama A kolmekordne suurus, H-st neljakordne ja nii edasi; võetud suurusteks olgu need, mille tähis on a. Ja niisamuti talitagem suurustega F, G, H ja K; kuna F-is ülejääv suurus ehk b on võrdne A-ga, võtkem G-s seda topelt, H-s kolmekordne suurus jne; ja võetud suurusteks olgu need, mille tähis on b; ning

samal viisil tuleb võtta ka c-ga, d-ga ja e-ga tähistatud suurused. Kõik a-ga tähistatud suurused hakkavad siis ühtekokku võrduma K-ga, kõikidest b-dest moodustuv suurus hakkab võrduma H-ga, c-dest moodustuv suurus G-ga, d-dest moodustuv suurus F-iga ja e hakkab võrduma A-ga. Kuna TI-l on IL-i topeltpikkus, kujuneb I kõikidest a-dest moodustuva suuruse tasakaalupunktiks; ja kuna SP-l on PL-i topeltpikkus, kujuneb P nõndasamuti kõikidest b-dest moodustuva suuruse tasakaalupunktiks; ja seepärast kujuneb N kõikidest c-dest moodustuva suuruse tasakaalupunktiks, O d-dest moodustuva suuruse tasakaalupunktiks ja L-ist saab e tasakaalupunkt.

Meil on niisiis kaal TL, mille küljes ripub võrdse vahemaa tagant teatud hulk suurusi: K, H, G, F ja A; ning peale selle on meil teinegi kaal LI, mille küljes ripub samuti võrdse vahemaa tagant sama palju suurusi, mis võrduvad eelnimetatutega ja paigutuvad samasuguses järjestuses, sest kõikidest a-dest moodustuv suurus, mis ripub I-st, on võrdne L-ist rippuva suurusega K; kõikidest b-dest moodustuv suurus, mis ripub P-st, on võrdne P-st rippuva H-ga; ja samamoodi on c-dest moodustuv suurus, mis ripub N-ist, võrdne G-ga; d-dest moodustuv suurus, mis ripub O-st, on võrdne F-iga; ja lõpuks on L-ist rippuv e võrdne A-ga. Seetõttu jaotab suuruste liitkogumi kese kaalud sama suhte alusel; kuid eelmainitud suurustest moodustuva liitsuuruse kese on ju üks ja ainus; järelikult kujuneb selleks üks sirglõikude TL ja LI ühine punkt; olgu selleks X. TX suhtub XL-i nagu LX XI-sse ja kogu TL LI-sse; ent kuna TL on kolm korda pikem kui LI, on ka TX kolm korda pikem kui XL.

Kui võtta ükskõik mitu suurust sedasi, et teine suurus ületab esimest kolmekordse esimese, kolmas teist viiekordse esimese ja neljas kolmandat seitsmekordse esimese võrra, mille tulemusena iga järgnev suurus kasvaks vahetult eelnevaga võrreldes järjestikustele paaritutele arvudele vastava esimese suuruse kordse võrra — see tähendab, et suurused järgneksid üksteisele nagu teineteisest ühepalju, nimelt lühima joone võrra erinevate joonte ruudud —, ja kui need riputada kaalule võrdse vahemaa tagant, jaotab kõikide suuruste liitkogumi tasakaalukese kaalu niimoodi, et väiksemate suuruste poolne osa osutub teisest üle kolme

korra pikemaks, ent sellestsamast jällegi alla kolme korra pikemaks siis, kui üks vahemik kõrvaldataks.

B	F O D		G	E
a	a	a	a	a
a	a	a	a	
a	a	a	a	
a	a	a	c	
a	a	a		
a	a	a		
a	a	c		
a	a	c		
a	a	c		
a	a			
a	c			
a	c			
a	c			
a	c			
a	c			
c	c			
c				
c				
c				
c				
c				
c				
c				
c				
c				

Kaalul *BE* olgu sellised suurused, nagu me kirjeldasime; [kujutlegem,] et nende hulgast kõrvaldatakse need suurused, mis olid isekeskis järjestatud eelnevalt esitatud korrapära alusel; ja olgu nendeks kõik *a*-dest moodustuvad suurused; teised, *c*-ga tähistatud, jaotatakse sama korrapära alusel, kuid nad jäävad suurima suuruseta. *ED* võrdugu kolmekordse *DB*-ga ja *GF* kolmekordse *FB*-ga; *D* kujuneb kõikide *a*-de liitsuuruse tasakaalukeskmeks ja *F* kõikide *c*-de liitsuuruse tasakaalukeskmeks; seetõttu peab kõikidest *a*-dest ja *c*-dest moodustuva suuruse kese langema *D* ja *F*-i vahemikku. Olgu selleks *O*. Ja silmaga on näha, et *EO* on *OB*-st üle kolme korra pikem, *GO* aga *OB*-st alla kolme korra pikem. Ja seda tuligi tõestada.

Kui mis tahes *koonuse* või *tüvikoonuse* sisse joonestada ühekõrgustest silindritest kujund ja ümbritseda ta teise kujundiga — ja kui koonuse telg jaotada seejuures nii, et jaotuspunkti ja tipu vaheline lõik oleks teisest kolm korda pikem —, siis asub sissejoonestatud kujundi raskuskese koonuse põhjale lähemal kui kõne-

alune jaotuspunkt, ümbritseva kujundi raskuskese aga hoopiski tipule lähemal kui seesama punkt.

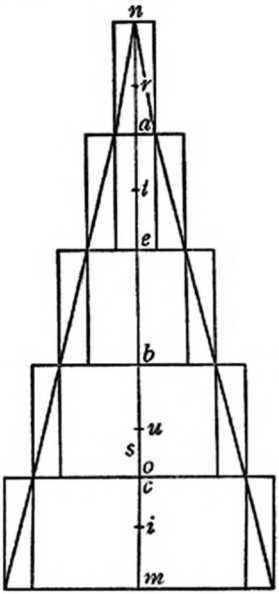

Olgu meil seega koonus, mille telg *nm* tuleb *s*-iga jaotada nii, et *ns* oleks kolm korda pikem kui ülejääv *sm*. Ma väidan, et koonusesse kirjeldatud moel joonestatud kujundi raskuskese asub teljel *nm* ja on koonuse põhjale lähemal kui punkt *s*; ümbritseva kujundi raskuskese asub samuti teljel *nm*, kuid on tipule lähemal kui *s*. Vaadelgem seega sissejoonestatud kujundit, mis moodustub võrdtelgsetest silindritest *mc*, *cb*, *be* ja *ea*. No nii, esimene silinder teljega *mc* suhtub silindrisse teljega *cb* nagu tema põhi teise silindri põhja (sest nende kõrgused on ju võrdsed); kuid see suhe on võrdne *cn*-i ruudu suhtega *nb* ruutu. Ja samal viisil on tõestatav, et silinder teljega *cb* suhtub silindrisse teljega *be* nagu *bn*-i ruut *ne* ruutu; samas suhtub silinder, mille teljeks on *be*, telje *ea* ümber moodustuvasse silindrisse nagu *en*-i ruut *na* ruutu. Jooned *nc*, *nb*, *en* ja *na* erinevad üksteisest niisiis ühepalju ja nende suuruste vahe võrdub kõige lühema joonega ehk *na*-ga. Järelikult on tegemist sääraste suuruste ehk sissejoonestatud silindritega, mis järjestikku suhtuvad üksteisesse nagu selliste joonte

ruudud, mis erinevad üksteisest ühepalju ja mille vahe võrdub kõige lühema joonega; ja [nood silindrid] asetsevad kaalul *ti* sedasi, et iga üksik raskuskese asub kaalul võrdse vahemaa tagant. Varem tõestatu põhjal on niisiis teada, et kõikide [silindrite] liitkogumi raskuskese jaotab kaalu *ti* sedasi, et *t*-poolne osa on üle kolme korra pikem kui teine. Olgu selleks keskmeks *o*; *to* on seega üle kolme korra pikem kui *oi*. Aga *tn* on kolm korda pikem kui *im*; kogu *mo* kujuneb seega lühemaks kui neljandikosa kogu *mn*-ist, mille neljandikosaks sai mõõdetud *ms*. Järelikult asub punkt *o* koonuse põhjale lähemal kui *s*. Teisalt olgu meil selline ümbritsev kujund, mille komponentideks olevate silindrite teljed — *mc*, *cb*, *be*, *ea*, *an* — on ühepikkused. Nagu sissejoonestatud silindrite puhul, nii näitame ka nüüd, et nood [ümbritsevad silindrid] suhtuvad üksteisesse nagu joonte *mn*, *nc*, *bn*, *ne* ja *an* ehk selliste joonte ruudud, mis erinevad üksteisest ühepalju ja mille suuruste vahe võrdub kõige lühema joonega *an*; eelneva [propositsiooni põhjal] jaotab kõikide sedasi paigutatud silindrite kogumi raskuskese, milleks olgu *u*, kaalu *ri* nõnda, et *r*-i-poolne osa ehk *ru* on üle kolme korra pikem kui teine osa *ui*; seevastu *tu* on sellestsamast alla kolme korra pikem. Aga *nt* on kolm korda pikem kui *im*; järelikult on kogu *um* pikem kui neljandikosa kogu *mn*-ist, mille neljandikosaks sai mõõdetud *ms*. Seetõttu ongi punkt *u* tipule lähemal kui punkt *s*. Ja seda tuligi tõestada.

Kui meil on etteantud koonus, siis on võimalik seda ümbritseda kujundiga ning joonestada sellesse ühtlasi teine kujund nii — mõlema komponentideks olgu seejuures ühekõrgused silindrid —, et ümbritseva kujundi ja sees asuva kujundi raskuskeskmete vaheline joon on mis tahes kindlaksmääratud joonest lühem.

Olgu meil etteantud koonus, mille teljeks on *ab*; peale selle olgu kindlaks määratud sirglõik *k*. Mõõtkem eraldi välja silinder *l*, mis oleks võrdne koonuse sisse joonestatava silindriga ja mille kõrguseks oleks telje *ab* poolpikkus; seejärel tuleb *ab* jaotada punktiga *c* nõnda, et *ac* võrduks *cb* kolmekordse pikkusega, ja *ac* suhe *k*-sse olgu ühtlasi silindri *l* suhe tahukasse *x*; edasi tuleb koonus ümbritseda ühekõrgustest silindritest moodustatud kujundiga ja seejärel joonestada koonuse sisse teine kujund

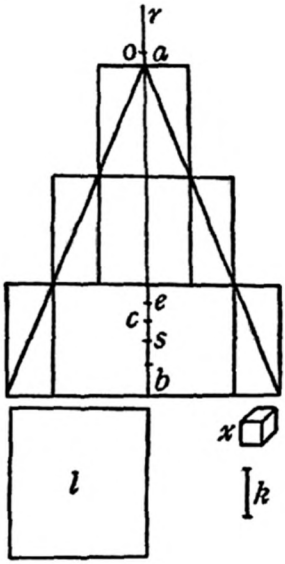

nii, et ümbritsev kujund ületaks sees asuvat kujundit väiksema suuruse võrra, kui on tahukas *x*; ümbritseva kujundi raskuskeskmeks olgu *e*, mis langeb *c*-st kõrgemale; sissejoonestatud kujundi keskmeks olgu seevastu *s*, mis langeb *c*-st madalamale. Sel juhul väidan ma, et joon *es* on lühem kui *k*. Sest kui ta ei oleks lühem, osutuks *eo* võrdseks *ca*-ga; nii et kuna *oe* suhe *k*-sse on sama mis *l*-i suhe *x*-i ja kuna sissejoonestatud kujund liiatigi ei ole silindrist *l* väiksem, samal ajal kui suurus, mille võrra ümbritsev kujund teda ületab, on tahukast *x* jällegi väiksem, ongi sissejoonestatud kujundi suhe eelmainitud suuruse vahesse järelikult suurem kui *oe* suhe *k*-sse. Kuid *oe* suhe *k*-sse pole ju väiksem kui *oe* suhe *es*-i, sest *es* ei osutu ju *k*-st väiksemaks; järelikult on sissejoonestatud kujundi suhe sellesse vahesse, mille võrra ümbritsev kujund teda ületab, suurem *oe* suhtest *es*-i. Järelikult kujuneb sissejoonestatud kujundi suhe eelmainitud suuruse vahesse ühe *eo*-st pikema joone suhteks joonde *es*. Olgu selleks *er*; sissejoonestatud kujundi raskuskeskmeks on nüüd *s*, samal ajal kui ümbritseva kujundi keskmeks on *e*; niisiis selgub, et nende ülejäänud osakujundite raskuskese, mille võrra ümbritsev kujund

ületab sissejoonestatut, asub joonel *er* ja nimelt selles punktis, mis piiritleb teda nõnda, et sees asuva kujundi suhe mainitud osakujunditesse on ühtlasi *e* ja selle punkti vahelise joone suhe joonde *es*. Aga see on ju *re* suhe *es*-i; nende ülejäänud osakujundite raskuskeskmeks, mille võrra ümbritsev kujund ületab seesmist kujundit, kujuneb järelikult *r*; see aga on võimatu, sest *r*-i läbiv tasand, mis on rööpne koonuse põhjaga, ei lõikagi kõnealuseid osakujundeid. Järelikult on väär, et *es* ei ole *k*-st lühem; järelikult kujuneb ta lühemaks. Edasi tõestame samasugusel viisil, et see on võimalik ka püramiidi korral.

Eelnevast ilmneb, et etteantud koonust saab ümbritseda ning täita ühekõrgustest silindritest moodustatud kujunditega nii, et jooned kummagi raskuskeskme ja selle punkti vahel, mis jaotab koonuse telje sedasi, et tipupoolne lõik on teisest kolm korda pikem, osutuvad mis tahes etteantud joonest lühemaks. Kuna tõestatu põhjal asub telge kirjeldatud viisil jaotav kõnealune punkt alati ümbritseva kujundi ja sissejoonestatud kujundi raskuskeskmete vahel — ja kuna nende raskuskeskmete vaheline joon võib eelduse kohaselt kujuneda mis tahes etteantud joonest lühemaks —, siis saabki kindlaksmääratud joonest palju lühem olla see joon, mis asub emma-kumma raskuskeskme ja telje jaotuspunkti vahel.

Iga koonuse või püramiidi raskuskese jaotab telje nõnda, et tipupoolne lõik on kolm korda pikem kui ülejääv põhjapoolne lõik.

Olgu meil koonus, mille telg *ab* on *c*-ga jaotatud nõnda, et *ac* on kolm korda pikem kui ülejääv *cb*; tuleb näidata, et *c* on koonuse raskuskese. Sest kui ta pole seda, asub koonuse kese kas punktist *c* kõrgemal või madalamal. Esmalt [kujutlegem], et ta asub madalamal, ja olgu selleks *e*; mõõtkem eraldi välja joonega *ce* võrduv joon *lp* ja jaotagem see suvaliselt *n*-iga; ning *be* ja *pn*-i summa suhe *pn*-i olgu ühtlasi koonuse suhe tahukasse *x*; järgnevalt tuleb koonusesse kätkeda ühekõrgustest silindritest koosnev ruumiline kujund, mille raskuskeskme kaugus punktist *c* oleks lühem kui joon *ln* — ja suuruse vahe, mille võrra koonus seda kujundit ületab, olgu väiksem kui tahukas *x*. Selle osutumine võimalikuks ilmneb ju tõestatu põhjal. Nõutaval viisil tuleb [koonusesse] joonestada kujund, mille raskuskese olgu *i*.

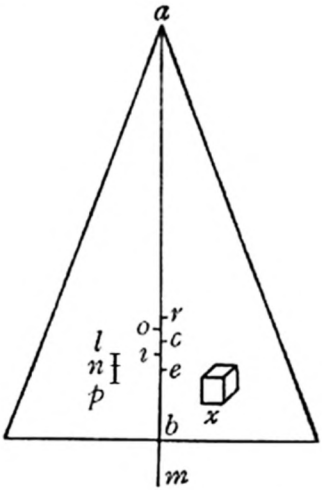

Joon *ie* kujuneb niisiis pikemaks kui *np*, sest *lp* on võrdne *ce*-ga; ja *ic* kujuneb lühemaks *ln*-ist; ning kuna *be* ja *np* summa suhtub *np*-sse nagu koonus *x*-i, samal ajal kui koonus ületab sissejoonestatud kujundit suuruse võrra, mis on väiksem kui tahukas *x*, siis on koonuse suhe eelmainitud vahesse järelikult suurem kui *be* ja *np* summa suhe *np*-sse; ja osadeks eraldades on sissejoonestatud kujundi suhe sellesse vahesse, mille võrra koonus teda ületab, suurem kui *be* suhe *np*-sse. Aga *be* suhe *ei*-sse on ju veelgi väiksem kui *be* suhe *np*-sse, sest *ie* on *np*-st suurem; järelikult on sissejoonestatud kujundi suhe vahesse, mille võrra koonus teda ületab, palju suurem kui *be* suhe *ei*-sse. Sissejoonestatud kujundi suhe ülalmainitud vahesse osutub järelikult ka ühe *be*-st pikema joone suhteks *ei*-sse. Olgu selleks *me*; kuna *me* suhe *ei*-sse on niisiis sama mis sees asuval kujundil suuruse vahesse, mille võrra koonus teda ületab — ja kuna *e* on koonuse raskuskese, *i* aga sissejoonestatud kujundi raskuskese —, kujuneb *m* nende ülejäänud osakujundite raskuskeskmeks, mille võrra koonus ületab temasse kätketud kujundit; see aga on võimatu. Seetõttu ei asugi koonuse raskuskese punktist *c* madalamal — aga ka mitte kõrgemal. Ent kui see peaks ikkagi võimalikuks osutuma, siis olgu selleks *r*; ja peale selle võtkem joon *lp*, mis on punktiga *n* suvaliselt kaheks jaotatud; ning *bc* ja *np* summa suhe *nl*-i olgu koonuse su-

he x-i; ja ühtlasi ümbritsegem koonus kujundiga, mis ületab koonust väiksema suuruse võrra, kui on tahukas x; ja lõpuks olgu selle ümbritseva kujundi raskuskeskme ja c vaheline joon np-st lühem. Olgu ümbritseva kujundi raskuskeskmeks niisiis o; järelejääv or osutub pikemaks kui nl. Ning kuna bc ja bn-i summa suhe nl-i on sama mis koonuse suhe x-i, samal ajal kui see suuruse vahe, mille võrra ümbritsev kujund ületab koonust, on jällegi x-ist väiksem — ja kuna bo on bc ja pn-i summast väiksem, ent or pikem kui ln —, siis on koonuse suhe järelejäävatesse osakujunditesse, mille võrra ümbritsev kujund teda ületab, palju suurem kui bo suhe or-i. Olgu selleks mo suhe or-i: mo on ju bc-st pikem; ja m oleks nende osakujundite raskuskese, mille võrra ümbritsev kujund ületab koonust; see pole aga tõega kooskõlas. Koonuse raskuskese ei asugi järelikult punktist c kõrgemal; ent tõestatu kohaselt ei asu ta ka sellest madalamal; järelikult on selleks toosamune c. Seda võime samasuguse mõttekäigu abil tõestada ka iga püramiidi kohta.

(*Järgneb*)

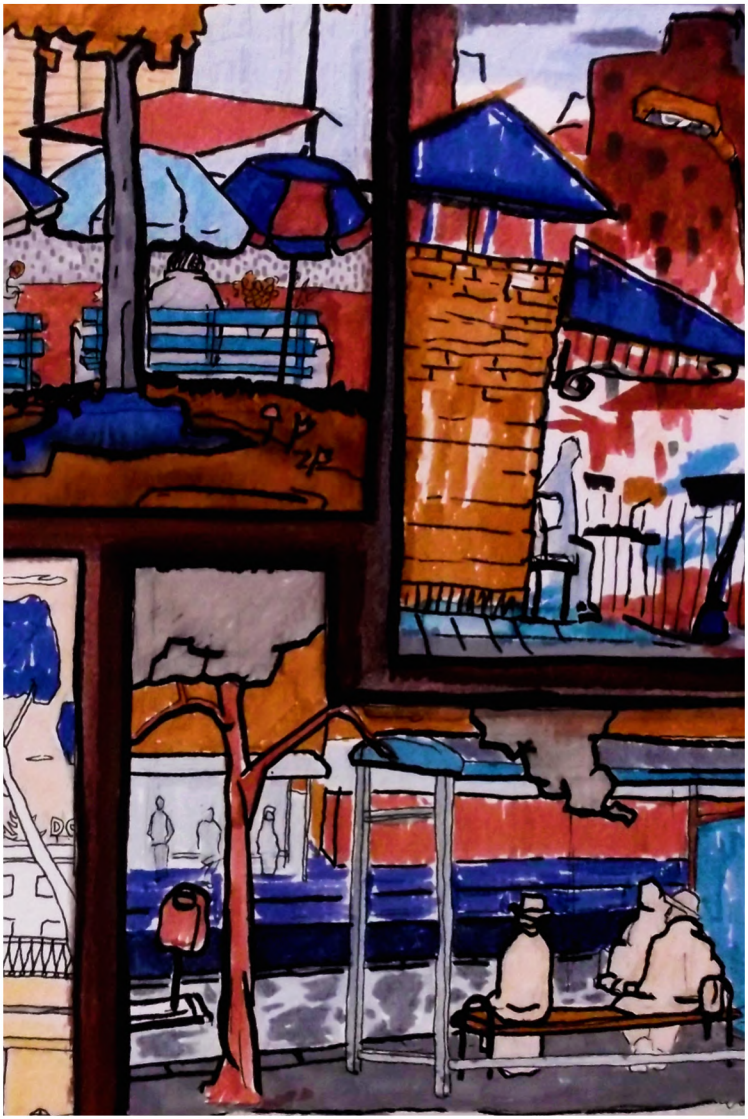

MADIS ORU. Tänaval (2015)

CONTENTS

From sustainable Estonia to national statehood: From human-centredness to ecosystem. Reflections ..... *Rein Einasto* 1155
Foundations of the new Estonian policy of rural life and rural economy ..... *Jaan Leetsar* 1172
Auction ..... *Toomas Kiho* 1193
On Manassein's tour of inspection and Estonian peasants' desires in the second half of the 19th century ..... *Lauri Kann* 1194
The cosmic trickster: The figure of the trickster and its mythological functions ..... *Hasso Krull* 1220
Hymn of Tiglatpileser I 1258
Kitāb al-kharāj. Part III ..... *Abū Yūsuf* 1266
Review: A profound collection on World War I and Estonia. *Esimene maailmasõda ja Eesti*. II. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 24 (31).) Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016. ..... *Andres Andresen* 1303
Abstracts 1307
Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions. Part XX ..... *Galileo Galilei* 1315

eurozine

www.eurozine.com

Praakeksemplaride puhul palume pöörduda:
AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn, tel. 6563639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 3.50 eurot